

AGRIECONOMICA

AE ORGANOMIKA

godina

51

broj

94

Novi Sad 2022.

DEPARTMAN ZA
E K O N O M I K U
POLJOPRIVREDE I
SOCIOLOGIJU SELA

POLJOPRIVREDNI FAKULTET
UNIVERZITET U NOVOM SADU

<https://agroekonomika.rs>

UDK: 338.48

ISSN 0350-5928(Print) ISSN 2335-0776 (On line)

AGROEKONOMIKA

AGRIECONOMICA

Novi Sad 2022

godina
51
broj 94

ČASOPIS DEPARTMANA ZA EKONOMIKU POLJOPRIVREDE I
SOCIOLOGIJU SELA POLJOPRIVREDNOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U NOVOM SADU

Glavni i odgovorni urednik: dr Branislav Vlahović

Uređivački odbor:

dr Katarina Đurić
dr Dejan Janković
dr Todor Marković
dr Marina Novakov
dr Nebojša Novković

dr Vesna Rodić
dr Nedeljko Tica
dr Branislav Vlahović
dr Veljko Vukoje
dr Vladislav Zekić

dr Tihomir Zoranović
dr Beba Mutavdžić
dr Dragan Milić
dr Mirjana Lukač-Bulatović
dr Janko Veselinović

Redakcijski odbor:

dr Adrian Stancu, *Faculty of Economic Sciences, Ploiesti, Romania*
dr Dragi Dimitrievski, *Fakultet za zemjodjelski nauki i hrana, Skopje, Republika Makedonija*,
dr Miomir Jovanović, *Biotehnički Fakultet, Podgorica, Crna Gora*.
dr Aleksandar Ostojić, *Poljoprivredni fakultet, Banja Luka, Republika Srpska, BiH*.
dr Ivo Grgić, *Agronomski fakultet, Zagreb, Hrvatska*.
dr Tinca Volk, *Ekonomski institut Slovenije, Ljubljana, Slovenija*.
dr Stanislav Zekić, *Ekonomski fakultet, Subotica, Srbija*
dr Radojka Maletić, *Poljoprivredni fakultet Beograd-Zemun, Srbija*
dr Vesna Popović, *Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd, Srbija*
dr Biljana Veljković, *Agronomski fakultet, Čačak, Srbija*

Sekretar redakcije: Dr Nataša Vukelić

Tehnički urednik: Dr Tihomir Zoranović

Lektor za engleski jezik: Mr Igor Cvijanović

Adresa uredništva - izdavač / Adress of Editorship - Publisher:

Poljoprivredni fakultet,
Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela,
Trg Dositeja Obradovića br. 8, 21000 Novi Sad, Srbija,
Tel: 021 458 138, 021 48 95 233, Fax: 021 63 50 822.

Web: <https://agroekonomika.rs>

Email: redakcija@agroekonomika.rs

Izlazi tromesečno

S A D R Ź A J

**Влаховић Бранислав,
Пушкарић Антон, Еленов Ристо**
МЕЂУНАРОДНО ТРЖИШТЕ
ЧОКОЛАДЕ 1

Stojkov Stefan, Beljić Marina
PRELIVANJE PANDEMIJSKE KRIZE NA
SEKTOR POLJOPRIVREDE U EU 17

Nedeljković Miroslav
KRETANJE SPOLJNOTRGOVINSKIH
PARAMETARA PARADAJZA U BOSNI I
HERCEGOVINI 29

**Бодирога Радомир, Средојевић
Зорица, Вицо Грујица,
Говедарица-Лучић Александра**
МОГУЋИ ИЗВОРИ И УСЛОВИ ЗА
ФИНАНСИРАЊЕ ПРОИЗВОДЊЕ
ПОВРЋА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ 39

**Ostojić Aleksandar, Savić Nebojša,
Jalić Nemanja, Kanlić Vera**
PONUDA I TRAŽNJA RIBE NATRŽIŠTU
REPUBLIKE SRPSKE 53

**Милџатовић Александар,
Вукоје Велко, Ђурић Катарина**
ОЦЕНА ЕКОНОМСКЕ ОДРЖИВОСТИ
ГАЗДИНСТАВА НА БАЗИ
ИНДИКАТОРА ПРОДУКТИВНОСТИ 61

**Петровић Марица, Главаш-Трбић
Даница, Томаш Симин Мирела,
Комароми Бојана**
АСПИРАЦИЈЕ МЛАДИХ ИЗ
РУРАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА КА
ПОЉОПРИВРЕДИ 73

C O N T E N T S

**Vlahović Branislav,
Puškarić Anton, Elenov Risto**
INTERNATIONAL CHOCOLATE
MARKET 1

Stojkov Stefan, Beljić Marina
SPILLOVER EFFECTS OF PANDEMIC
CRISIS TO THE EU AGRICULTURAL
SECTOR 17

Nedeljković Miroslav
MOVEMENT IN FOREIGN TRADE
PARAMETERS OF TOMATOES IN
BOSNIA AND HERZEGOVINA 29

**Bodiroga Radomir, Sredojević Zorica,
Vico Grujica, Govedarica-Lučić
Aleksandra**
POSSIBLE SOURCES AND
CONDITIONS FOR FINANCING
VEGETABLE PRODUCTION IN THE
REPUBLIC OF SRPSKA 39

**Ostojić Aleksandar, Savić Nebojša,
Jalić Nemanja, Kanlić Vera**
SUPPLY AND DEMAND OF FISH IN
BOSNIA AND HERZEGOVINA AND
REPUBLIC OF SRPSKA 53

**Miljatović Aleksandar, Vukoje Veljko,
Đurić Katarina**
EVALUATION OF FARM ECONOMIC
VIABILITY BASED ON PRODUCTIVITY
INDICATORS 61

**Petrović Marica, Glavaš-Trbić Danica,
Tomaš Simin Mirela,
Komaromi Bojana**
ASPIRATIONS OF RURAL YOUTH
TO AGRICULTURE 73

МЕЂУНАРОДНО ТРЖИШТЕ ЧОКОЛАДЕ

Влаховић Бранислав¹, Пушкарић Антон²,
Еленов Ристо³

Резиме

Резиме: у раду се истражују промене на међународном тржишту чоколаде. Анализиран је међународни промет, највећи извозници и увозници чоколаде у свету. Изворе података представља база Међународног трговинског центра (International Trade Centar-ITC) у временском периоду 2016-2020. године. Просечан светски извоз чоколаде износио је 5,8 милиона тона, са тенденцијом стагнације по стопи од 0,66% годишње. Највећи извозник је Немачка са 878 хиљада тона и учешћем од 15% у светском извозу. Највећи увозник је САД са 670 хиљада тона и учешћем од 11,5% у светском увозу. Пет мултинационалних компанија чине приближно половину укупног тржишног удела у свету: Mars (14,4%), Ferrero (10,4%), Mondelez International (9,4%), Meiji (7,8%) и Hershey (6,4%). Очекује се да ће глобално тржиште чоколаде расти по стопи од 4,78% како би достигло укупну вредност 182 милијарде УС долара до 2025. године.

Кључне речи: чоколада, међународни промет, извоз, увоз, потрошња

INTERNATIONAL CHOCOLATE MARKET

Vlahović Branislav¹, Puškarić Anton²,
Elenov Risto³

Summary

The paper analyzes the changes in the international chocolate market. The aim of the paper is to analyze the international trade and the largest exporters and importers of chocolate in the world. The data used in the research were obtained from the database of the International Trade Center (ITC) for the period 2016-2020. The average world's export of chocolate was 5.8 million tons, with a trend of stagnation at a rate of 0.66% per year. The largest exporter is Germany with 878 thousand tons, accounting for 15% of the world's export. The largest importer is the United States with 670 thousand tons, which is 11.5% of the world's import. Five multinational companies account for approximately half of the total market share in the world: Mars (14.4%), Ferrero (10.4%), Mondelez International (9.4%), Meiji (7.8%) and Hershey (6.4%). The global chocolate market is expected to grow at a rate of 4.78% to reach a total value of 182 billion US dollars by 2025.

Keywords: chocolate, international trade, export, import, consumption.

¹ Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет Нови Сад, Трг Доситеја Обрадовића 8, 21000 Нови Сад, Србија, е-маил: vlahovic@polj.uns.ac.rs

² Институт за економику пољопривреде Београд, Волгина 15, 11060 Београд, Србија, е-маил: anton.puskaric@gmail.com

³ Универзитет у Скопљу, Факултет за земљоделски науки и храна, Скопље, Северна Македонија, е-маил: relenov@fznh.ukim.edu.mk

¹ University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 8, 21000 Novi Sad, Serbia, mail: vlahovic@polj.uns.ac.rs

² Institute of Agricultural Economics Belgrade, Volgina 15, Belgrade, Serbia, mail: anton.puskaric@gmail.com

³ University of Skopje, Faculty of Agricultural Sciences and Food, Skopje, Northern Macedonia, mail: relenov@fznh.ukim.edu.mk

1 Увод

Чоколада је широко прихваћени производ у већини светског становништва. Богат је извор разних алкалоида, као што су фенетиламин, кофеин, теобромин и флавоноиди и радо се користе у исхрани, практично свих категорија становништва. Она има низ здравствених предности, конзумација смањује анксиозност и побољшава симптоме клиничке депресије. Поред тога, различити здравствени стручњаци широм света, такође, препоручују да умерена конзумација чоколаде повећава серотонин који смирује мозак и делује као антидепресив. Према подацима Светске здравствене организације (2020.) депресија, која је уобичајен ментални поремећај, погађа више од 264 милиона људи свих узраста широм света, а близу 800 хиљада људи умре сваке године због самоубиства, а депресија је један од главних узрока тога. Осим тога, чоколада, такође, значајно смањује ризик од кардиоваскуларних болести првенствено због високог садржаја флавоноида (<https://www.researchandmarkets.com/>).

Због своје огромне популарности међу свим старосним, етничким групама, културама и националностима, чоколада је међу најконзумиранијим намирницама у свету, углавном се прави од какао течности, семена какаоа, какао путера, шећера и млека. Може да се комбинује са било којим укусом. Неке земље су веома познате по производњи и квалитету чоколаде коју производе. На пример, Белгија и Швајцарска су познате по својој чоколади, а швајцарски Nestle један је од највећих произвођача чоколаде на свету (<https://finance.yahoo.com/>).

Циљ истраживања јесте да се сагледају основне карактеристике и трендови на међународном тржишту чоколаде, односно сагледају најзначајнији учесници у међународном промету. Чоколада је узета у истраживање јер представља значајан прехранбени производ која има високо место у међународном промету и има дугу традицију у међународној трговини.

2 Материјал и методе рада

Основни извори података преузети су из статистичке базе Међународне организације за храну и пољопривреду (ФАО) и Међународног Трговинског центра (*International Trade Centar-ITC*), за временски период од 2016. до 2020. године уз примену стандардних статистичко-математичких метода. Интензитет кретања промена квантификован је израчунавањем стопа промена применом

функција са најприлагођенијим линијама тренда оригиналним подацима. Рачунати су ипоказатељи тржишне моћи. Тржишну моћ могуће је мерити помоћу више показатеља, најчешће се користи однос концентрације (*eng. concentration ratio*, CR). Представља показатељ који тржишну моћ мери у виду процента тржишног учешћа ког имају 4, 8 или 12 највећих привредних субјеката (компанија) у одређеној индустрији или на одређеном тржишту. Формула односа концентрације је следећа:

$$CR_n = \sum_{i=1}^N Si^2$$

CR_n – тржишно учешће n компанија на одређеном тржишту

Si – тржишно учешће i -те компаније на истом тржишту.

Однос концентрације може да има вредности од 0% до 100%. Уколико на тржишту постоји много привредних субјеката са малим тржишним учешћем, однос конкуренције четири компаније биће близу 0%. Уколико је однос концентрације у интервалу вредности од 40% до 80% ради се о олигополу и те компаније имају умерену до велику тржишну моћ (Gordon 2021.).

Резултати истраживања и дискусија **3**

Какао је основни састојак чоколаде. Потиче од семена (какао зрна) плодова какаоа (какао махуна), који расту на стаблима какаоа. Производња какаоа почиње у тропским регионима око Екватора, где је топла и влажна клима погодна за узгој стабала какаоа (Nieburg, 2019.). 70% какао зрна у свету долази из четири западноафричке земље: Обале Слоноваче, Гане, Нигерије и Камеруна (Doherty, Tranchell, 2004.). Обала Слоноваче и Гана далеко су највећи произвођачи какаоа у свету, заједно дају више од половине светске производње. Иза наведених земаља следе Индонезија, Нигерија, Камерун, Бразил и Еквадор (<https://makechocolatefair.org/>).

Индустрија чоколаде троши 43% укупног какаоа у 2017. имала је малопродајну тржишну вредност од 106,19 милијарди УС долара, очекује се да ће порастати на 189,89 милијарди УС долара до 2025. године (Eghbal, 2018.). Глобално тржиште чоколаде достигло је вредност од 125 милијарди УС долара у 2020. У структури светског промета чоколаде доминира бела чоколада са 50%, следе млечна и црна чоколада са по 20% светског учешћа, остале врсте чоколаде учествују са 10% (<https://www.imarcgroup.com/>).

3.1 Извоз чоколаде у свету

Извоз чоколаде у свету износио је 5,8 милиона тона са тенденцијом стагнације по просечној стопи од 0,66% годишње. Може се констатовати да је пандемија изазвана вирусом Covid 19 имала утицај на светски промет чоколаде. Вредносно исказано светски извоз просечно је износио 28,4 милијарди УС долара, што је сврстава у производе са високим учешћем у структури међународне трговине. Вредносно стопа раста светског извоза интензивнија је у односу на раст количинског извоза (2,05%).

Анализирано по земљама најзначајнији извозник чоколаде у свету јесте *Немачка* чији просечан извоз износи 878 хиљада тона, што представља 15,05% светског извоза (*табела 1*). Немачка је водећи европски произвођач чоколаде. У истраживаном периоду она умерено повећава свој извоз по просечној стопи од 2,43% годишње. Просечна вредност извоза износи 4,8 милијарди УС долара. Највећи извоз остварује се у Француску (12,3%), следе Пољска (10,2%), Велика Британија (9,6%), Белгија (8,3%) и Холандија (6,6%). Поменуте земље апсорбују скоро половину (47%) укупног извоза чоколаде из Немачке.

Табела 1.: Највећи извозници чоколаде у свету (2016-2020.)
Table 1: The largest exporters of chocolate in the world (2016-2020)

<i>Држава</i>	<i>Просек, 000 тона</i>	<i>Учешће у свету (%)</i>	<i>Стопа промене (%)</i>	<i>Вредност мил. \$</i>
Немачка	878	15,05	2,43	4.779
Белгија	615	10,53	2,61	3.081
Холандија	422	7,23	-0,36	1.925
Канада	373	6,39	2,35	1.519
Пољска	355	6,08	6,64	1.741
Остале земље	3.192	54,72	-	15.342
Свет	5.835	100,0	0,66	28.387

Извор: Обрачун на бази <http://www.trademap.org/>

У Немачкој се налази највећа европска индустрија за производњу чоколаде, која, углавном, користи какао зрно. Вредност производње чоколадних производа процењена је на 5,4 милијарди евра. Велики мултинационални произвођачи чоколаде као што су *Ferrero*, *Mars* и *Mondelez* имају своје производне погоне у Немачкој и доминирају тржиштем. Укупно има преко 230 произвођача чоколаде. Примери већих немачких произвођача чоколаде су *Stollwerck Chocolates Company*, *Hachez*, *Ludvig Schokolade* и *Ritter Sport*. Постоји позитивна перспектива индустрије чоколаде у Немачкој због високог квалитета, препознатљивости брендова као и умереног раста потрошње чоколаде у региону (<https://www.cbi.eu/>).

На другом месту у свету налази се *Белгија* чији просечан извоз износи 615 хиљада тона, што представља 10,5% светског извоза. Извоз бележи тенденцију умереног раста по стопи од 2,61% годишње. Просечна вредност извоза износи 3,1 милијарду УС долара. Најзначајнији извоз остварује се у Холандију (19,9%), следе Немачка (16,5%), Француска (14,8%), Велика Британија (12,5%) и Пољска (5,2%). Поменуте земље апсорбовале су више од две трећине (68,9%) извоза чоколаде из Белгије.

„*Белгијска чоколада*“ односи се на чоколаду произведену према правилима белгијског кодекса о чоколади, што значи да се комплетан процес мешања, рафинирања и конширања обавља у Белгији (Garrone et al. 2015.). Овај кодекс развијен је да заштити репутацију белгијских произвођача чоколаде и њихових производа. Белгијска чоколада популарна је широм света, а тражња за њом значајно расте. На белгијском тржишту активно је 540 произвођача чоколаде. Велики мултинационални произвођачи чоколаде доминирају тржиштем. *Mondelez* је највећи белгијски произвођач чоколаде, захваљујући својим брендovima као што су *Cote d'Or* и *Milka*. Познате белгијске компаније за производњу чоколаде су *Godiva*, *Leonidas* и *Neuhaus*. Водећи светски произвођач индустријске чоколаде *Barri Callebaut* има највећу производну локацију у Виезеу у Белгији. Друге значајне компаније које производе индустријску чоколаду у Белгији су *Cargill* и *Puratos* (<https://www.cbi.eu/>).

Следи *Холандија* чији просечан извоз износи 422 хиљаде тона, што представља 7,2% светског извоза. Извоз бележи тенденцију незнатног пада по стопи од 0,36% годишње. Вредност извоза износи 1,9 милијарди УС долара. Холандија је уједно и највећи извозник полупроизвода од чоколаде (какао паста, какао путер и какао прах). После Обале Слоноваче, Холандија је највећи прерађивач какао зрна у свету (<https://www.cbs.nl/>). Најзначајнији извоз остварује се у Немачку (21,4%), следе Француска (14,6%), Велика Британија (13,4%), Белгија (11,5%) и Пољска (2,9%). Наведене земље апсорбовале су више од половине укупног извоза чоколаде из Холандије (63,8%).

На четвртом месту налази се *Канада* чији просечан извоз износи 373 хиљаде тона, што представља 6,39% светског извоза. Извоз бележи тенденцију умереног пораста по стопи од 2,35% годишње. Вредност извоза износи 1,5 милијарди УС долара годишње. Убедљиво највећи извоз остварује се у САД (94,9%), следе Мексико (3,8%), Аустралија (0,4%), Јапан (0,2%) и Велика Британија (0,1%). Наведене земље апсорбовале су 99,4% просечног извоза чоколаде

из Канаде. Вредност тржишта чоколаде у Канади процењује се на 2,4 милијарде УС долара (<https://www.ibisworld.com/>). Компаније које имају највећи тржишни удео у производњи чоколаде у канадској индустрији су: *Ferrero Canada Ltd.*, *Nestle Vaters Canada Inc.*, *Mars Inc.* и *The Hershey Company*.

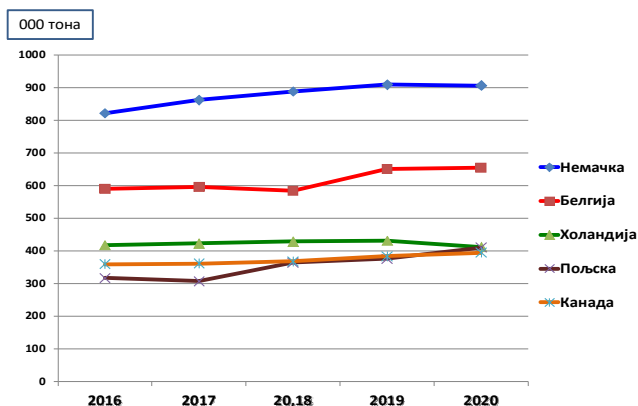
На петом месту налази се *Пољска* чији просечан извоз износи 355 хиљада тона, што чини 6,08% светског извоза. Извоз бележи тенденцију значајног раста по стопи од 6,64% годишње. То је уједно и највећи раст у односу на остале наведене највеће светске извознике. Највећи произвођачи чоколаде у Пољској су *Milka*, *E.Vedel* и *Kinder*. Вредност извоза износи 1,7 милијарди УС долара годишње. Најзначајнији извоз остварује се у Велику Британију (21,7%), следе Немачка (18,1%), Француска (6,3%), Холандија (5,8%) и Белгија (4,1%). Наведене земље апсорбовале су више од половине (56,0%) укупног извоза чоколаде из Пољске.

Земље наведене на графикону 1, имају апсолутну доминацију у извозу јер дају скоро половину (45,28%) укупног светског извоза чоколаде. На међународном тржишту доминирају мултинационалне компаније које повећавају своју производњу, асортиман и промотивним активностима теже да повећају своју продају и тржишно учешће. Пет мултинационалних компанија заједно чине приближно половину укупног тржишног удела у свету: Mars (14,4%), Ferrero (10,4%), Mondelez International (9,4%), Meiji (7,8%) и Hershey (6,4%). Број произвођача чоколаде је велики и расте са могућношћу остваривања значајних прихода због растуће тражње. Велике светске компаније на глобалном тржишту чоколаде спроводе различите стратегије раста како би стекли конкурентску предност у односу на своје конкуренте на овом тржишту. Главни тржишни учесници на глобалном тржишту чоколаде покривени су заједно са њиховом релативном конкурентском позицијом и стратегијама (Wunsch, 2019.). Најзначајне компаније су следеће (Табела 2):

Mars Wrigley Confectionery (САД) – представља највећу светску компанију за производњу чоколаде која поседује неке од најпознатијих брендова на свету, укључујући M&Ms, Galaki, Snickers, Skittles и Марс барове. Своје производе продаје у више од 100 земаља света. Вредност годишње продаје износи преко 18 милијарди долара (2020.).

Ferrero Group (Луксембург/Италија) - основан је у Италији, Ferrero је други највећи произвођач чоколаде и кондиторских производа у свету. Годишња продаја износи 13 милијарди долара (2020.).

Поседује 18 фабрика и запошљава 40 хиљада радника. Најпознатији бренд је Ferrero Rocher, један је од најбољих брендова чоколаде на свету. Други водећи брендови чоколаде су Kinder и Nutella.

Графикон 1: Кретање извоза чоколаде највећих светских извозника (000 т.)
Graph 1: Trends in chocolate export of the world's largest exporters (000 tons)

Табела 2.: Највеће компаније на тржишту чоколаде у свету (2020.)
Table 2: The largest companies in the chocolate market in the world (2020)

Компанија	Седиште	Продаја, милијарди \$
Mars Wrigley Confectionery	Чикаго, САД	18
Ferrero Group	Луксембург	13
Mondelēz International	Чикаго, САД	11,8
Meiji Co Ltd	Токио, Јапан	9,7
Hershey Co.	Херснeј, САД	8

Izvor: <https://blog.bizvibe.com/>

Mondelez International (САД) - амерички прехранбени гигант поседује неке од најпознатијих брендова кондиторских производа и чоколаде на свету као што су: Oreo, Milka, Toblerone, TUC i Cadbury. Компанија тренутно послује у преко 80 земаља и остварује годишњи приход од око 12 милијарди долара.

Meiji Co Ltd (Јапан) - са седиштем у Токију, у Јапану, остварује годишњу продају од 9,7 милијарди долара. Чоколадна линија укључује скоро 130 производа, као и чоколадне барове и чоколаде са какаом.

Hershey Co. (САД) - једна је од највећих компанија за производњу слаткиша и чоколаде у САД. Компанија продаје своје производе у више од 60 земаља света. Годишња продаја од 8 милијарди долара остварује се од главних производа укључујући чоколадне барове, кексе и облатне, класичне чоколаде, тврде бомбоне и друге слаткише.

Најпознатији брендови чоколаде у свету су следећи:

Lindt & Sprungli – представља тржишног лидера у сегменту врхунске чоколаде, има традицију од 175 година постојања. Сматра се једним од најпознатијих брендова на тржишту, нуди широк спектар производа и има продају у преко 120 земаља широм света.

Gyilian Chocolate - белгијски бренд чоколаде, успео је да створи снажну нишу у сегменту луксузне чоколаде. Продаје се у више од сто земаља света.

Ferrero Rocher - италијански бренд основан је 1982. године у Европи. Највећи је потрошач лешника на свету, који апсорбује око 25% светске понуде лешника. Овај кључни састојак европских брендова чоколаде, лецитин се широко користи као лек за висок холестерол, депресију и анксиозност. Једноделно паковање са златним сјајем и нови концепт који представља дају снажан имиџ бренда и велику привлачност потрошачима.

Godiva Chocolates – белгијски бренд, сматра се иноватором у сегменту гурманске чоколаде и препознатљив је по својим златним кутијама.

Scharffen Berger - релативно је нови амерички бренд, основан је 1997. године у Сан Франциску. Своје производе продају као „чоколаду са душом вина“. Scharffen Berger чоколаде израђене су кроз занатске производне методе које им дају јединствен и специфичан профил врхунског чоколадног укуса (<https://www.globalbrandsmagazine.com/>). Поред наведених треба истаћи и: *Toblerone*, *Mars*, *Cadbury*, *Kit Kat* и др.

Очекује се да ће глобално тржиште чоколаде расти по стопи од 4,78% у временском периоду од 2020-2025. Године, како би достигло укупну величину од 182 милијарде УС долара 2025. године, што ће представљати значајан пораст, у вредности од 57 милијарди УС долара више у односу на 2020. годину (<https://www.researchandmarkets.com/>).

Глобално тржиште чоколаде наставља да напредује и у 2020. јер највеће компаније за производњу чоколаде на свету доживљавају раст у продаји чоколаде. Упркос све већој здравственој забринутости због кондиторских производа од шећера, глобална потражња за чоколадним слаткишима одржава стабилан раст током последњих година. Верује се да је стално увођење и лансирање нових врхунских чоколадних и органских чоколадних производа са фокусом на цену, паковање и састојке од стране највећих светских произвођача чоко-

ладе главни разлог који покреће глобално тржиште чоколаде да даље расте у блиској будућности (<https://blog.bizvibe.com/>).

Увоз чоколаде у свету 3.2

Увоз чоколаде у свету у истраживаном временском периоду износио је 5,8 милиона тона са тенденцијом незнатног раста по просечној стопи од 0,86% годишње. Међународни промет чоколаде у истраживаном временском периоду доста је успорен и условљен је, пре свега, умереном тражњом.

Анализирано по земљама, најзначајнији увозник чоколаде у свету су *Сједињене Америчке Државе* са просечним увозом од 670 хиљада тона, што чини 11,54% светског увоза. Остварује тенденцију умереног раста увоза по стопи од 1,32% годишње (табела 3.). Просечна вредност увоза чоколаде износила је 2,8 милијарди УС долара. Један од разлога високог увоза јесте и проширење асортимана разним врстама чоколаде на домаћем тржишту. Просечна потрошња чоколаде изражена по становнику на релативно је скромном нивоу и износи 4,4 килограма годишње (2019.) и налази се на 18 месту у свету (FAO, 2021.).

Табела 3.: Највећи увозници чоколаде у свету (2016-2020.)
Table 3: The largest importers of chocolate in the world (2016-2020)

<i>Држава</i>	<i>Просек, 000 тона</i>	<i>Учешће у свету (%)</i>	<i>Стопа промене (%)</i>	<i>Вредност мил. евра</i>
САД	670	11,54	1,32	2.801
Немачка	474	8,16	1,39	2.366
В. Британија	454	7,82	2,66	2.080
Француска	451	7,77	1,00	2.173
Холандија	276	4,75	1,86	1.286
Остале земље	3.478	59,96	-	17.292
Свет	5.803	100,0	0,86	27.998

Извор: Обрачун на бази <http://www.trademap.org/>

Највећи део, више од половине увоза антиципира се из Канаде (54,6%), следе Мексико (27,3%), Немачка (3,4%), Белгија (2,8%) и Ирска (1,5%). Напред наведене земље доминирају у увозу са учешћем са 89,6%.

У 2020. години, САД регистровале су укупну малопродају од 21,5 милијарди УС долара у сектору чоколадних производа, што укључује укупну продају од 20,6 милијарди УС долара у категорији чоколадних кондиторских производа и 859,3 милиона УС долара у прехранбеним производима обложених чоколадом. Категорија чоколадних кондиторских производа имала је раст од 2,8% (2016- 2020.) са

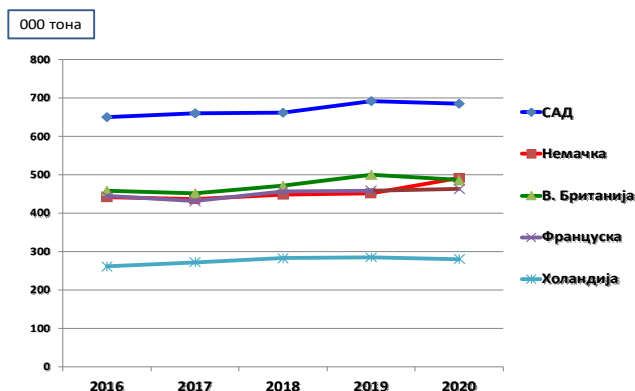
очекиваним растом од 3,6% (2021-2025.), док се очекује да ће се тражња за кексима обложених чоколадом смањити са 3,4% на -0,01% до 2025. Најпопуларнији субкатогије између 2016. и 2020. биле су чоколадне линије, кесице и кесе чоколаде и чоколадни барови и пралине. Очекује се да ће сезонски чоколадни производи повећати раст по стопи од 1,6% на 4,1%, а очекује се да ће чоколада са играчкама смањити са +71,4% на +8,2% у временском периоду између 2020. и 2025. године (<https://agriculture.canada.ca>).

Све већи број потрошача тражи чоколадне посланице које се баве одређеним здравственим трендовима у животном стилу као што су веганство или они са нетолеранцијом на млечне производе или лактозу. Компаније су лансирале низ чоколадних производа направљених од овсеног млека, црне чоколаде и биљних опција. Све више потрошача тражи чоколаде са смањеним садржајем шећера или чоколадне производе без шећера који користе природни заслађивач стевииу, замену за шећер или растворљива кукурузна влакна која служе, пре свега, за снижавање садржаја шећера (<https://www.euromonitor.com/>).

На другом месту налази се *Немачка* са 474 хиљада тона, која је уједно и највећи светски извозник. У структури светског увоза учествује са 8,16% са стопом незнатног раста од 1,39% годишње. Просечна вредност увоза чоколаде износила је 2,4 милијарди УС долара. Потрошња чоколаде у Немачкој на високом је нивоу, износи 9,2 килограма по становнику и налази се другом месту у свету, иза Швајцарске (2019.). Иако већина потрошача (55%) и даље преферира млечну чоколаду, потрошачи чоколаде у Немачкој све више захтевају висококвалитетну црну чоколаду. Потрошња црне чоколаде вођена је преференцијама потрошача за „здраве“ чоколаде. Чоколада са високим садржајем какаоа сматра се „здравијом“ од чоколаде са већим садржајем шећера и млека. Слично томе, постоји и све већа тражња за чоколадом без шећера, са смањеним садржајем шећера и веганском чоколадом. Чоколадни производи са уоченим „здравим“ састојцима као што су семенке конопље, чиа семенке или воће, такође, постају све популарнији у Немачкој. Иако оваква квалитетнија и „здравија“ чоколада остаје ниша, тржиште је већ прилично конкурентно са широким спектром брендова који су доступни у немачким продавницама (<https://www.cbi.eu/>).

У увозу највише су заступљене чоколаде из Белгије са скоро једном четвртином (23,5%), следе Холандија (17,7%), Пољска (11,9%), Швајцарска (9,7%) и Аустрија (8,2%). Поменуто земље чине

71,0% укупног увоза. Евидентно је да доминира увоз из земаља Европске уније (Графикон 2).

Графикон 2: Кретање увоза чоколаде највећих светских увозника (000 т)
Graph 2: Trends in chocolate import of the world's largest importers (000t)

На четвртном месту налази се *Француска* са увозом од 451 хиљаду тона што је незнатно мање од увоза Велике Британије и представља 7,77% укупног светског увоза. Карактерише га тренд незнатног пораста увоза по стопи од 1,0% годишње. Просечна вредност увоза чоколаде износила је 2,2 милијарде УС долара. Просечна потрошња чоколаде изражена по становнику износи 4,3 килограма годишње (2019.) и налази се на 19 месту у свету. Француски потрошачи највише преферирају чоколаде из Белгије и Немачке због изузетног квалитета (<https://europe.wisc.edu/>).

У увозу највише су заступљена чоколаде из Немачке (23,8%), следе Белгија (22,9%), Италија (12,1%), Холандија (10,4%) и Обала Слоноваче (8,4%). Наведене земље чине више од три четвртине укупног увоза (77,7%). Евидентно је да је највећи увоз из земаља Европске уније.

На петом месту међу највећим увозницима чоколаде у свету налази се *Холандија* са увозом од 276 хиљада тона што представља 4,75% укупног светског увоза. Карактерише га тренд незнатног пораста увоза по стопи од 1,86% годишње. Просечна вредност увоза чоколаде износила је 1,3 милијарди УС долара. Холандија је глобални трговински центар за какао зрна и полупроизоде и највећи светски увозник какао зрна. У 2020. години холандски увоз износио је 895 хиљада тона. Он представља 24% глобалног увоза какао зрна. Укупан обим увоза какао зрна у Холандији имао је просе-

чну годишњу стопу раста од 2,3% у временском периоду од 2016. до 2020. Због пандемије COVID-19 и поремећаја глобалног ланца снабдевања, увоз какао зрна у Холандији у 2020. забележио је мањи обим него претходних година. Зрна какао увозе се у Холандију преко луке Амстердам, највеће „какао“ луке на свету. Лука има обимне и добро опремљене објекте за увоз, складиштење и прераду какаоа, а у овој области су смештени многи актери активни у ланцу вредности какаоа. Очекује се да ће Холандија наставити да игра важну улогу у трговини какаоом, због стручности луке и региона, концентрације објеката и актера, њеног фокуса на одрживост и флексибилности за иновације. Компаније специјализоване за складиштење какао зрна у Холандији су, на пример, Commodity Center Holandia, CJ He-n driks grupa i C. Steinveg Group (<https://www.cbi.eu/>).

Просечна потрошња у Холандији изражена по становнику износи 5,1 килограм годишње (2019.), по овом параметру налази се на 13 месту у свету. На холандском потрошачком тржишту постоји све већа тражња за висококвалитетном и црном чоколадом, за коју су потрошачи спремни да плате већу цену. На пример, бренд приватне робне марке *Delicata (Albert Heijn)* нуди широк спектар чистих чоколадних плочица специфичног порекла, што указује на све већи значај овог концепта на тржишту. Холандски потрошачи све више траже „здравије“ чоколаде. На пример, кондиторска индустрија реагује на овај тренд тако што све више користи природне заслађиваче у чоколади (као што су стевија и агава). Такође, све већа је тражња за веганском (сировом) чоколадом, црном чоколадом и чоколадним производима са састојцима који се сматрају здравим. На пример, чоколадице са авокадом постаје све популарније. Растућа популарност висококвалитетне чоколаде, такође, довела је до наглог пораста произвођача последњих година. Током последњих десет година, број малих произвођача чоколаде у Холандији (са мање од 10 запослених) више се него удвостручио и износио је 445 компанија у 2019. години.

У увозу највише је заступљена чоколада из Белгије (39,9%), следе Немачка (22,1%), Француска (9,3%), Пољска (8,5%) и Велика Британија (7,5%), што чини више од три четвртине укупног увоза (87,3%). Евидентно је да је највећи увоз из земаља Европске уније.

Највећи светски увозници, дати у табели 3, партиципирају скоро половину светског увоза (40,04%). Евидентно је да су стопе раста увоза свих највећих увозника на доста умереном до ниском нивоу.

Предвиђено је да ће сектор какаоа расти, првенствено вођен својој великој, популарности и широкој употреби у индустрији хране и пића (Suri, 2018.). Повећана тражња за чоколадом са уоченим бенефицијама за здравље и егзотичнији укуси очекују се у земљама Западне Европе и Северне Америке, које су традиционална тржишта која конзумирају чоколаду (Yu, 2017.). Ово укључује чоколаду направљену од какаоа једног порекла, производе са смањеним садржајем шећера, врхунску и црну чоколаду, као и нове укусе (Skelly, 2017.). Очекује се раст тражње за какао производима у земљама са економијама у развоју (Fact, 2018.). Предвиђа се да ће продаја расти у земљама које имају раст БДП-а по становнику као што су Кина, Мексико, Индонезија, Турска и Индија (Eghbal, 2018.).

У наредном периоду међународна трговина зависиће, пре свега, од деловања пандемије Covid 19. Иста је утицала на смањење тражње за овом врстом слаткиша. Повећање свести о здравственим предностима, пре свега, конзумирања црне чоколаде делује као још један фактор који подстиче раст. Познато је да редовно конзумирање црне чоколаде у умереним количинама побољшава циркулацију крви у телу, побољшава функцију мозга, снижава крвни притисак и минимизира ризик од срчаних обољења. Предвиђа се да ће други фактори, као што су премиумизација производа на бази чоколаде, коришћење естетски атрактивне амбалаже за привлачење пажње потрошача, заједно са производњом органских, веганских и чоколада без шећера и глутена, даље покретати глобано тржиште чоколаде и производа на бази чоколаде (<https://www.imarcgroup.com/>).

Глобално тржиште чоколаде вођено је екстензивном употребом чоколаде у кондиторским и ароматизованим прехранбеним производима. Међутим, флукуације у ценама сировина и прекомерно ослањање на нестабилне економије за снабдевање какаоом ограничавају раст тржишта. На бази антиципирања досадашњих трендова очекује се да ће и даље највећи извозник бити *Немачка* а увозник *Сједињене Америчке Државе*.

Закључак 4

Тржиште чоколаде у свету веома је динамично али са тенденцијом успоравања у последњим годинама истраживаног периода (2016-2020.). Један од разлога јесте смањена светска тражња усло-

вљена, поред осталог, деловањем пандемије Covid 19. Просечан извоз чоколаде у свету износио је 5,8 милиона тона са тенденцијом стагнације по просечној стопи од 0,66% годишње. Највећи светски извозник је Немачка са 878 хиљада тона и учешћем од 15,05% у светском извозу. Просечна вредност извоза на нивоу је од 4,8 милијарди УС долара. Велики извозници су Белгија, Холандија, Канада и Пољска које дају скоро половину (45,28%) светског извоза чоколаде.

На међународном тржишту доминирају мултинационалне компаније које повећавају своју производњу и маркетиншким активностима теже да повећају продају и остваре што већи профит. Пет мултинационалних компанија заједно чине приближно половину укупног тржишног удела у свету: *Mars* (14,4%), *Ferrero* (10,4%), *Mondelez International* (9,4%), *Meiji* (7,8%) и *Hershey* (6,4%). Може се закључити да је светско тржиште чоколаде значајно концентрисано.

Највећи светски увозник је САД са 670 хиљада тона и учешћем од 11,54% у светском увозу. Велики увозници су Немачка, Велика Британија, Француска и Холандија које апсорбују 40,0% светског увоза чоколаде.

Очекује се да ће глобално тржиште чоколаде у временском периоду од 2020-2025. године расти по стопи од 4,78% како би достигло укупну вредност од 182 милијарде УС долара 2025. године, што ће представљати пораст од 57 милијарди УС долара у односу на 2020 годину.

У наредном периоду међународна трговина значајно ће зависити од деловања пандемије Covid 19. Повећање свести о здравственим предностима, пре свега, конзумирања црне чоколаде делује као значајан фактор који подстиче раст светског промета.

5 Литература

1. Doherty B., Trancell Sophy (2005.): New Thinking in International Trade ? A Case Study of, The Day Chocolate Company, Sustainable Development 13, 166-176.
2. Eghbal M., (2018.): Global Chocolate Industry: From Bean to Bar. Euromonitor International. Retrived from <https://blog.euromonitor.com/global-chocolate-industry>.
3. Fact MR., (2018.): Cocoa Market Forecast, Trend Analysis & Competition Tracking - Global Market insights 2018 to 2028. Retrived from <https://www.factmr.com/report/44/cocoa-mark>
4. Garrone Maria; Pieters H., Swinnen J., (2015.): From pralines to multi-nationals: The economic history of Belgian chocolate, LICOS Centre for Institutions and Economic Performance, KU Leuven.

5. Gordon, J. (2021.): http://thebusinessprofessor.com/en_US/economic-analysis-monetary-policy/concentration-ratio-definition
6. Nieburg O., (2019.): What do farmers and the ICCO think of Ghana and Côte d'Ivoire's minimum cocoa price? ConfectioneryNews. Retrieved from <https://www.confectionerynews.com/Article/2019/06/19/Cocoa-farmers-question-Ghana-and-Cote-d-Ivoire-s-minimum-cocoa-price>
7. Skelly J., (2017.): The Challenges, Risks, and Opportunities of Chocolate on a Global Scale. Euromonitor International. Retrieved from <https://blog.euromonitor.com/chocolate-global-scale/>
8. Suri A., (2018.): Cocoa Market Knowledge, Risks and Opportunities. Olam. Retrieved from <https://www.olamgroup.com/investors/investor-library/olam-insights/issue-1-2017-scaling-and-transforming-olam-cocoa-to-spur-growth/cocoa-market-knowledge-risks-and-opportunities.html>
9. Wunsch N., (2018): Switzerland: market share of retailers 2018. In : Statista [en ligne]. Disponible à l'adresse : <https://www.statista.com/statistics/787298/switzerland-market-share-of-food-retailers/>.
10. Yu D., (2017.): Health & wellness chocolate to outpace regular category: Euromonitor. Confectionery News. Retrieved from <https://www.confectionerynews.com/Article/-/2017/02/15/Healthy-chocolate-to-outpace-regular-category-Euromonitor>
10. Yu D., (2017.): Health & wellness chocolate to outpace regular category: Euromonitor. Confectionery News. Retrieved from <https://www.confectionerynews.com/Article/-/2017/02/15/Healthy-chocolate-to-outpace-regular-category-Euromonitor>
11. <https://www.euromonitor.com/chocolate-confectionery>
12. <https://finance.yahoo.com/news/top-25-chocolate-producing-countries-211145876.html>
13. <https://www.globalbrandsmagazine.com/best-chocolate-brands-in-the-world/>
14. <https://blog.bizvibe.com/blog/food-beverages/top-10-largest-chocolate-companies-world>
15. <https://www.cbi.eu/market-information/cocoa-cocoa-products/germany/market-potential>
16. <https://www.ibisworld.com/canada/market-size/chocolate-production/>
17. <https://agriculture.canada.ca/en/international-trade/market-intelligence/reports/sector-trend-analysis-chocolate-confectionery-united-states>
18. <https://www.researchandmarkets.com/reports/5138783/global-chocolate-market-forecasts-from-2020-to>
19. <https://www.imarcgroup.com/prerefeasibility-report-chocolate-manufacturing-plant>
20. <https://europe.wisc.edu/wp-content/uploads/sites/759/2017/03/France-1.pdf>
21. <https://www.cbs.nl/nl-nieuws/2016/51/nederland-voert-meer-chocolade-uit>
22. <https://www.confectionerynews.com/Article/2021/02/02/Brexit-import-and-exports-of-confectionery-hit-as-EU-and-UK-firms-grapple-with-new-rules>
23. <https://makechocolatefair.org/issues/cocoa-production-nutshell>

Primljen/Received: 28.02.2022.
Prihvaćen/Accepted: 15.03.2022.

PRELIVANJE PANDEMIJSKE KRIZE NA SEKTOR POLJOPRIVREDE U EU

Stojkov Stefan ¹ Beljić Marina ²

Rezime

Ekonomska kriza uzrokovana eksternim šokom u vidu COVID-19 pandemije imala je karakter sistemskog rizika pogodivši sva tržišta sveta. Zbog visokih nivoa ekonomskih integracija, negativni efekti preliivanja sa jednog na drugo tržište su bili neizbežni. Indirektni efekti posebno su uticali na sektor poljoprivrede istovremenim šokovima na strani ponude i tražnje. Istraživanje uključuje analizu negativnih distorzija makroekonomske prirode kako bi se na najadekvatniji način prikazao vitalni značaj poljoprivrednog sektora na nivou Evropske unije (EU). S obzirom na akutni karakter ekonomske krize, intervencije na nivou (i u državama) EU usmerene ka strategijama izlaska iz krize imaju ključnu ulogu. Analiza primenjenih strategija u EU u 2020. godini ukazuje da su: a) kreatori ekonomskih politika minimizirali jaz u implementaciji mera, primenom izdašnjih i promptnih programa usmerenih ka poljoprivrednom sektoru; b) postoji potreba za prelaskom sa urgentnih programa spasavanja na programe „bez kajanja“ koji u dugom roku mogu poboljšati otpornost poljoprivrednog sektora na buduće eksterne šokove.

Ključne reči: pandemijska kriza, poljoprivredni sektor EU, strategije izlaska

SPILOVER EFFECTS OF PANDEMIC CRISIS TO THE EU AGRICULTURAL SECTOR

Stojkov Stefan ¹ Beljić Marina ²

Summary

The economic crisis caused by the external shock in the form of the COVID-19 pandemic had the character of a systemic risk affecting all markets in the world. Due to high levels of economic integration, negative spillover effects were inevitable. Indirect effects particularly affected the agricultural sector with simultaneous shocks on the supply and demand side. The research includes an analysis of negative distortions of a macroeconomic nature in order to show in the most adequate way the vital importance of the agricultural sector at the level of the European Union (EU). Given the acute nature of the economic crisis, interventions at the EU level (and in countries) targeting exit strategies have a key role to play. The analysis of the implemented strategies in the EU in 2020 indicates that: a) economic policymakers have minimized the gap in the implementation of measures, by applying generous and prompt programs aimed at the agricultural sector; b) there is a need to move from urgent rescue programs to "no regrets" programs that can improve the resilience of the agricultural sector to future external shocks in the long run.

Keywords: thin capitalization, related parties, interest

¹ Doktorand na Ekonomskom fakultetu u Subotici, Univerzitet u Novom Sadu; e-mail: stefanstojkov023@hotmail.com

² Departman za međunarodnu i evropsku ekonomiju i biznis, Ekonomski fakultet u Subotici, Univerzitet u Novom Sadu; e-mail: marina.beljic@ef.uns.ac.rs

¹ PhD student, Faculty of Economics in Subotica, University of Novi Sad, e-mail: stefanstojkov023@hotmail.com

² Department of International and European Economics and Business, Subotica, Serbia, University of Novi Sad, Faculty of Economics Subotica; e-mail: marina.beljic@ef.uns.ac.rs

1 Uvod

Globalna ekonomija doživela je drastičan pad u periodu 2020/2021. godine, upravo ono šta je okarakterisalo jedinstvenost datog pada jeste njegov uzrok. Pandemijska kriza, nastala kao posledica COVID-19 virusa se razlikuje po strukturnom karakteru od bilo koje druge krize koja je zadesila svet. Ekonomisti su nakon inicijalne liberalizacije koja je bila faktor u iniciranju Velike recesije (2008) podstakli masovnu regulaciju u nadi izbegavanja budućih kriza. Ono šta nisu očekivali bilo je upravo ono što se i dogodilo, kriza potpuno drugog identiteta. Sistemske posledice u vidu pandemijske reakcije najviše su se mogle primetiti na strani ponude i tražnje. Inkrementalni šokovi koji su se dogodili eksponencijalno su se granali (bili sve akutniji) kako je kriza poprimala galopirajući oblik. Ovo se može najviše primetiti u inicijalnim distorzijama na strani ponude u smislu limitiranja lanca snabdevanja. Kombinacija očekivanja i neizvesnosti (nesigurnosti) dovela je do toga da se podstakne tražnja nakon čega su se proizvodni kapaciteti iscrpeli (Čavrak, 2020). Kao rezultat, korporativni sektor je otpuštao radnike što dalje iniciralo rast nezaposlenosti. Kumulativni efekti navedenog su uzrokovali pandemijsku krizu i oštar pad bruto domaćeg proizvoda na globalnom nivou.

Negativni efekti su se dogodili neočekivano brzo. Pandemijska kriza koja se transformisala u ekonomsku pogodila je ceo svet, uključujući Evropsku uniju (EU). Shodno dubini evropskih integracija, donošenje odluka i reakcija kreatora ekonomskih politika su se donosile na supranacionalnom nivou, kao i ključni mehanizmi za suzbijanje krize. Krizne okolnosti su zahtevale promptnu reakciju kreatora ekonomskih politika u nadi da će se izbeći pogubne posledice preliivanja na sve sektore tržišta, uključujući poljoprivredu. Međutim, istorijski posmatrano poljoprivredni sektor Evropske unije nije preterano sklon izbegavanju kriza. U slučaju prethodne, poljoprivreda je mahom osetila krizu preko značajne inflacije koja se dogodila na globalnom nivou po pitanju hrane uzrokovana njenim hroničnim nedostacima. S obzirom na sam značaj i veličinu poljoprivrednog sektora Evropske unije (EU), te Zajedničke poljoprivredne politike (ZPP) u smislu budžetskih izdataka ali i profitabilnosti, bilo kakav vid preliivanja negativnosti indukovanih krizom ostavilo bi enormne gubitke za sve članice (Androniceanu, 2020). Iz ovog razloga, državni organi i institucije pokušali su da smanje gep očekivane reakcije kako bi se efekti krize minimizirali. Ovakva reakcija je bila jedino moguća primenom podsticajnih programa koji su mogli da imaju evidentne efekte u

kratkom vreme-nskom intervalu. U ovom radu primarni fokus analize jeste jačina uticaja efekata pandemijske krize na poljoprivredni sektor zemalja članica Evropske unije i inherentne strategije izlaza primenjenih u vidu programa intervencije kao reakcija na pandemijsku krizu.

Rad je strukturiran na sledeći način. Posle uvodnog dela, deo 2 se bavi uporednim pregledom relevantne literature na polju pandemijske krize i reakcija kreatora ekonomske politike u sektoru poljoprivrede u EU. Deo 3 je orijentisano tako da prikaže genezu pandemijske krize, kao i njenim efektima na makroekonomske indikatore poljoprivrednog sektora. Deo 4 analizira adekvatnost strategija u smislu podsticanja poljoprivrednog sektora kao reakcije na pandemijsku krizu. Zaključni aspekti rada iskazani su u poslednjem delu rada.

Pregled literature 2

Ovaj rad se oslanja na literaturu koja proučava posledice pandemijske krize na sektor poljoprivrede u EU. Didier et al. (2020) analizira prirodu krize, te ističe da je da je izvor izbijanja krize egzogeni zdravstveni šok. Takođe, poput Wilkes-a (2020), proučavaju uticaj egzogenog šoka na globalni ekonomski rast, ujedno dajući i pretpostavke kakav će biti oblik recesione krive u srednjem i dugom roku. Svoj doprinos u smislu dalekosežnosti efekata krize na celokupnu ekonomiju, kao i njene pojedinačne sektore daje Elleby et al. (2020). Štreimikienė et al. (2021) upravo ističe da su odgovori državnika radi suzbijanja širenja virusa, izazvali dodatni strah i paniku među potrošačima, što je za posledicu imalo kontrakciju na strani tražnje. Sa druge strane, Glavaški et al. (2020) ističu važnost jačanja fiskalnog okvira, jačanjem koordinacije između nacionalnih i nadnacionalnih fiskalnih aranžmana, u smislu osnaživanja kapaciteta za buduća delovanja i sprečavanja kriznih situacija. Takav stav u svom radu podržava i Čavrak (2020), koji najavljuje da nema saniranja posledica ekonomske krize bez dobrog vođenja makroekonomske politike.

Za rad je takođe korišćena literatura koja se bavi ZPP, kao i uticajem pandemijske kriza na pomenutu politiku. ZPP je jedna od najstarijih politika EU, međutim efikasnost njenog delovanja je upitna, usled diskriminatornih politika, kao i trgovinskih sporova sa zemljama izvan EU (Beljić, 2021). Kerr (2020), u svom istraživanju naglašava da je usled istorijske neefikasnosti poljoprivredni sektor unutar EU bio jedan od najpogođenijih udarom krize. Gruere (2021), u izveštaju OECD-a, jasno ukazuje na tri glavna uzroka koje su uslovia višestruke šokove

poljoprivrednog sektora su redukcija proizvodnje poljoprivrednih proizvoda, šok na strani tražnje i šok na strani ponude. Sa druge strane, Izveštaj Evropskog parlamenta pruža empirijske podatke o razmera uticaja pandemija na makroekonomske indikatore direktno vezane za poljoprivredni sektor. Beckam et al.(2021), u svom istraživanju naglašava važnost poljoprivrednog sektora u celokupnoj privredi te ističe kako pad aktivnosti u drugim sektorima utiče na pad prihoda poljoprivrednika. Navedeno, podržava u svom radu i Androniceanu (2020), s obzirom na veličinu poljoprivrednog sektora Evropske unije, odnosno ZPP u smislu budžetskih izdataka ali i profitabilnosti bilo kakav vid preliivanja negativnosti indukovanih krizom ostavilo bi enormne gubitke za sve članice

Fokus u ovom radu odnosi se i na literaturu koja ispituje reakcije poljoprivrednog sektora na pandemijsku krizu. Kako se navodi u izveštaju Svetske trgovinske organizacije (World Trade Organization - WTO, 2021), poljoprivredni sektor pretrpeo je najviše štete usled kidanja lanaca snabdevanja, što je posledica odgovora nacionalnih vlada na pandemiju. Prema tome, neke od programa koji su primenjivani su: smanjivanje restrikcija na spoljno-trgovinskom putu, smanjivanje uvoznih barijera kao i razne domicilne mere poput podsticanja proizvođača (Food and Agriculture Organization of the United Nations -FAO, 2021). Dalje, OECD (2020), ističe da podrška vlade treba da bude isporučena na način koji osigurava da služi javnom interesu kako bi se izbegle distorzije tržišta i totalnog kolapsa snabdevanja hranom. Lioutas et al.(2021) u svom radu izdvaja dve vrste relevantnih strategija koje su primenjene u poljoprivrednom sektoru kao odgovor na krizu. Dok se prema istraživanju OECD-a (2021) naglašava važnost daljih reakcija kreatora ekonomskih politika, usled uticaja pandemije na sektor poljoprivrede, koji će morati da preusmere potrošnju na investicije koje mogu da poboljšaju otpornost celog sektora. Upravo i Baurdon et al. (2020) ističe značaj trenutne krize, u smislu da je pokrenula važna pitanja i uslovia neophodne reforme poljoprivrednog sektora u EU.

Doprinos ovog rada postojećoj literaturi na temu preliivanja pandemijske krize na sektor poljoprivrede u EU, ogleda se u širem kontekstu analize, počevši od sveobuhvatnih strategija poljoprivrednih politika.

Geneza krize i prelivanje na poljoprivredni sektor EU **3**

PRELIVANJE
PANDEMIJSKE
KRIZE NA SEKTOR
POLJOPRIVREDE
U EU

Kriza izazvana pandemijom COVID-19, dakako se razlikuje od prethodnih kriza sa kojima se čovečanstvo suočilo kroz istoriju. Za razliku od Velike Depresije i Svetske finansijske krize, trenutna, pandemijska kriza izazvana je eksternim zdravstvenim šokom. Stoga, ne čudi da su razmere njenog uticaja na samom početku bile nesagledive. Pandemijska kriza u kratkom roku pogodila je sve segmente društva, u gotovo svim ekonomijama sveta istovremeno. Dugoročni uticaj pandemije na ekonomiju i društvo u celini je i dalje upitan, dakle, izuzetno zavisano od roka završetka krize (Elleby et al. 2020), koji je u velikoj meri zavisano od simultanog odgovora fiskalne i monetarne politike (Glavaški et al. 2020). Obostrani šok na strani ponude, kao i na strani tražnje je ono što odlikuje ovu krizu i izvaja je od prethodnih. Prema tome, stavovi kreatora ekonomskih politika se razlikuju, s jedne strane su oni koji smatraju da je recesija izazvana pandemijom, kratkoročna, te da će kriva krize biti u oblik latiničnog slova ‚V‘, što označava, dubok i oštar pad privrednih aktivnosti, sa snažnim oporavkom (Wilkes, 2020). Dok, s druge strane, postoji viđenje da će ova kriza imati do sada nezabeležene razmere, koje će ostaviti snažne posledice na celokupnu ekonomiju sveta, odnosno drastičan pad privredne aktivnosti, te da se oblik ove krize može označiti u obliku latiničnog slova ‚L‘, što jasno ukazuje na recesiju iz koje će se veoma teško izaći u kraćem i srednjem roku (Didier et al. 2020).

Kako je kriza ušla u sve pore društva, jasno da nije zaobišla ni poljoprivredni sektor. U prvom kvartalu 2020. godine, nacionalne vlade, kao i čitava EU odgovorila je restriktivnim merama, kao instrumentima za obuzdavanje nadolazećeg virusa. Ograničeno kretanje ljudi, roba i kapitala za posledicu su prvenstveno imale kontrakciju na strani ponude, dok je ubrzo usledila i kontrakcija na strani tražnje, kao logičan odgovor usled, širenja panike i straha za budućnost (Štreimikienė et al. 2021). Takav sled okolnosti značajno je uticao na svetsku trgovinsku razmenu. U svetu koji je povezaniiji više nego ikada u istoriji, u kom je za opstanak, kao i ekonomski napredak neophodna participacija u trgovinskim blokovima, dolazi do zatvaranja granica, što prekida trgovinske lance, od snabdevanja inputima do distribucije finalnih proizvoda do krajnjih kupaca.

Zajednička poljoprivredna politika uspostavljena je još 1962. godine, prema tome predstavlja jednu od najstariji i najznačajnijih zajedničkih politika EU. Istorijski, implementacija ZPP-a, izazivala je brojne poteškoće, imajući u vidu izuzetno visoke izdatke iz budžeta EU, kao i diskriminatorne politike između krupnih i sitnih poljoprivrednika i krajnje,

produkciji hroničnih viškova poljoprivrednih proizvoda koje je bilo nemoguće plasirati na tržišta izvan EU, usled trgovinskih sporova sa zemljama izvan EU (Beljić, 2021). Usled neefikasnosti delovanja i u uslovima ekonomskog prosperiteta ne čudi da je ZPP bila jedna od najpogođenijih sektora EU (Kerr, 2020), nakon izbijanja krize i vladinih odgovora koji su podrazumevali „zaključavanje“ koje je uslovalo i prekidanje lanaca snabdevanja. ZPP je pogođena višestrukim šokovima, od toga su uočene tri glavne vrste uticaja (Tabela 1.): prvo, proizvodnja određenih poljoprivrednih proizvoda je redukovana usled nedostatka sezonskih radnika, kao posledice zabrane ili ograničenja kretanja, zatim nemogućnost pravovremene nabavke inputa i krajnje – prema Evropskom parlamentu procenjuje se da je smanjenje sezonskih radnika bilo za milion (May 2021), dodatno nemogućnost plasiranja i prodaje poljoprivrednih proizvoda; drugo, nakon prvobitne panične kupovine u prvim nedeljama pandemije usledila je kontrakcija tražnje za poljoprivrednim proizvodima usled rasta nezaposlenosti, kao i usled racionalisanja potrošnje; treće, pad na strani ponude usled svođenja kontakata na minimum, što je uslovalo i poteškoće u snabdevanju osnovnim namirnicama, naročito u onim ekonomijama koje su izuzetno zavisne od uvoza (Gruere, 2021).

Tabela 1. Glavni uticaji COVID-19 na ponudu i potražnju poljoprivrednih proizvoda

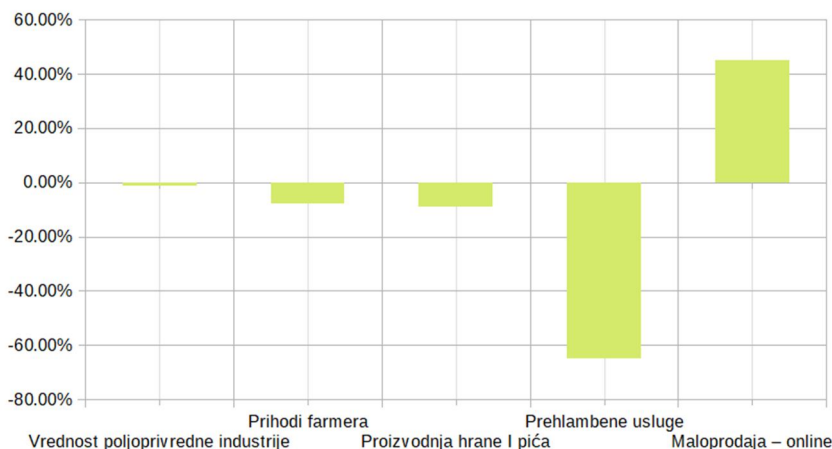
Table 1. The main effects of COVID-19 on the supply and demand of agricultural products

PONUDA		TRAŽNJA	
Ograničenje kretanja ljudi:	Onemogućavanje radnika migranata da se slobodno kreću, nedostatak radne snage u poljoprivrednoj preradi, kao i u distributivnim objektima	Recesija:	Pada privredne aktivnosti za 6,7% GDP -a svetske ekonomije u 2020, sa značajnim implikacijama na prihode i potrošnju
Logistika:	Transportne i trgovačke restrikcije	Promena u modalitetima kupovine:	Smanjen promet u restoranima, rast e-trgovine, porast potrošnje kod kuće.
Postojeća kriza:	Efekat dopune u zemljama koje su već suočene sa problemima	Promena obrasca ponašanja:	Povećanje potrošnje osnovnih namirnica i namirnica koje se lako mogu skladištiti

Izvor: Prikaz autora na osnovu: FAO (2021).

Prema izveštaju Evropskog parlamenta iz 2021, uticaj pandemijske krize na lanac snabdevanja u poljoprivrednom sektoru, bio je višestruk. Posmatrajući makroekonomske efekte (Grafikon 1.) koje je izazvala postojeća kriza, može se uvideti da je vrednost celokupne prehrambene industrije u 2020. godini opala za 1.4% u poređenju sa 2019. godinom, dok je u poređenju sa periodom 2015-2019, opala dvostruko, za 2.9%. Kada je reč o prihodima koje su ostvarili farmeri u 2020. godini,

oni su opali u poređenju sa 2019. godinom, apsolutno, za 7.1 milijardu EUR, odnosno za 7.9%. Što se tiče proizvodnje hrane i pića, ona je takođe u drugom kvartalu 2020, zabeležila pad za oko 9% u odnosu na posmatranu 2019. godinu. S obzirom na uslove u kojima je poslovao sektor prehrambenih usluga (uključujući snabdevače restorana, catering...), ne čudi da je upravo taj sektor pretrpeo najozbiljnije posledice, zabeleživši pad koji se prema procenama kreće između 60-70%, što je direktno imalo uticaj i na pad već pomenutih prihoda farmera (Beckman, 2021). Nasuprot prethodnim sektorima, maloprodaja je beležila rast, pri čemu je najveći rast prodaje zabeležen putem online kupovine (rast od 45% u odnosu na pred-pandemijski period). Nesumnjivo, pandemija COVID-19, pokrenula je važna pitanja i uslovlila neophodne reforme u poljoprivrednom sektoru EU (Baudron, 2020).

Izvor: prikaz Autora na osnovu izveštaja Evropskog parlamenta (2021).

Grafikon 1. Makroekonomski efekti pandemijske krize, 2020. godina (nakon udara krize) u odnosu na 2019. (pred-krizni period)

Graph 1. Macroeconomic effects of the pandemic crisis, 2020. year (after the impact) relative to 2019. (before the impact)

Strategije izlaza iz pandemijske krize 4

Ukoliko pogledamo reakciju poljoprivrednog sektora na pandemijsku krizu, videćemo da se u fokusu nalazi problem lanca snabdevanja (OECD, 2020). Konkretno, reč je o činjenici da je tražnja privatnog sektora (podstaknuta budućom nesigurnošću) iscrpela lance snabdevanja u kontekstu zaliha. Ono šta je bila prirodna reakcija svih država sveta jeste primena promptnih programa u smislu strategije

izlaska. Ovi programi su primarno primenjivani radi minimiziranja neizvesnosti na ekonomskom nivou. Neki od programa koji su primenjivani su: smanjivanje restrikcija na spoljno-trgovinskom putu, smanjivanje uvoznih barijera kao i razne domicilne mere poput podsticanja proizvođača (FAO, 2021a).

Mere preduzete od strane Evropske unije se mogu sistemski prikazati na sledeći način:

	Finansijska pomoć	Budžet (u evrima)	Pokrivenost
EU	ZPP godišnji izdaci (2019)	41.4 mlrd	Poljoprivreda i prerada
	Podrška EU za privatna skladišta (2020)	80 mil	Poljoprivreda i prerada
Države članice	Šeme državne pomoći usmerene između ostalog na poljoprivredni sektor 3/2020 - 1/2021	251.7 mlrd	Celokupno poljoprivredno prehrambeni lanac vrednosti
	Šeme državne pomoći usmerene na poljoprivredni sektor 3/2020 - 1/2021	63.9 mlrd	Celokupno poljoprivredno prehrambeni lanac vrednosti
	Subvencije proizvođača/Subvencije za proizvodnju (2020)	150 mil	Poljoprivreda i prerada

Izvor: Autorski prikaz na bazi izveštaja Evropskog parlamenta (2021a)

Grafikon 2. Pregled finansijske podrške Graph 2. Overview of the financial support

Na grafikonu vidimo da je najveća grupacija mera relativno prema ukupnom broju primenjenih vezana za sektor poljoprivrede. U ovom kontekstu, strategije koje su relevantne sa stanovišta poljoprivrednog sektora i koje bi mogli da istaknemo se grupišu (Lioutas et al. 2021) na:

1. Urgentne strategije;
2. Strategije „bez kajanja“.

Relativno prema prethodnoj krizi koju je poljoprivreda osetila u vidu rasta cena agrarnih proizvoda kao posledice uvođenja izvoznih restrikcija od strane najvećih proizvođača nova kriza ima drugačiji karakter. Zapravo, veliki izvoznici su upravo ti koji su pod shvatanjima prethodne krize ovog puta smanjili izvozne tarife kako bi se podstakao

izvoz (Beckman, 2021). Prema izveštaju svetske trgovinske organizacije, od mogućih 117 izvoznih ograničenja koje postoje, merama za podsticanje trgovinskih tokova ograničenja su svedena na 45 (WTO, 2021). Ovakav tip strategija u smislu urgentnih akcija radi obezbeđivanja održivosti lanaca snabdevanja gde se podstiče relaksiranje trgovinskih mera je upravo ono šta je Evropska unija učinila putem divergentnih strategija. Međutim, mere koje su kreatori politike želeli da preduzmu trebale su da budu dugoročnog karaktera, a ne privremene. Deo mera u okviru strategija izlaza orijentisan je na **urgentne strategije** poput obezbeđivanja sigurnosti sistema hrane, alokacije dodatnih finansijskih sredstava poljoprivrednom sektoru kao i koordinacije ekonomskih politika sa privatnim sektorima i one mogu biti privremenog karaktera pri čemu postoji mogućnost njihovog ukidanja posle pandemijske krize (OECD, 2021). Ovo su strategije koje se moraju inicijalno ispuniti da bi se ostvarili dugoročni efekti.

Sa druge strane, primarni fokus bile su **strategije „bez kajanja“**. Ovo su mere koje su fundamentalno trebale da utiču na podsticanje efikasnosti funkcionisanja samog poljoprivrednog tržišta. S toga, ne čudi da se najviše sredstava izdvojilo za mere ovog tipa. Od ukupne alokacije novca za reformu poljoprivrednog sektora najveći iznos se odnosio na implementaciju ovih mera. Reč je o značajnoj sumi s obzirom da je najveći deo trebao da se odnosi na subvencionisanje poljoprivrednika kao i na kreditne olakšice. Činjenica je da su se strategije ovakvog karaktera morale preduzeti nezavisno od uticaja i efekata pandemijske krize jer doprinose podsticanju rezultata poljoprivrednog sektora. Većina negativnih šokova koji su prvobitno inicirani, upravo ovim merama poput digitalnih inovacija elektronske trgovine, kreacije poljoprivrednih informacionih centara kao i merama olakšavanja trgovine su apsorbirani, čime je podstaknuta dugoročna elastičnost celokupnog sektora.

Zaključak 5

Zaključujemo da visoki nivoi integracija svetskih tržišta, kao i evropskih, koji se reflektuju kroz različite ekonomske pokazatelje mogu predstavljati prednosti po ekonomiju sa jedne strane, ali i nedostatke, sa druge strane. Uslučaju kada nema krize evropske integracije u vidu slobodnog kretanja roba, kapitala, ljudi i usluga, te zajedničkih ekonomskih politika determinišu pozitivne ekonomske efekte stvaranja, dok sa druge strane, uvezanost i oslanjanje jednog tržišta na drugo dovodi do efekata prelivanja tokom kriza što je apsolutno nedostatak.

Potrebno je istaći da su u periodima krize promptne reakcije kreatora politika neophodne, s obzirom da makroekonomski pokazatelji značajno odstupaju od optimalnih vrednosti. Poljoprivredni sektor je zabeležio nekarakteristično brzu reakcija državnih organa koja predstavljala osnov rehabilitacije tržišta. Dakle, potrebno je bilo sanirati nastali disbalans u vidu iznenadnih šokova na strani ponude i tražnje koji su mogli recesiju da prolongiraju u depresiju. Najjače posledice šokova osetili su proizvođači prehrambenih proizvoda koji su doživeli padove u odnosu na period pre krize od čak 60%-70%.

U odnosu na prethodnu krizu gde su kreatori ekonomskih politika pristupali strategijama izlaza u kontekstu izdašnosti programa pomoći bez drugih opcija, izdašni programi predstavljali su samo inicijalnu fazu u strategiji oporavka kada je u pitanju reakcija na pandemijsku krizu u poljoprivrednom sektoru EU. Stoga, kreatori ekonomskih politika su odgovorili sa dve strategije. Prva, urgentna strategija se odnosila na promptne reakcije, koja je preduslov za ispunjenje dugoročnih ciljeva. Druga, strategija „bez kajanja“, fokusira strukturne reforme poljoprivrede koje su dugoročna baza za stabilnije tržište. Zaključujemo da su primenjene strategije fokusirale ne samo kratak, nego i dugi rok, sa ciljem izlaska iz trenutne pandemijske krize i revitalizacije poljoprivrednog sektora u slučaju pojave naredne krize.

6 Literatura

1. Androniceanu, A., (2020): Major structural changes in the EU policies due to the problems and risks caused by COVID-19, *Administrative Management Public*, 34, 137-149. DOI: 10.24818/amp/2020.34-08
2. Beckman J., & Countryman M. A., (2021): The Importance of Agriculture in the Economy: Impacts from COVID-19, *American Journal of Agricultural Economics*, <https://doi.org/10.1111/ajae.12212>
3. Baudron F., & Liegeois F., (2020): Fixing our global agricultural system to prevent the next COVID- 19, *Outlook on Agriculture 2020*, Vol. 49(2) 111–118. DOI: <https://doi.org/10.1177/00307270 20931122>
4. Beljić M., (2021): Agricultural Protectionism In The European Union: From Rigid Mechanism Towards Gradual Deregulation, *Agroekonomika*, 50(91), 1-14.
5. Čavrak V., (2020): Makroekonomija krize COVID19 i kako pristupiti njenom rješavanju, *EFZG Working Paper Series*. 20-03: 1-19.
6. Didier T., Huneeus F., Larrain M., Scmukler S., (2020): Financing Firms in Hibernation during the COVID-19 Pandemic *World Bank Group*.
7. Elleby C., Pérez Domínguez, I., Adenauer M. and Genovese G., (2020): Impacts of the COVID-19 Pandemic on the Global Agricultural Markets, *Environmental and Resource Economics* 76:1067-1079 <https://doi.org/10.1007/s10640-020-00473-6>
8. European Parliament, (2021): Preliminary impacts of the COVID- 19 pandemic on European agriculture: a sector-based analysis of food systems and market resilience. Policy Department for Structural and Cohesion Policies Directorate-General for Internal Policies.

9. European Parliament, (2021a): Preliminary impacts of the COVID- 19 pandemic on European agriculture: a sector-based analysis of food systems and market resilience.
10. Food and Agriculture Organization of the United Nations, (2021): Agricultural Trade & policy responses during the first wave of the COVID-19 pandemic in 2020.
11. Food and Agriculture Organization of the United Nations, (2021a): Real-time evaluation of FAO's COVID-19 Response and Recovery Programme
12. Glavaški O., Beker Pucar E., (2020): Fiscal Consolidation in EU28: 'Fiscal Consolidation In The Eu-28: Multiyear Versus Cold-Shower Episodes , Economic horizons.Vol. 22 (1), 15-27.
13. Gruere G., (2021): Keep calm and carry on feeding: Agriculture and food policy responses to the COVID- 19 crisis, OECD
14. Kerr WA., (2020): The COVID-19 pandemic and agriculture: Short- and long-run implications for international trade relations. *Can J Agr Econ.* 68:225–229.
<https://doi.org/10.1111/cjag.12230>
15. Lioutas Evagelos D. & Charatsari C., (2021): Enhancing the ability of agriculture to cope with major crises or disasters: What the experience of COVID-19 teaches us, *Agricultural Systems*, Vol.187.
16. OECD, (2020): Tackling Coronavirus (Covid-19), Contributing to a global effort, The impact of COVID-19 on agricultural markets and GHG emissions.
17. OECD, (2021): Tackling Coronavirus (Covid-19), Contributing to a global effort, Keep calm and carry on feeding: Agriculture and food policy responses to the COVID-19 crisis.
18. Štreimikienė D., Baležentis T, Volkov A., Ribašauskienė E, Morkūnas M., & Žičkienė A., (2021): Negative effects of covid-19 pandemic on agriculture: systematic literature review in the frameworks of vulnerability, resilience and risks involved, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, DOI: 10.1080/1331677X.2021.1919542
19. Wilkes G., (2020): Bailouts for business after coronavirus, Institute for Government UK.
20. World Trade Organization, (2021): Overview of developments in the international trading environment, Annual report by the director-general.

Primljen/Received: 23.01.2022.

Prihvaćen/Accepted: 25.02.2022.

KRETANJE SPOLJNO- TRGOVINSKIH PARAMETARA PARADAJZA U BOSNI I HERCEGOVINI

Nedeljković Miroslav¹

Rezime

U radu je primenom kvantitativne metode istraživanja analizirano kretanje spoljno-trgovinskih pokazatelja paradajza u Bosni i Hercegovini sa ciljem utvrđivanja promena koje su se desile u periodu od 2014. do 2019. godine. Rezultati istraživanja pokazuju da Bosna i Hercegovina ima negativan spoljno-trgovinski bilans i to od 18016,8 tona, odnosno 7.145.200 evra vredonosno, što je čini zemljom uvoznicom ovog povrća. Iskazana je velika nestabilnost u izvozu paradajza iz BiH, dok je uvoz bio relativno stabilan u posmatranom šestogodišnjem periodu. Najveći uvoznici paradajza su Albanija i Turska sa prosekom za analizirani period od 6.908,4 tone, odnosno 5.619,4 tone, što je prosečno preko dve trećine ukupnog uvoza paradajza u BiH. Najviše paradajza BiH izvozi u Hrvatsku i to prosečno 238 tona, uz veliku nestabilnost u svom kretanju.

Ključne reči: paradajz, proizvodnja, uvoz, izvoz, Bosna i Hercegovina

MOVEMENT IN FOREIGN TRADE PARAMETERS OF TOMATOES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Nedeljković Miroslav¹

Summary

In this paper, a quantitative research method was applied in order to analyze the movement of foreign trade indicators of tomatoes in Bosnia and Herzegovina and determine the changes that occurred in the period from 2014 to 2019. The results of the research indicate that Bosnia and Herzegovina has a negative foreign trade balance of 18016.8 tons, or 7,145,200 euros in value, which makes it a country that imports these vegetables. During the six-year observed period, there was an increased instability regarding the export of tomatoes from Bosnia and Herzegovina while the imports were relatively stable. In the analyzed period, the largest importers of tomatoes were Albania and Turkey, with an average of 6,908.4 and 5,619.4 tons, which is over two thirds of the total import of tomatoes to Bosnia and Herzegovina. The largest amount of tomatoes from Bosnia and Herzegovina are exported to Croatia, an average of 238 tons, with great instability in its movement.

Keywords: tomato, production, import, export, Bosna i Hercegovina

¹ Nedeljković Miroslav, docent, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet „Bijeljina“, Bijeljina, Pavlovića put bb, 76300 Bijeljina, BiH, Tel: +387 66 893 935; E-mail: miroslavnedeljkovic2015@gmail.com

¹ Nedeljković Miroslav, assistant professor, Faculty of Agriculture, Bijeljina University, Pavlovića put bb, 76300 Bijeljina, Bosnia and Herzegovina, Phone: +387 66 893 935; E-mail: miroslavnedeljkovic2015@gmail.com

1 Uvod

Paradajz je jedna od najznačajnijih povrtarskih vrsta u celoj Bosni i Hercegovini. Po proizvodnji se nalazi odmah iza krompira, kupusa i paprike. Značaj paradajza se pre svega ogleda u ishrani stanovništva a predstavlja i povrtarsku vrstu sa velikim ekonomskim značajem. Proizvodnja paradajza se odvija na otvorenom kao i u zatvorenom (zaštićenom) prostoru sa kontrolisanim uslovima gajenja. Prema Moravčeviću (2014) u zadnje vreme sve više se podižu visoki plastenici, sa folijom najnovije generacije, koje su fotoaktivne i absorbuju, reflektuju i emituju različit deo spektra sunčevog zračenja.

U svojim ranijim istraživanjima neki od autora su se prevashodno bavili analizom povrtarskih vrsta i njihove proizvodnje, pa tako i paradajza, kao i predviđanjem njihovih proizvodnih i spoljno-trgovinskih parametara. (Novković i sar., 2010; Novković i sar., 2013; Zhang et. al., 2014; Mutavdžić i sar., 2014; Ivanišević i sar., 2015; Ubiparip i sar., 2016; Tarnowska and Kowalska, 2018; Ivanišević i sar., 2018; Mihajlović, 2019).

S obzirom na stalno povećanje tražnje za hranom na svetskom tržištu, te priliku za veći izvoz, potrebno je podržati razvoj povrtarske proizvodnje, kao intenzivne grane poljoprivrede i donekle smanjiti ekstenzivnost i trenutnu dominaciju žitarica u domaćoj proizvodnji.

S toga Bijelić (2011) smatra da finansijski instrumenti promocije spoljne trgovine uključuju sve oblike finansijske podrške jedne zemlje njenim izvoznicima u cilju povećanja izvoza i veće prodaje u inostranstvu.

Shodno prethodno rečenom predmet rada bio bi kretanje spoljno-trgovinskih pokazatelja paradajza u Bosni i Hercegovini sa ciljem utvrđivanja promena koje se dešavaju u analiziranom periodu.

2 Izvori podataka i metod rada

Kao izvori podataka koristile su nam statističke baze Međunarodnog trgovinskog centra (*International Trade Center-ITC*), potom podaci Agencije za statistiku BiH, Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske (*RZS RS*), Organizacije za hranu i poljoprivredu (*FAOSTAT*), kao i druge relevantne publikacije iz opservirane oblasti. Za analizu u posmatranom vremenskom periodu od 2014. do 2019. godine koristili smo standardne pokazatelje deskriptivne statistike (*prosek, interval varijacije, stopa promene (r), koeficijent varijacije (cv)*). Tendencije promena spoljno-trgovinskih parametara su prikazane preko izračunate stope promene, kao i primenom odgovarajuće linije trenda. Rezultati i posmatrane pojave su prikazane tabelarno i grafički.

Rezultati istraživanja **2**

KRETANJE
SPOLJNO-
TRGOVINSKIH
PARAMETARA
PARADAJZA U
BOSNI I
HERCEGOVINI

Površina paradajza u svijetu 2019. godine iznosila je 4.999.181 ha, dok je proizvodnja bila na nivou od 183.014.805 tona. Preko dve trećine ovog povrća proizvodi se u Aziji (62%), a najveći proizvođač je Kina sa 62.764.671 tona, što čini nešto više od trećine ukupne svetske proizvodnje (34%). Osim Kine, veliki proizvođači paradajza u svetu su Indija (19.007.000 tona), Turska (12.841.990), USA (10.858.990), Egipat (6.751.856), Italija (5.252.690). <http://www.fao.org> Što se tiče proizvodnje paradajza u Bosni i Hercegovini, ona je u 2019. godini bila na nivou od 43.700 tona, što je stavlja u sam vrh po količini proizvodnje povrća u BiH, odmah iza krompira, kupusa i paprike. <https://bhas.gov.ba>

U posmatranom šestogodišnjem periodu prosečna površina paradajza u BiH bila je 3.542,8 ha sa vrlo stabilnim kretanjem merenim koeficijentom varijacije (1,92) i blagom tendencijom pada od -0,16%. U istom periodu blagi rast tendencije ima proizvodnja paradajza ($r=1,49$) i relativno stabilno kretanje od 2014. do 2019. godine ($cv=13,4$) sa prosečnom proizvodnjom od 46.407,2 tone. Polovina proizvedenih količina paradajza ostvarena je u Republici Srpskoj. Slična obeležja kao i proizvodnja ima i prinos paradajza čija je prosečna vrednost iznosila nešto preko 13 t/ha. (tabela 1)

Tabela 1: Proizvodni pokazatelji paradajza u Bosni i Hercegovini (2014-2019)

Table 1: Tomato production indicators in Bosnia and Herzegovina (2014-2019)

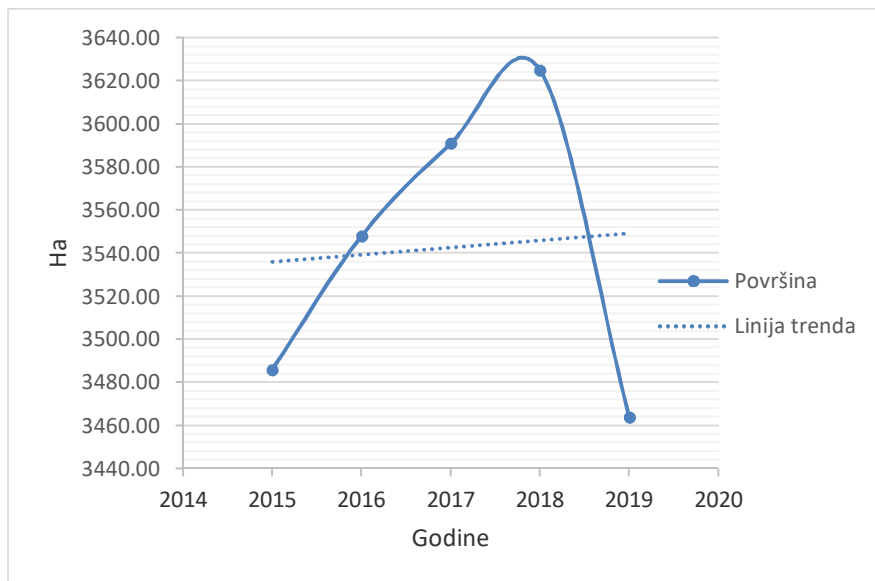
	Prosečno učešće RS (%)	Prosek	Stopa promene (%)	Koef. varijacije (%)
Površina (ha)	44,41	3.542,80	-0,16	1,92
Proizvodnja (t)	50,78	46.407,20	1,49	13,40
Prinos (t/ha)	/	13,09	1,65	13,13

Izvor: Obračun autora prema podacima RZS i FAOSTAT-a

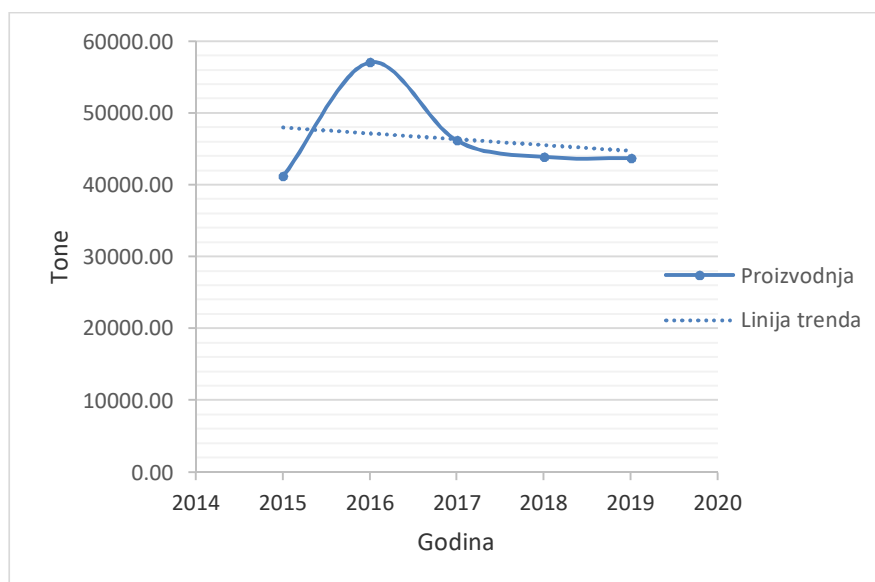
Kako pokazuje grafikon 1 najveće ostvarene površine pod ovom površarskom vrstom su bile u 2018. godini, a najmanje u zadnjoj posmatranoj.

Maksimum proizvodnje zabeležen je u 2016. godini kada je ostvareno 57.070 tona, a minimum u 2015. godini i to 41.182 tone. (grafikon 2)

KRETANJE
SPOLJNO-
TRGOVINSKIH
PARAMETARA
PARADAJZA U
BOSNI I
HERCEGOVINI

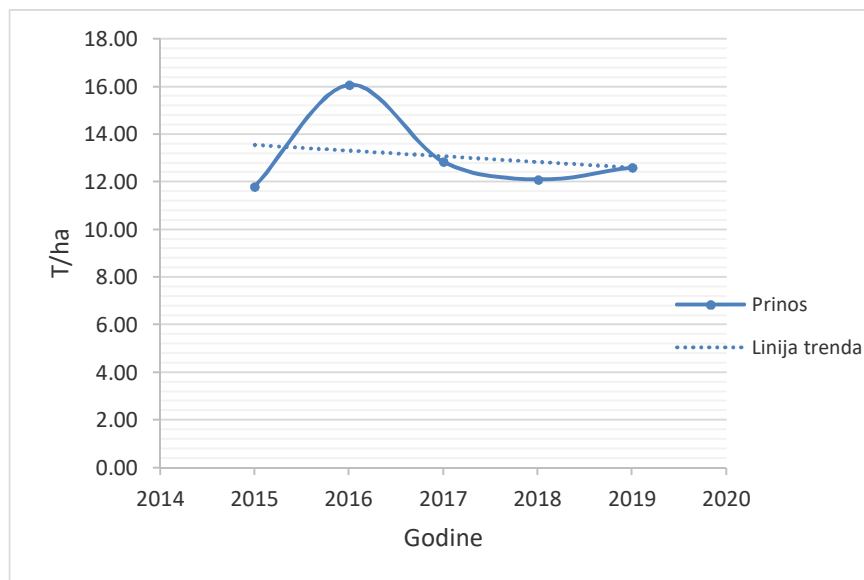

Grafikon 1: Kretanje površine paradajza u Bosni i Hercegovini (2014-2019)
Graph 1: Movement of tomato area in Bosnia and Herzegovina (2014-2019)

Grafikon 2: Kretanje proizvodnje paradajza u Bosni i Hercegovini (2014-2019)
Graph 2: Movement of tomato production in Bosnia and Herzegovina (2014-2019)

Da je minimumu proizvodnje u 2015. godini, kao i maksimum proizvodnje u 2016. godini doprinela promena vrednosti prinosa paradajza vizuelno nam pokazuje i sledeći grafikon 3.

Grafikon 3: Kretanje prinosa paradajza u Bosni i Hercegovini (2014-2019)
Graph 3: Movement of tomato yield in Bosnia and Herzegovina (2014-2019)

Na tržištu najvećih uvoznika paradajza u svetu dominira USA sa uveženih 1.8.61234 tona, što je u 2019. godini predstavljalo 24,32% ukupnog svetskog uvoza paradajza. Od evropskih zemalja najveći uvoznik u posmatranoj godini bila je Nemačka sa 720.283 tone, koja je ujedno i drugi uvoznik u svetu. Meksiko predstavlja najvećeg izvoznika paradajza u svetu za 2019. godinu. Njen izvoz je u posmatranoj godini bio 23,02 % ukupnog svetskog izvoza, odnosno 1.859.367 tona. Takođe, vodeći svetski izvoznici paradajza u istoj godini su Holandija (1.086.487 tona), Španija (767.369 tona), kao i Maroko (605.045 tona, *ITC, 2019*).

Iz naredne tabela 2 može se uočiti da je u toku posmatrane četiri godine ostvaren negativan spoljno-trgovinski bilans paradajza u Bosni i Hercegovini. Naime, za preko 18.000 tona se više uvezlo ovog povrća u BiH nego što se izvezlo. Izvoz je pratila velika nestabilnost u kretanju shodno proizvedenim količinama i cenama, ali i relativno velika tendencija rasta u posmatranom periodu, dok je uvoz bio mnogo stabilnijeg kretanja i manje tendencije rasta. Vredonosno iskazan negativan trgovinski bilans je iznosio 7.145.200 evra, s tom razlikom u odnosu na

kvantitativno merilo, da je primetna tendencija pada kada je izvoz u pitanju a razlog za to je evidentna promena cene ovog povrća na svet-skom i domaćem tržištu.

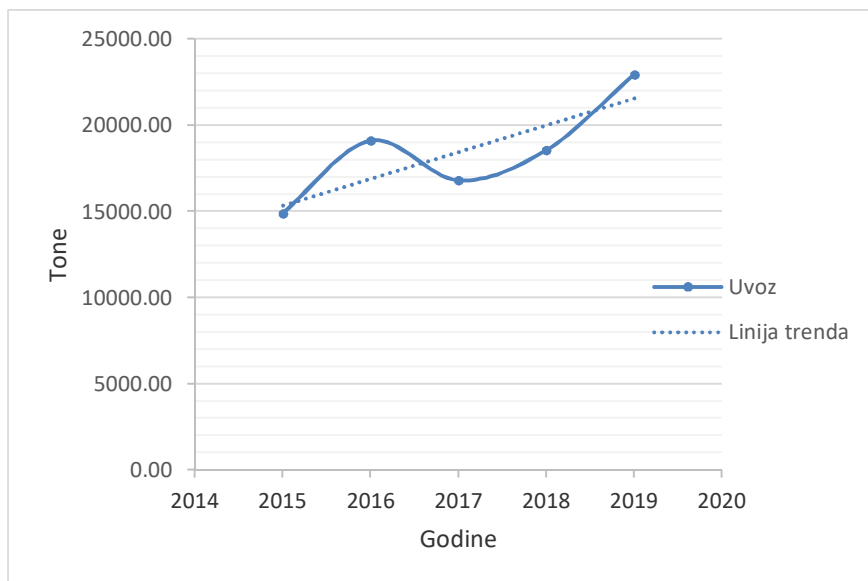
Tabela 2: Spoljno-trgovinski parametri paradajza u Bosni i Hercegovini (2014-2019)

Table 2: Foreign trade parameters of tomatoes in Bosnia and Herzegovina (2014-2019)

	Prosek	Stopa promene (%)	Koef. varijacije (%)
Uvoz (t)	18.466,80	11,41	16,26
Izvoz (t)	450,00	25,01	81,50
Bilans (t)	-18.016,8	/	/
Uvoz (evri)	7.352.200,00	12,22	17,34
Izvoz (evri)	207.000,00	-10,32	83,91
Bilans (evri)	-7.145.200	/	/

Izvor: Obračun autora prema podacimaITC-a

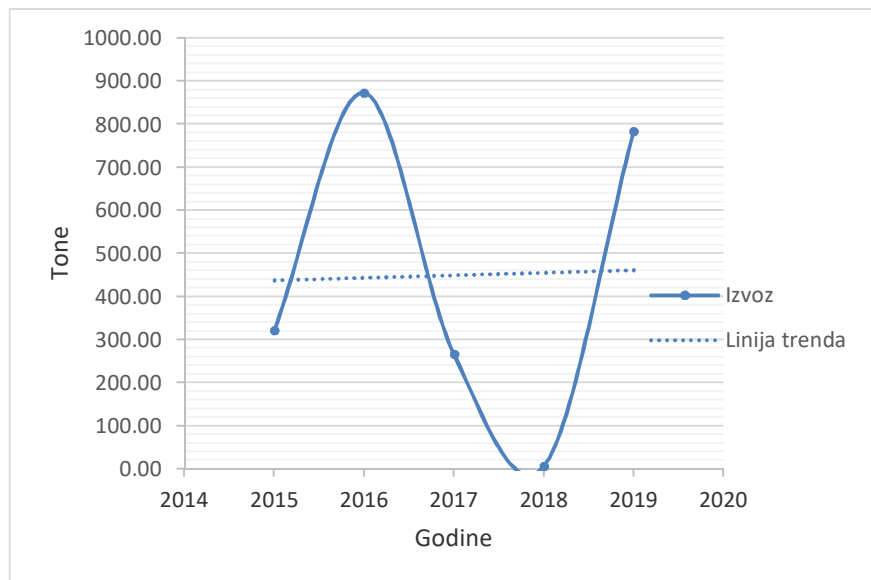
Sa narednog grafikona 4 primećujemo da je maksimum uvoza dostignut u 2019. godini i kvantitativno gledano bio je na nivou od 22.960 tona. To je predstavljalo čak 52, 5% ukupne proizvodnje u toj godini, što je posledica maksimalnog ostvarenog nivoa uvoza paradajza iz Albanije, kao najvećeg uvoznika u BiH.

Grafikon 4: Kretanje uvoza paradajza u Bosni i Hercegovini (2014-2019)

Graph 4: Movement of tomato imports to Bosnia and Herzegovina (2014-2019)

Kako pokazuje grafikon 5 izvoz paradajza najizraženiji je bio u 2016. godini sa ostvarenih 837 tona, dok je najlošiji, odnosno zanemarljiv, bio u 2018. godini od samo 6 tona, iako su te godine zabeležene najveće površine pod ovom povrtarskom vrstom u BiH.

Grafikon 5: Kretanje izvoza paradajza u Bosni i Hercegovini (2014-2019)

Graph 5: Movement of tomato exports to Bosnia and Herzegovina (2014-2019)

Uzevši u obzir strukturu uvoza paradajza u BiH iz naredne tabele 3 zaključujemo da je u analiziranom periodu najveći uvoznik bila Albanija sa učešćem u proseku od preko jedne trećine i sa preko 6.900 tona. Maksimalni uvoz iz Albanije je zabilježen zadnje posmatrane godine i bio je preko 9.000 tona. Odmah potom sledi Turska sa prosečnim uvozom od 5.619 tona i učešćem u strukturi uvoza sa preko 30%. Obadve zemlje, a naročito Turska, pokazuju relativno visoke tendencije rasta uvoza paradajza u BiH, dok Albanija pokazuje nešto stabilnije kretanje uvoza meren koeficijentom varijacije. To je svakako posledica poboljšanja sortimenta i osavremenjavanja proizvodnje u ovim zemljama, a neretko razlog za ovo leži i u činjenici proširenja tržišta podstaknutim državnim finansijskom podrškom.

Među ostalim velikim uvoznicima primetna je velika nestabilnost u kretanju kod kojih se najviše ističe Italija, gde je uočena i velika tendencija pada uvoza paradajza u BiH. Zemlja sa kojom BiH ima pozitivan spoljno-trgovinski bilans i koja je naša najbolja izvozna destinacija

kada je paradajz u pitanju je Hrvatska. Takođe, tu je primetna i ogromna nestabilnost u kretanju izvoza iz BiH zahvaljujući periodima kada izvoza uopšte nije ni bilo u tu zemlju. (tabela 3)

Tabela 3: Struktura uvoza i izvoza paradajza u Bosni i Hercegovini (2014-2019)

Table 3: Structure of import and export of tomatoes in Bosnia and Herzegovina (2014-2019)

Uvoz (tone)						
	Učešće u proseku (%)	Prosek (t)	Interval varijacije		Stopa promene (%)	Koeficijent varijacije (%)
			Min.	Max.		
Albanija	37,40	6.908,40	4.746,00	9.032,00	17,45	22,13
Turska	30,43	5.619,80	3.076,00	8.818,00	30,12	38,42
S.Makedonija	10,31	1.904,00	1.497,00	2.477,00	-1,54	24,46
Italija	7,62	1.408,40	516,00	2.201,00	-30,42	53,54
Holandija	2,09	387,40	301,00	552,00	-14,07	26,27
Poljska	1,11	206,20	99,00	429,00	-0,25	66,79
Španija	0,87	162,40	40,00	304,00	-13,65	64,96
Hrvatska	0,87	161,20	33,00	325,00	-24,95	75,70
Maroko	0,18	34,60	11,00	57,00	-3,71	62,41
Izvoz (tone)						
Hrvatska ²	52,88	238,00	0,00	760,00	-	132,26
Crna Gora	4,97	22,40	3,00	52,00	66,40	89,26

Izvor: Obračun autora prema podacima ITC-a

4 Zaključak

Iz prethodno saopštenog u radu može se zaključiti:

- Paradajz spada u najznačajnije povrtarske biljke u Bosni i Hercegovini sa relativno stabilnom prosečnom proizvodnjom od 46.407 tona za posmatrani analizirani period.
- Na svetskom tržištu zauzima jako mali deo. U periodu od 2014. do 2019 godine beleži se prosečan uvoz paradajza u BiH od 18.467 tona, dok je izvoz bio na nivou od samo 450 tona. Ostvareni deficit spoljno-trgovinske razmene bio je 18.016 tona, dok je vredonosno bio na nivou od 7.145.200 evra.

² Bez kontinuiteta u vremenskoj seriji podataka

- U odnosu na uvoz, izvoz paradajza iz BiH pokazuje i veoma veliku nestabilnost u svom kretanju, što je posledica godina kada uopšte nepostoje izvozne aktivnosti. Maksimalan uvoz je zabeležen 2019. godine i iznosio je 22.960 tona. Maksimalna izvoz je bio 2016. godine sa vrednošću od 873 tone.
- Najveći uvoznik paradajza u BiH je Albanija sa prosečnih 6.908 tona. Odmah iza nje sledi Turska koja je u BiH prosečno izvezla 6.620 tona. Pored toga, Albanija je i najstabilniji uvoznik paradajza u BiH.
- Zemlje u koje se najviše paradajza iz BiH izvozi su Hrvatska i Crna Gora. Osim toga, primetana je i ogromna fluktuacija izvoza u ove dve zemlje, ako i velika tendencija rasta izvoza najviše očitovana zadnje dve godine analiziranog perioda.
- Praćenjem tendencije kretanja spoljno-trgovinskih parametara paradajza dobijamo jasniju sliku koja nam omogućava donošenje racionalniji odluka vezanih za poboljšanje trgovinskog bilansa sa okruženjem i svetom. Uticaj pojedinih faktora na kretanje uvoza i izvoza ove povrtarske vrste mogla bi biti tema nekih budućih istraživanja.

KRETANJE
SPOLJNO-
TRGOVINSKIH
PARAMETARA
PARADAJZA U
BOSNI I
HERCEGOVINI

Literatura **5**

1. Bijelić, P. (2011): Marketinški instrumenti promocije spoljne trgovine, Časopis za marketing teoriju i praksu Marketing, Beograd, 4(2), 268-275
2. Ivanišević, D., Beba Mutavdžić, Novković, N., Vukelić Nataša (2015): Analysis and Prediction of tomato price in Serbia, Economics of Agriculture, Institute of Agricultural Economics, Belgrade, (62)4, pp. 951-962
3. Ivanišević, D., Prodanović, R., Stajić Dunja (2018): Ekonomika proizvodnje paradajza u zavisnosti od načina nabavke rasada, Ekonomija teorija i praksa, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment Univerziteta Privredna akademija u Novom Sadu, god. 11, br. 3, str. 39-51
4. Moravčević, Đ. (2014): Paradajz - Proizvodnja u plastenicima. Prezentacija. Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Beogradu
5. Mutavdžić Beba, Drinić Ljiljana, Novković N., Ostojić, A., Rokvić Gordana (2014): Forecasting of Vegetable Production in Republika Srpska, DEUTROPE, Vol.6, Issue 1, pp. 50-64.
6. Mihajlović Šumadijka (2019): Razvoj proizvodnje povrća u Vojvodini, Doktorska disertacija, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.
7. Novković, N., Mutavdžić Beba, Ilin, Ž., Ivanišević, D. (2013): Potato Production Forecasting, Agroznanje, Banja Luka, Vol. 14, No 3, pp. 345-355.

8. Novković, N., Mutavdžić Beba, Šomodić, Š. (2010): Modeli za predviđanje u povrtarstvu, Škola biznisa, Viša poslovna škola Novi Sad, br. 3/2010, str. 41-49
9. Tarnowska Agnieszka, Kowalska Anna (2018): Production and Foreign Trade in Vegetables in Poland, Proceedings of the 2018 International Conference „Economic Science for Rural Development“, No 47, 9-11 May 2018, Jelgava, Latvia, pp. 499-507.
10. Zhang, J. H., Kong, F. T., Wu, J. Z., Zhu, M. S., Xu, K., Liu, J. J. (2014): Tomato Price Time Series Prediction Model Based on Wavelet Neural Network, Applied Mechanics and Materials, Chapter 3: Numerical Methods, Computation Methods and Algorithms for Modeling, Simulation and Optimization, data Mining and Data Processing, Vols. 644-650, pp. 2636-2640.
11. Ubiparip Dragana, Radovanović Maja, Novković, N., Ostojić, A. (2016): Analiza i predviđanje izvoza paradajza iz Republike Srbije, Agroekonomika, br. 69, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu.
12. <http://www.fao.org/fao-stat/en/#data/QCL/visualize> (Pristupljeno: 15.06.2021)
13. https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2020/AGR_18_2019_Y1_0_BS.pdf (Pristupljeno: 15.06.2021)
14. https://www.trademap.org/Country_SelProductCountry_TS.aspx?nvpm (Pristupljeno: 10.06.2021)
15. https://www.rzs.rs.ba/static/uploads/bilteni/poljoprivreda_i_ribarstvo/Bilten_Poljoprivreda_2020_web.pdf (Pristupljeno: 14.06.2021)

Primljen/Received: 25.08.2021.

Prihvaćen/Accepted: 24.01.2022.

МОГУЋИ ИЗВОРИ И УСЛОВИ ЗА ФИНАНСИРАЊЕ ПРОИЗВОДЊЕ ПОВРЋА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ*

Бодирога Радомир¹, Средојевић Зорица²,
Вицо Грујица³, Говедарица-Лучић Александра⁴

Резиме

Предмет истраживања у овом раду су фондови, подстицајне мјере, кредитне линије и услови од значаја за финансијску подршку унапређења производње поврћа у Републици Српској (РС). Циљ истраживања је утврђивање приоритета за коришћење финансијских средстава из расположивих извора, као изазова за произвођаче поврћа. У структури буџетске подршке РС доминирају мјере подршке тржишту и директне подршке пољопривредним произвођачима за које је током периода 2014-2018, просјечно реализовано 49,44 милиона КМ (79%). Важан финансијски извор у РС чине предприсупни фондови Европске уније. Из фонда Инвестиционо-развојне банке РС, из кредита за микробизнис у пољопривреди финансирано је 2.518 инвестиција, вриједности од 51.885.271,47 КМ, а из кредита за пољопривреду финансирано је 134 инвестиције, вриједности од 104.005.362,83 КМ.

Кључне ријечи: производња поврћа, фондови, услови финансирања

* Рад је резултат истраживања у оквиру уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада у 2021. години између Пољопривредног факултета у Београду и Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, евиденциони бр. уговора: 451-03-9/2021-14/200116.

¹ Др Радомир Бодирога, доцент, Универзитет у Источном Сарајеву, Пољопривредни факултет (УИС ПФ), Вука Караџића 30, 71 123 И. Сарајево, +387 55 250 122, radomir.bodiroga@pof.ues.rs.ba

² Др Зорица Средојевић, редовни професор, Универзитет у Београду, Пољопривредни факултет, Немањина 6, 11080 Београд-Земун, +381 11/441-3297, zokas@agrif.bg.ac.rs

³ Др Грујица Вицо, ванредни професор, УИС ПФ, Вука Караџића 30, 71123 И. Сарајево, +387 57 340 401, grujica.vico@pof.ues.rs.ba

⁴ Др Александра Говедарица-Лучић, ванредни професор, УИС ПФ, Вука Караџића 30, 71 123 И. Сарајево, +387 57 340 401, a.govedaricalucic@pof.ues.rs.ba

POSSIBLE SOURCES AND CONDITIONS FOR FINANCING VEGETABLE PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF SRPSKA*

Bodiroga Radomir¹, Sredojević Zorica², Vico Grujica³,
Govedarica-Lučić Aleksandra⁴

Summary

The subjects of research in this paper are funds, incentive measures, credit lines and conditions of importance for financial support to improve vegetable production in the Republic of Srpska (RS). The aim of the research is to determine the priorities for the use of financial resources from available sources, as a challenge for vegetable producers. The structure of budget support in RS is dominated by market support measures and direct support to agricultural producers, for which during the period 2014-2018, an average of 49.44 million KM (79%) was realized. An important financial source in RS is the preaccession funds of the European Union. From the fund of the Investment and Development Bank of RS, from the loan for micro business in agriculture, 2,518 investments were financed, worth 51,885,271.47 KM, and from the loan for agriculture, 134 investments were financed, worth 104,005,362.83 KM.

Keywords: vegetable production, funds, financing conditions

* This paper is the result of research within the project No. 451-03-9/2021-14/200116, supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development, Republic of Serbia.

¹ Bodiroga Radomir, PhD, Assistant Professor, University of East Sarajevo, Faculty of Agriculture (UES FA), Vuka Karadžića 30, 71 123 East Sarajevo, +387 55/250-122, radomir.bodiroga@pof.ues.rs.ba

² Sredojević Zorica, PhD, Full Professor, University of Belgrade, Faculty of Agriculture, Nemanjina 6, 11080 Belgrade-Zemun, +381 11/441-3297, zokas@agrif.bg.ac.rs

³ Vico Grujica, PhD, Associate Professor, UES FA, Vuka Karadžića 30, 71 123 East Sarajevo, +387 57/340-401, grujica.vico@pof.ues.rs.ba

⁴ Govedarica-Lučić Aleksandra, PhD, Associate Professor, UES FA, Vuka Karadžića 30, 71 123 East Sarajevo, +387 57 340 401, a.govedaricalucic@pof.ues.rs.ba

1 Uvod

Повртарство је једна од најинтензивнијих грана биљне производње што потврђују резултати истраживања о учешћу људског рада, приносима и оствареним нето приходима по јединици површине и другим показатељима (Влаховић и Величковић, 2016). На структуру и динамику трошкова као и остварене производне резултате у процесу производње поврћа утиче већи број фактора (локација производње, конфигурација терена, тип земљишта, врста повртарске културе, хибрида, ниво технологије производње и сл.), а који су били у фокусу истраживања већег броја аутора (Kebede and Gan, 1999; Cantliffe et al., 2008; Engideniz & Gül, 2009; Banaeian et al., 2011; Asci et al., 2014; Singh et al., 2014; Chakraborty & Sethi, 2015). Приликом планирања о избору инвестирања у заштићени простор, систем за наводњавање, систем контроле микроклиматских услова, механизацију, објекте за складиштење и друго, један од кључних фактора за доношење одлуке чини извор финансирања. Тако на примјер, за једноставни заштићени простор са дјелимичном контролом микроклиматских услова потребно је издвојити значајан износ новчаних средстава, а свако повећање степена интензивности производње изискује и већа инвестициона улагања (Бодирога, 2020). Дакле, да би таква инвестиција била прихватљива и са економског и са финансијског аспекта, важно је одабрати адекватан извор финансирања. Према томе, циљ истраживања у овом раду је идентификовање могућих извора финансирања повртарске производње на територији Републике Српске, као и њихових специфичности, предности и недостатака за произвођаче поврћа.

2 Материјал и методе рада

За потребе овог истраживања коришћени су подаци са сајтова значајних привредних субјеката који послују у сектору повртарства. Значајни подаци су добијени преко интервјуа са водећим произвођачима поврћа на територији Бијељине (Босна и Херцеговина). Прикупљани су подаци о потенцијалним фондовима као изворима финансирања производње поврћа, могућностима за произвођаче, као и проблемима са којима се они суочавају у пракси. Као извори података коришћене су и публикације републичког завода за статистику Републике Српске, Министарства спољне трговине и економских односа Босне и Херцеговине, Аген-

ције за аграрна плаћања, као и различити извјештаји осталих релевантних институција. Подаци о начину и условима остваривања новчаних подстицаја за развој пољопривреде и села и за капиталне инвестиције прикупљени су из одговарајућег правилника Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске, као и из правилника о коришћења подстицаја у пољопривредној производњи на локалном нивоу (Бијељина). Подаци су анализирани применом дескриптивних статистичких метода, а резултати су дати табеларно и графички.

Резултати истраживања и дискусија 3

Неки показатељи удјела пољопривреде у привреди Републике Српске 3.1

Дјелатност пољопривреда има значајну мјесто како у привреди Републике Српске, тако и економији на цјелокупном државном нивоу Босне и Херцеговине. Према подацима републичког завода за статистику Републике Српске у периоду од 2010-2019. просјечно учешће пољопривреде, шумарства и риболова у укупном БДП-у износило је 9,5% са малим осцилацијама и благим падом од максималног удела од 10,5% у 2010. години до минималног удела од 8,4% у 2017. години (графикон 1).

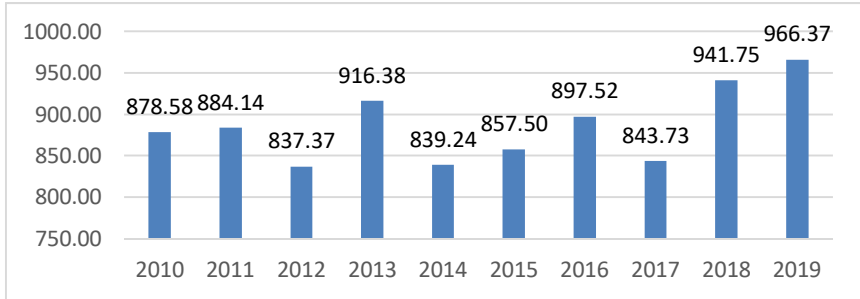
Извор: Статистички годишњак 2020, Републички завод за статистику Републике Српске

Графикон 1. Процентуални удео сектора пољопривреда, шумарства и риболова у БДП у РС

Graph 1. Percentage share of the agriculture, forestry and fishing sectors in GDP in RS

У подручју пољопривреде, шумарства и риболова РС током последњег десетогодишњег периода (2010-2019) у просјеку годишње било је запослено 8.254 лица или 3,30% од укупног броја

запослених у РС. Годишња бруто додата вриједност за подручје пољопривреде, шумарства и рибарства у истом периоду просјечно је износила 886,26 милиона КМ. Највећа вриједност током анализираниог периода остварена је у 2019. години у износу од 966,37 милиона КМ, док је најмања БДВ остварена у 2012. години у износу од 837,37 милиона КМ (графикон 2).

Извор: Статистички годишњак 2020, Републички завод за статистику Републике Српске

Графикон 2. Бруто додата вриједност (БДВ) за пољопривреду, шумарство и риболов у РС (000 000 КМ)
Graph 2. Gross value added (GVA) for agriculture, forestry and fishing in RS (000 000 КМ)

Према подацима Годишњег извјештаја из области пољопривреде исхране и руралног развоја (2017), учешће пољопривреде, шумарства и риболова у укупном БДП Босне и Херцеговине износило је 6,37% или 1,90 милијарди КМ.

3.2 Подршка од државе и могућност коришћења средстава из предприступних фондова Европске уније за сектор повртарства у РС

Специфичности које карактеришу пољопривредну производњу као што су зависност од климатских услова, спор обрт капитала, циклуси у производњи и други, намећу потребу помоћи од стране државе са циљем заштите дохотка произвођача путем обезбјеђивања повољнијег финансирања текуће и инвестиционе потрошње (Ђурић и сар., 2016). Увођењем иновација у производњи на газдинству често се намеће потреба за екстерним изворима финансирања.

Подршка у пољопривреди, а самим тим и у повртарском сектору, на државном нивоу остварује се путем ентитетских министар-

става. Финансијским средствима преко Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске (МПШВ РС) и примјеном појединих мјера, подстиче се текућа пољопривредна производња, капиталне инвестиције у пољопривреди и за рурални развој. Услов за остварење премија за произведене и продате количине јесте постојање пријаве газдинства у Регистар и регистрација обрадивих површина на којима се гаје културе. Висина аграрног буџета Републике Српске за развој пољопривреде и села и његово учешће у укупним буџетским приходима приказано је у табели 1.

Табела 1. Висина аграрног буџета Републике Српске, 2014-2018.

Table 1. The amount of the agrarian budget of the Republic of Srpska, 2014-2018.

Показатељ	Година				
	2014	2015	2016	2017	2018
Домаћи буџетски приходи (мил. КМ)	1.540,57	1.608,90	2.468,10	2.591,07	2.773,83
Аграрни буџет (мил. КМ)	60,00	60,00	60,00	60,00	60,00
Реализована подстицајна средства (мил. КМ)	60,00	60,00	60,00	60,00	71,00
Учешће аграрног буџета у укупним домаћим буџетским приходима (%)	3,89	3,73	2,43	2,32	2,56

Извор: Анализа стања развоја пољопривреде и руралних подручја у Републици Српској за период 2014-2018. (2020.), Пољопривредни факултет, Универзитет у Бањој Луци.

Законом о обезбјеђењу и усмјеравању средстава за подстицање развоја пољопривреде и села предвиђено је просјечно издвајање од 6% из домаћих буџетских прихода у РС. Овај износ имао је тренд опадања у периоду од 2014-2017, док је у 2018. повећан у односу на претходну годину за 10,34%. У структури буџетске подршке доминирају мјере подршке тржишту и директне подршке пољопривредним произвођачима за које је током посматраног периода, у просјеку реализовано 49,44 милиона КМ или 79%, затим мјере подршке јавним услугама са 7,85 милиона КМ реализованих

МОГУЋИ
ИЗВОРИ И
УСЛОВИ ЗА
ФИНАНСИРАЊЕ
ПРОИЗВОДЊЕ
ПОВРЋА У
РЕПУБЛИЦИ
СРПСКОЈ

или 8%, а на трећем мјесту су издвајања за мјере структурне политике и руралног развоја, у просјечан износ од 4,93 милиона КМ реализованих средстава.

Правилником о условима и начину остваривања новчаних подстицаја у РС произвођачи у 2021. години могу остварити премију за поврће ако производе на површини од 0,1 ха и више под заштићеним простором или имају 1.500 kg и више произведеног поврћа. На отвореном пољу, доња граница за право на подстицаје износи 1.000 kg по врсти поврћа или површина од 0,5 ха. Износ премије зависи од броја приспјелих захтјева и може износити до 0,15 КМ/kg за све врсте поврћа, осим бијелог лука за који премија може износити до 1,00 КМ/kg. Максималан износ премија не може прелазити 100.000 КМ. Просјечан годишњи износ укупне исплаћене премије за произведено и продато поврће у РС у периоду од 2015-2020. године износио је 986.207,86 КМ (табела 2).

Табела 2. Премије за произведено и продато поврће, 2015-2020.
Table 2. Premiums for produced and sold vegetables, 2015-2020.

Показатељ	Година					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Премија за произведено и продато поврће (000 КМ)	566	380	360	1.508	1.456	1.645
Премија за произведено и продато поврће (000 kg)	7.954	8.854	12.254	19.067	21.951	34.038
Просјечан износ премије по kg поврћа	0,07	0,04	0,03	0,08	0,07	0,05
Број пријављених корисника	260	172	193	277	257	350

Извор: Обрачун аутора на основу података Агенције за аграрна плаћања, МПШВРС

Из података у табели 2 може се видјети да је према количини поврћа износ за премију у периоду 2015-2020. године константно растао, достигавши у 2020. години око четири пута већу вриједност у односу на почетак посматраног периода. Такође, у 2020. години повећан је и број корисника пријављених за коришћење премије и то за 34,62 % у односу на 2015. годину. Просјечан износ

подршке по кг поврћа током анализираниог периода износио је 0,06 КМ/kg, по годинама је било благих осцилација, а максималан износ од 0,08 КМ/kg остварен је у 2018. години.

Премију за произведене количине поврћа, физичка лица остварују посредством прерађивача, организатора производње и откупа регистрованог на територији РС, а на основу захтјева уз који се прилаже одговарајућа документација. Основни услов за коришћење новчаних подстицаја јесте урађена регистрација и сврставање газдинства у комерцијални или некомерцијални тип. У групу комерцијалних газдинстава спадају тржишно орјентисана газдинства и за њих се издвајају већи износи подршке, али и намећу веће обавезе према држави. За већину газдинстава испуњени су минимални услови прописани правилником и могу се сврстати у газдинства комерцијалног типа, а наведена одлука зависи и од жеље самог носиоца. Информације по основу интервјуа са произвођачима на територији Бијељине указују да је већи број газдинстава некомерцијалног типа (58%). Као разлог за избор некомерцијалног типа, произвођачи наводе да су издаци комерцијалних газдинстава већи од користи које је могуће остварити премијом.

Државну подршку произвођачи поврћа могу остварити и куповином регресираниог дизел горива. Неопходно је да располажу са минималном површином од 1 ha да би остварили право на куповину до 100 l/ha по цијени умањеној за иснос регреса од 0,50 КМ/l. Не постоје званичне евиденције о висини ове подршке за повртарски сектор. Узимајући у обзир да је производња на породичним газдинствима разноврсна, произвођачи могу да користе подршке за различите намјене. Према подацима Агенције за аграрна плаћања, просјечан износ наведене подршке за све секторе у периоду од 2015-2020. године износио је 559.383 КМ.

Путем подршке за капиталне инвестиције, произвођачи поврћа могу да аплицирају за суфинансирање инвестиција у изградњу пластеника и пратеће опреме. Правилником о условима и начину остваривања новчаних подстицаја за капиталне инвестиције у пољопривредној производњи у 2021. години дефинисани су услови за аплицирање, као и очекивани износи подршке. Минимална корисна површина под заштићеним простором треба да износи 300 m² или 500 m² за производњу у савременим пластеницима високог степена аутоматизације, а минимална улагања 1.000 КМ или 10.000 КМ за савремене пластенике. Максималан износ подршке предвиђен овим мјерама износи 3.000 КМ по минималној корисној

површини, или 15.000 KM по кориснику, а за савремене пластенике 8.000 KM по минималној корисној површини односно, 25.000 KM по кориснику. Према подацима Агенције за аграрна плаћања, укупан износ одобрених средстава за капиталне инвестиције у пластеничку производњу у 2021. години износио је 170.352,73 KM, што је око 2,5 пута више у односу на 2020. годину када је одобрено 73.907,25 KM.

Према подацима Извјештаја о међународној помоћи за сектор пољопривреде, прехране и руралног развоја за 2019. годину најзначајнији донатори овог сектора су Европска унија, Краљевина Шведска, специјализоване организације при Уједињеним нацијама FAO и UNDP, Република Чешка, Република Италија и Сједињене Америчке Државе.

Важан финансијски извор за развој повртарске производње у РС чине предприступни фондови Европске уније. Према IPARD (eng. Instrument for Pre-accession Assistance Rural Development), односно петој компоненти инструмента предприступне помоћи ЕУ сектору пољопривреде и руралном развоју, циљ је да се подстакну припреме реструктурирања пољопривредног сектора, постизања одрживог развоја руралног сектора, као и успешној реализацији правног наслеђа ЕУ у области пољопривреде и руралног развоја будућим и потенцијалним чланицама (Бодирога, 2020). У оквиру инструмента за предприступну помоћ IPA тренутно се финансира значајан пројекат „Подршка европске уније за конкурентност пољопривреде и рурални развој у Босни и Херцеговини“ (EU4AGRI) чија је вриједност 30 милиона евра и који се реализује од 2020. са планом завршетка 2024. године. У оквиру овог пројекта крајем 2020. године објављен је Јавни позив потенцијалним корисницима бесповратних средстава за подршку инвестицијама у примарну пољопривредну производњу у БиХ, вриједан 3.5 милиона KM. Средствима овог пројекта произвођачима је пружена могућност за финансирање инвестиција у повртарску производњу у износу до 80% вриједности инвестиције и властито учешће од минимум 20%. Пројектом је предвиђено суфинансирање различитих инвестиција у изградњу заштићених простора и других објеката за производњу и складиштење поврћа, система за наводњавање, као и набавка различите опреме и механизације са циљем модернизације производног процеса. О великој заинтересованости домаћих произвођача за средства овог јавног позива потврђује се податком да има преко 230 апликација за пројекте са подручја Босне и Херцеговине (за први јавни позив примарним произвођачима), док се за

следећи јавни позив очекује далеко већи број (оквирно 10.2021). Ограничавајући фактор за произвођаче су неријешени имовинско правни односи на парцелама и објектима које користе, као и нелегално изграђени објекти што отежана процедура добијања дозвола за градњу. Ово су, често, елиминаторни критеријуми приликом аплицирања.

Услови коришћења кредита од Инвестиционо-развојне банке РС **3.3**

Инвестиционо-развојна банка Републике Српске (ИРБРС) је у суштини фонд а који је 100% у власништву Републике Српске. Ово је један од главних стубова подршке инвестицијама у пољопривреди. Средства ИРБРС пласирају се крајњим корисницима преко финансијских посредника, односно комерцијалних банака и микрокредитних друштава у зависности од начина организовања пољопривредне производње, уз две линије кредита. Кредити за микробизнис у пољопривреди намјењени су породичним пољопривредним газдинствима, тј физичким лицима која су уписана у регистар пољопривредних газдинстава. Намјењени су за набавку основних и обртних средстава, плаћање пореских обавеза и рефинансирање. Износ средстава који може бити одобрен креће се од 5.000 до 500.000 КМ, уз грејс период до 36 мјесеци, период отплате до 10 година и основну каматну стопу од 3,9%, односно 3% за набавку основних средстава и увођење нових технологија. Друга линија (тзв. кредити за пољопривреду) намјењена је пољопривредним газдинствима и предузетницима, тј правним лицима која се баве производњом и прерадом у пољопривреди и рибарству. Износ одобрених средстава може бити од 30.000 до 5.000.000 КМ, уз период отплате до 12 година, грејс период до 36 мјесеци и основну каматну стопу од 3,6%, односно 3% за набавку основних средстава и увођење нових технологија. Према подацима ИРБРС средствима кредита за микробизнис у пољопривреди (од оснивања, децембра 2006) финансирано је 2.518 инвестиција, укупне вриједности од 51.885.271,47 КМ, а кредитима за пољопривреду финансирано је 134 инвестиције, укупне вриједности од 104.005.362,83 КМ.

Могућност коришћења кредита од комерцијалних банака и осталих извора за финансирање сектора повртарства **3.4**

Значајни извори за коришћење финансијских средстава у пољопривреди су кредити пословних банака (Радовић, 2015). Трошкови

кредитирања зависе од више фактора као што су: врста инвестиције, одабрана банка, висина позајмљених средстава, рок отплате, расположивост средстава обезбјеђења и слично. Тако на пример, каматна стопа на дугорочне кредите за носиоце породичних пољопривредних газдинстава варира од 3,30 % за средства NLB банке (кредитна линија фонд Партнер), до 11% за коришћење средстава Нове банке (табела 3).

Табела 3. Банке и услови за дугорочне кредите у пољопривреди за физичка лица у РС

Table 3. Banks and conditions for long-term loans in agriculture for individuals in RS

Назив банке	Показатељ			
	Износ кредита (КМ)	Рок отплате	Каматна стопа (номинална)	Грејс период
Нова банка	До 20.000	До 5 година	11 %	---
NLB банка	10.000-500.000	До 8 година	3,30 %	До 12 мјесеци
Наша банка	До 100.000	До 7 година	8,75%	---
Комерцијална банка	До 50.000	До 7 година	7,50%	---
Ziraat Bank	Зависи од кредитне способности	До 8 година	5,99%	---

Извор: Према подацима са званичних сајтова одговарајућих банака (Датум приступа, 23.07.2021.)

На основу података приказаних у табели 3 може се закључити да у већини случајева услове коришћења кредита од комерцијалних банака карактерише висока каматна стопа, недовољна прилагођеност специфичностима пољопривредне производње (непостојање или кратак грејс период) и релативно кратак рок отплате средстава за инвестиције са дужим периодом експлоатације. Код осталих комерцијалних банака на истраживаном подручју, нема у понуди дугорочних кредита намењених за пољопривреду производњу.

Резултати интервјуа спроведеног на територији Бијељине указују да већина произвођача поврћа (60%) за финансирање користи властита средства и средства државне подршке, док произвођачи на осталим газдинствима (40%), уз наведене изворе комбинују краткорочне и дугорочне кредите комерцијалних банака.

Бодирога и сар. (2017) наводе да би у циљу побољшања финансирања пољопривредне производње и стимулисања произвођача било пожељно оснивање специјализованих институција за ту наміјену, као на пример Аграрна банка, као и развој и јачање осталих постојећих модела (заједничка улагања, страна директна улагања, лизинг, хартије од вриједности, концесије, пословни „анђели“ и сл.). Оснивањем или јачањем постојећих извора могао би се ријешити проблем финансирања у сектору повртарства, а посебно производње поврћа у заштићеном простору.

Подршка повртарској производњи на локалном нивоу у Бијелјини **3.5**

На територији града Бијелјине, преко Аграрног фонда као институције специјализоване за подршку пољопривредним произвођачима, производња поврћа се подстиче путем различитих мјера, као што су подршке за организовани откуп поврћа, за пластеничку производњу и куповину опреме за наводњавање. Према Правилнику о начину и условима подстицаја у пољопривредној производњи за 2021. годину подршка је омогућена физичким лицима са територије града путем регистрованих организатора производње или откупа поврћа за потребе прерађивачких капацитета. Право на премију имају произвођачи краставца (корнишона), паприке, парадајза, цвекле, купуса и патлиџана. Износ премије може бити до 10% од просјечне тржишне цијене поврћа, у зависности од приспјелих захтјева и планираних средстава за ову мјеру, у максималном износу до 2.000 КМ по кориснику.

Мјере подршке пластеничкој производњи и наводњавању подразумевају субвенције у износу до 15% вриједности инвестиције (заштићеног простора или система за наводњавање) и максимално 1.500 КМ по кориснику. Подршка пластеничкој производњи намјењена је свим произвођачима који под заштићеним простором имају минимално 100 m². Према подацима Аграрног фонда у 2020. години кроз подршку пластеничкој производњи и наводњавању одобрено је 64.668,62 КМ. За исту сврху од укупног износа одобрених средстава у 2019. години исплаћено је 32.398,74 КМ.

Закључак **4**

Стабилност остварених резултата при инвестирању у производњу поврћа зависи од извора и услова финансирања. Произвођачи

поврћа са подручја Босне и Херцеговине у могућности су користити средства великог броја европских и свјетских донатора. Нарочито су значајна средства предприступних IPA фондова, тј. из средстава актуелног пројекта ЕУ4АГРИ могуће је суфинансирати до 80% вриједности инвестиција у повртарској производњи. За аграрни буџет издваја се у просјеку око 3% домаћих буџетских прихода (2014-2018), којима се подстиче текућа пољопривредна производња, капиталне инвестиције и рурални развој. Постоје и друге мјере подршке. У периоду од 2015. до 2020. године просјечани износ премије за произведено и продато поврће износио је 0,06 KM/kg. Средства из фондова на локалном нивоу, такође, чине значајан извор финансирања инвестиција. Из Аграрног фонда града Бијељина, преко три врсте мјера, подстиче се производња поврћа на локалном нивоу. Значајни извори финансирања су из кредита комерцијалних банака, као и средства ИРБРС којима је могуће финансирати инвестиције у повртарску производњу, уз трошкове капитала ниже од 4%. Имајући у виду могућност финансирања са свим расположивим изворима, а с обзиром да повртарство карактерише брз обрт капитала и повраћај инвестираних средстава, може се закључити да постоје значајни изазови за произвођаче поврћа на овом подручју за инвестирање и развој повртарске производње. Да би се наведена средства могла искористити у пуној степену, потребна је перманентна едукација произвођача, као и рад на отклањању досадашњих административних и других ограничења. У првом реду то подразумева правовремено испуњавање свих обавеза прописаних од стране државних институција, редовно годишње ажурирање података, као и регулисање имовинско правних односа и легализација постојећих објеката на газдинству.

5 Литература

1. Анализа стања развоја пољопривреде и руралних подручја у Републици Српској за период 2014-2018. Пољопривредни факултет, Универзитет у Бања Луци.
2. Asci S., Vansickle J.J., Cantliffe J. (2014): Risk in Investment Decision Making and Greenhouse Tomato Production Expansion in Florida. International Food and Agribusiness Management Review, Vol. 17, No 4. Pp. 1-26.
3. Banaeian, N., Omid, M., Ahmadi, H. (2011): Energy and economic analysis of greenhouse strawberry production in Tehran province of Iran. Energy Conversion and Management, Vol. 52, No 2, pp 1020-1025.
4. Бодироба, Р. (2020): Изазови инвестирања у производњу поврћа на породичним газдинствима североисточног дела Републике Српске. Докторска дисертација, Пољопривредни факултет, Универзитет у Београду.

5. Bodiroga, R., Vico, G., Perkovic, G., Yushkov, V. V., Tomic, A. (2017). Potential and insufficiently represented modalities for financing of agriculture in the entity of the Republic of Srpska (Bosnia and Herzegovina). In VIII International Scientific Agriculture Symposium, "Agrosym 2017", Jahorina, Bosnia and Herzegovina, October 2017. Book of Proceedings (pp. 2302-2307). Faculty of Agriculture, University of East Sarajevo.
6. Влаховић, Б., Величковић, С. (2016): Извоз поврћа у функцији развоја повртарске производње у Републици Србији. *Агроэкономика*, бр. 71, стр 23-39.
7. Турић, К., Вукоје, В., Томаш Симин, М. (2016): Аграрни буџет као облик финансирања пољопривреде у Републици Србији и Хрватској. *Агроэкономика*, бр. 71, стр 13-23.
8. Engideniz, S., Gül, A. (2009): Economic Analysis of Soilles and Soil-based Greenhouse Cucumber Production in Turkey. *Scientia Agricola*, Vol. 66, No 5, pp 606-614
9. Закон о измјенама и допуни Закона о обезбјеђењу и усмјеравању средстава за подстицање развоја пољопривреде и села (2009). *Службени гласник* 106/09
10. Извјештај о међународној помоћи за сектор пољопривреде, прехране и руралног развоја за 2019. годину (2020). Министарство спољне трговине и економских односа Босне и Херцеговине.
11. Јавни позив потенцијалним корисницима бесповратних средстава за подршку инвестицијама у примарну пољопривредну производњу у БиХ (2020). www.eu4agri.ba.
12. Kebede, E., Gan, J. (1999): The Economic Potential of Vegetable Production for Limited Resource Farmers in South Central Alabama. *Journal of Agribusiness*, Vol. 17, No 1, pp 63-75.
13. Правилник о условима и начину остваривања новчаних подстицаја за капиталне инвестиције у пољопривредној производњи у 2021. години. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске.
14. Правилник о условима и начину остваривања новчаних подстицаја за развој пољопривреде и села за 2021. годину. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске.
15. Радовић, Г. (2015): Финансирање пољопривреде у Републици Србији, искуства и могућности. *Економија: теорија и пракса*, вол. 8, бр. 4, стр 13-27.
16. Singh, T., Singh, N., Bahuguna, A., Nautiyal, M., Sharma, V. K. (2014): Performance of Tomato (*Solanum lycopersicum* L.) hybrids for growth, yield and quality inside polyhouse under mid hill condition of Uttarakhand. *American journal of drug discovery and development*, Vol. 4, No 3, pp 202-209.
17. Cantliffe, J.D., Webb, E.J., WanSickle, J.J., Shaw, L.N. (2008): Proceedings of the Florida State Horticultural Society, 121: pp 222-227.
18. Chakraborty, H., Sethi, N.L. (2015): Prospects of Protected Cultivation of Vegetable Crops in North Eastern Hilly Region. *International Journal of Basic and Applied Biology*, Vol. 2, No 5, pp 284-289

Primljen/Received: 17.08.2021.

Prihvaćen/Accepted: 25.10.2021.

PONUDA I TRAZNJA RIBE NA TRŽIŠTU REPUBLIKE SRPSKE

Ostojić Aleksandar¹, Savić Nebojša²,
Jalić Nemanja³, Kanlić Vera⁴

Rezime

Za primarni cilj rada odabrana je analiza tržišta ribe (ponuda i tražnja) Republike Srpske (RS), kroz prikaz nivoa samodovoljnosti i stepena zavisnosti od uvoza. U istraživanju su korišćeni sekundarni podaci o proizvodnji i spoljnotrgovinskoj razmjeni ribe za period 2014-2020. Korišćene metode obrade podataka su: deskriptivna statistika, trend podataka i metoda bilansa za procjenu samodovoljnosti. Prosječna proizvodnja slatkodvodnih vrsta riba u Republici Srpskoj za posmatrani period iznosila je 2.172 tone. U ukupnoj proizvodnji dominira pastrmka sa 73% ukupno proizvedene ribe u RS a šarana se proizvodilo prosječno 23%. Procijenjena prehrambena samodovoljnost ribom je zadovoljavajuća. Prosječna stopa zavisnosti od uvoza Republike Srpske iznosi 64%. Procijenjena potrošnja ribe po glavi stanovnika u RS iznosi prosječno 1,95 kilograma, što je nešto manje od 10% svjetskog prosjeka potrošnje po stanovniku. Rezultati istraživanja ukazuju na potrebu poboljšanja informisanosti stanovništva u RS o važnosti ishrane ribom i zdravstvenim aspektima njene konzumacije.

Ključne reči: riba, proizvodnja, potrošnja, spoljnotrgovinska razmjena, Republika Srpska

¹ Dr Aleksandar Ostojić, redovni profesor, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina, e-mail: aleksandar.ostojic@agro.unibl.org

² Dr Nebojša Savić, redovni profesor, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina, e-mail: nebojsa.savic@agro.unibl.org

³ Nemanja Jalić, MA, viši asistent, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci, Republika Srpska, Bosna i Hercegovina, e-mail: nemanja.jalic@agro.unibl.org

⁴ Vera Kanlić, MA, Vlada Republike Srpske, Ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva Republike Srpske, e-mail: v.kanlic@mps.vladars.net

SUPPLY AND DEMAND OF FISH IN REPUBLIC OF SRPSKA

Ostojić Aleksandar¹, Savić Nebojša²,
Jalić Nemanja³, Kanlić Vera⁴

Summary

The goal of this paper was to analyze the fish market of the Republic of Srpska (RS) based on the level of selfsufficiency and import dependency ratio. The research used data on fish production and foreign trade for the period 2014-2020. The methods of data processing were used: descriptive statistics, trend data, balance sheet method. The average production of fish species in the RS for the observed period was 2.172 tons. The total production is dominated by trout with 73%, then by carp with a share of 23%. The estimated selfsufficiency of fish is satisfactory. The average import dependency ratio is about 64%. The estimated consumption of fish per capita, for the analyzed period is 1.95 kilograms, which is less than 10% of the world's average consumption. The results indicate the need to increase awareness of the population about the importance of fish nutrition and the health aspects of its consumption.

Keywords: Fish, production, consumption, foreign exchange, Republic of Srpska

¹ Aleksandar Ostojić, PhD, Full professor, University of Banja Luka, Faculty of Agriculture, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina

² Nebojša Savić, PhD, Full professor, University of Banja Luka, Faculty of Agriculture, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina

³ Nemanja Jalić, MA, Senior Assistant, University of Banja Luka, Faculty of Agriculture, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina

⁴ Vera Kanlić, MA, Government of Republic of Srpska, Ministry of agriculture, forestry and water management, Republic of Srpska, Bosnia and Herzegovina

1 Uvod

Ribarstvo i akvakultura predstavljaju sektor koji obezbjeđuje značajne količine hrane za ishranu stanovništva u svijetu, pri čemu je prisutan stalni trend rasta proizvedenih količina ribe, dok je ulov ribe ograničen. Kao i u većini balkanskih, pa i evropskih zemalja u Republici Srpskoj se gaji manji broj komercijalno značajnih vrsta riba koje se plasiraju na domaćem i inostranom tržištu. Nutritivna vrijednost mesa ribe je velika i predstavlja jedan od glavnih izvora bjelančevina životinjskog porijekla u ishrani ljudi (Cvrtila i Kozačanski, 2006).

U 2018. godini 88% ili preko 156 miliona tona, ukupne proizvodnje ribarstva i akvakulture u svijetu korišteno je za direktnu ishranu ljudi, od čega je učešće žive i svježje ribe iznosilo 44%. Preostalih 12% (22 miliona tona) uglavnom je korišteno za proizvodnju ribljeg brašna i ribljeg ulja. Losos i pastrmka postali su važne vrste riba kojima se vrijednosno trguje od 2013. godine i činili su oko 18% ukupne vrijednosti međunarodne trgovine ribljim proizvoda u 2018. (FAO, 2020).

Kretanja u sektoru ribarstva najbolje se mogu razumjeti ako se riba posmatra kao niz roba u okviru promjenljivog svjetskog sistema ponude i potražnje za različitim namirnicama i stočnom hranom (Delgado i sar., 2003). Veliki udio ukupne proizvodnje ribe ulazi u međunarodne marketinške kanale - oko 37% (ekvivalent žive težine), dok je svjetski izvoz ribe i proizvoda od ribe dostigao 165 milijardi dolara. U periodu 1976–2018., trgovina je rasla po godišnjoj stopi od 6,7% nominalno i 4,1% realno. Potrošnja ribe u svijetu po stanovniku povećana je sa 20,3 kg u 2017. na 20,5 kg u 2018. godini (FAO, 2020). Snabdijevanje EU proizvodima ribarstva i akvakulture za ishranu ljudi (domaća proizvodnja + uvoz) u 2018. godini iznosilo je 14,72 miliona tona ekvivalenta žive težine. Smanjenje ukupne proizvodnje djelimično je kompenzovano povećanjem uvoza, usljed čega je opala ukupna raspoloživa ponuda. Shodno tome, a i zbog povećanja izvoza od 5% (96.337 t), prividna potrošnja se smanjila za 2%. EU je u istom periodu u prosjeku zadržala 91% samodovoljnosti pastrmke. Potrošnja pastrmke u EU je oko 400 grama po stanovniku (EUMOFA, 2020).

Roba unutar grupe treba da ima slične parametre ponude i potražnje. Ovo obično ukazuje na potrebu za ujednačenim kategorijama proizvoda u smislu vrijednosti i funkcije. Takođe je važno oformiti kategorije koje su smislene i prepoznatljive za javnost koja nema specijalizovano znanje o ribarstvu (Delgado i sar., 2003), jer informacije i znanje o značaju konzumiranja ribe utiču na potrošače (Arsil i sar., 2019), a takođe

i navike utiču na ponašanje potrošača prema konzumiranju ribe (Verbeke i Vackier, 2005). Istraživanjem potrošača o kupovini ribe u Banjoj Luci 41% ispitanika se izjasnilo da nije informisano o ribi kao prehrambenom artiklu, dok se preostalih 59% izjasnilo da se informišu preko različitih medija (Ostojčić i sar., 2017).

Materijal i metod 2

U radu je primijenjen metod istraživanja „za stolom“, a po metodologiji FAO iz 2012. Sekundarni podaci potrebni za pisanje ovog rada prikupljeni su iz više izvora. Podaci o proizvodnji ribe u Republici Srpskoj preuzeti su iz statističkih godišnjaka o Akvakulturi za period 2014-2020. sa sajta Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske (RZSRS). Podaci o spoljnotrgovinskoj razmjeni su dobijeni na upit od Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srpske, a na bazi podataka Uprave za indirektno oporezivanje BiH. Kada je u pitanju spoljnotrgovinska razmjena analizirane su samo carinske tarife od 0301 do 0305 koje se odnose na promet žive, svježe ili rashlađene, smrznute ribe, riblje filete kao i sušene, soljene, dimljene ribe i dr. U radu su analizirani podaci o ponudi i potražnji ribe za period 2014-2020. Prikupljeni podaci korišteni su za izračunavanje spoljnotrgovinskog bilansa, stope zavisnosti od uvoza, procjene stepena samodovoljnosti, proizvodnje ribe po stanovniku i procjene potrošnje po glavi stanovnika. Izračuni stepena samodovoljnosti i procjene potrošnje po glavi stanovnika zavise prije svega od tačnosti i pouzdanosti sekundarnih podataka.

Spoljnotrgovinski bilans čiji rezultat evidentira spoljnotrgovinski suficit ili deficit, izračunat je prostim upoređivanjem izvoza i uvoza:

$$\text{Spoljnotrgovinski bilans } (t) = \text{Izvoz } (t) - \text{Uvoz } (t)$$

Računanje nivoa samodovoljnosti počinje od odnosa koji se bazira na balansu između zbira proizvodnje i uvoza na jednoj strani i potrošnje i izvoza na drugoj strani znaka jednakosti.

$$\text{Proizvodnja} + \text{Uvoz} = \text{Potrošnja} + \text{Izvoz}$$

Stopa zavisnosti od uvoza (SZU) izračunata je prema formuli FAO iz 2012. godine (zanemarujući uticaj zaliha):

$$SZU = \frac{\text{Uvoz}}{\text{Proizvodnja} + \text{Uvoz} - \text{Izvoz}} \times 100$$

Procjena stope samodovoljnosti (SD) je računata na osnovu metodologije FAO iz 2012. godine:

$$SD = \frac{\text{Proizvodnja}}{\text{Proizvodnja} + \text{Uvoz} - \text{Izvoz}} \times 100$$

Potrošnja ribe po glavi stanovnika izračunata je primjenom sledeće formule:

$$\text{Potrošnja per capita} = \frac{\text{Proizvodnja} + \text{Uvoz} - \text{Izvoz}}{\text{Broj stanovnika}}$$

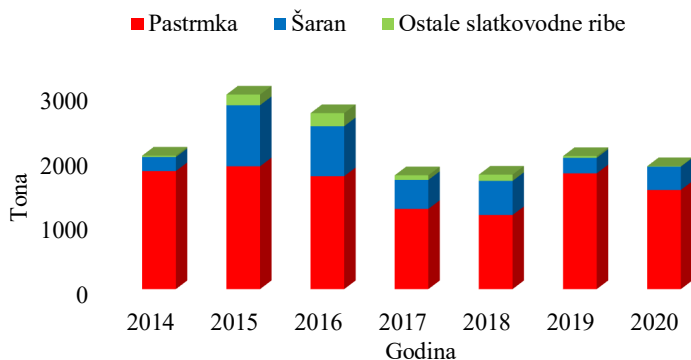
Podaci o procjeni broja stanovnika preuzeti su sa sajta Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske.

3 Rezultati i diskusija

3.1 Proizvodnja ribe u Republici Srpskoj

Gajenje slatkovodnih vrsta riba u Republici Srpskoj ima dugu tradiciju, dok morske vrste usljed geografskog položaja nemaju učešće u ukupnoj proizvodnji ribe.

Na grafikonu 1. prikazana je proizvodnja pastrmke, šarana i ostalih slatkovodnih vrsta riba u Republici Srpskoj. U Republici Srpskoj se proizvede 56% od ukupno proizvedene količine svih slatkovodnih vrsta riba u Bosni i Hercegovini. U analiziranom periodu u RS se na pastrmskim ribnjacima godišnje proizvodilo približno 1.600 tona dužičaste i potočne pastrmke, odnosno nešto ispod 3/4 ukupno proizvedene količine ribe u RS. Proizvodnja šarana je druga po značaju gajena slatkovodna vrsta riba u RS, sa prosječnom godišnjom proizvodnjom oko 500 t u posmatranom periodu (2014 – 2020.), što u relativnom smislu čini 23% proizvodnje ribe u RS. Ostale slatkovodne vrste riba čine samo 4% ukupne proizvodnje Republike Srpske za analizirani period, međutim sa veoma izraženim trendom pada proizvodnje (-43,1%), te je u posljednje dvije godine (2019 i 2020.) zabilježena proizvodnja od 27 i 7 tona. Proizvodnja pastrmke u Republici Srpskoj je opadala po prosječnoj godišnjoj stopi od (-2,9%), a prosječno se svake godine proizvodilo 8,8% više šarana u odnosu na prethodnu godinu.

Grafikon 1. Proizvodnja¹ ribe (t) u Republici Srpskoj (t)
Graph 1. Fish production (t) in Republic of Srpska (t)

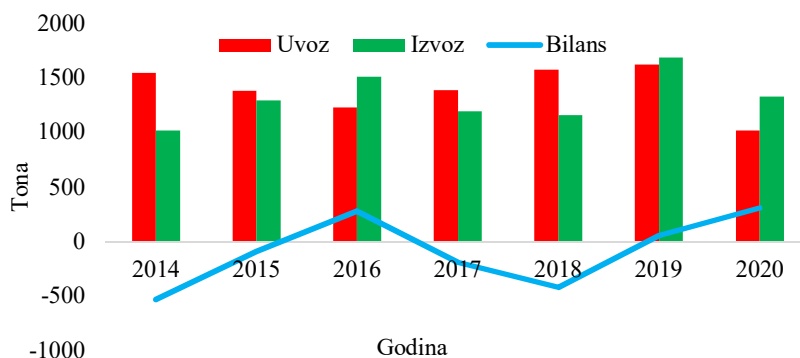
Spoljnotrgovinska razmjena ribe u Republici Srpskoj **3.2**

Spoljnotrgovinska razmjena ribe u RS analizirana je samo količinski. Prilikom uvoza i izvoza nema većih oscilacija u razmijenjenim količinama. U razmjeni ribe Republike Srpske nekoliko godina je evidentiran pozitivan spoljnotrgovinski bilans. Posebno je značajno što je izražen rast suficita u posljednje dvije godine analiziranog perioda.

Uvoz ribe u Republiku Srpsku opadao je po prosječnoj godišnjoj stopi od 8%, a izvoz je rastao svake godine u prosjeku 5%, te je iz tih razloga RS uspjela ostvariti pozitivan spoljnotrgovinski cilj, odnosno izvoz je nadmašio uvoz (Grafikon 2.), slično istraživanjima Ostojčić i Vaško (2019). Najveći deficit u spoljnotrgovinskoj razmjeni bio je 2014. godine kada je uvoz bio veći od izvoza za 529 tona. Najveći suficit, odnosno najpovoljniji odnos uvoza i izvoza, zabilježen je 2020. godine i iznosio je 311 tona. Pored 2019. i 2020. godine suficit je prisutan i 2016. godine. Prosječno učešće izvoza, od ukupne proizvodnje ribe u RS, iznosilo je oko 62%, što predstavlja izuzetno visoko učešće. Količinski uvoz ribe u Republiku Srpsku ima opadajući trend (-6,8%), dok prosječna stopa promjene izvoza ribe RS ima pozitivne pokazatelje rasta i iznosi 4,5%.

¹ Pod proizvedenim količinama ribe smatraju se one količine koje su izlovljene i realizovane na tržištu (Republički zavod za statistiku Republike Srpske, 2020).

PONUDA I
TRAŽNJA RIBE
NA TRŽIŠTU
REPUBLIKE
SRPSKE

Grafikon 2. Spoljnotrgovinska razmjena ribom Republike Srpske
Graph 2. Fish foreign trade of Republic of Srpska

3.3 Samosnabdjevenost domaćeg tržišta ribom

U 2020. godini je zabilježena manja proizvodnja ribe u Republici Srpskoj u odnosu na prethodnu godinu, što je kompenzovano uvozom, što potvrđuje EUMOFA (2020) navodom da se smanjenje ukupne proizvodnje djelimično kompenzuje kroz povećanje uvoza.

U Republici Srpskoj je za period 2014-2020. stopa zavisnosti od uvoza u prosjeku iznosila 63,57%. Najpovoljnija stopa zavisnosti od uvoza u RS zabilježena je 2015. godine i iznosila je 44,83%, a najmanje povoljna 2019. godine kada je iznosila 81,76%. Stopa samodovoljnosti u RS, odnosno mogućnost zadovoljenja domaćih potreba domaćom proizvodnjom u proteklom periodu imala je manje-više pozitivne trendove, a prosječno je iznosila 97,44%, s tim da je u posljednje dvije godine procijenjena na preko 100% što znači da je proizvodnja bila iznad potrošnje na tržištu. Ipak, potrošnja per capita nema pozitivne trendove, naprotiv, iz godine u godinu u Republici Srpskoj riba je sve manje učestvovala u ishrani ljudi i potrošnji. Kao razlog bi mogli navesti nedovoljnu informisanost potrošača o ribi kao prehrambenom artiklu, a što navode Ostojić i sar. (2015), kao i Arsile (2019). Osim toga na potrošnju ribe znatan uticaj imaju navike i tradicija potrošača što na teritoriji Republike Srpske nije izraženo jer se to najčešće povezuje sa religijskim razlozima - post (Ostojić i sar. 2015).

Stanovnici Republike Srpske konzumiraju prosječno 1,95 kg ribe/glavi stanovnika što je izuzetno malo u poređenju sa svjetskim i evropskim prosjekom. Republika Srpska je u posmatranom periodu proizvodila prosječno oko 1,88 kg ribe po stanovniku (tabela 1).

Tabela 1. Osnovni pokazatelji samodovoljnosti ribe u RS (2014-2020.)
Table 1. Basic indicators of fish self-sufficiency in RS (2014-2020.)

Indeks/Godina	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Proizvodnja, t	2.054	2.993	2.708	1.751	1.762	2.047	1.892
Uvoz, t	1.546	1.381	1.229	1.385	1.574	1.625	1.016
Izvoz, t	1.017	1.294	1.509	1.195	1.159	1.684	1.327
Stopa zavisnosti od uvoza (%)	59,86	44,83	50,61	71,37	72,30	81,76	64,24
Stopa samodovoljnosti (%)	79,53	97,19	111,55	90,24	80,93	102,99	119,65
Proizvodnja ribe po stanovniku (kg/st)	1,76	2,58	2,34	1,52	1,53	1,79	1,67
Potrošnja per capita, kg	2,21	2,65	2,10	1,68	1,90	1,74	1,39

PONUDA I
TRAŽNJA RIBE
NA TRŽIŠTU
REPUBLIKE
SRPSKE

Zaključak 4

Provedenom analizom može se uvidjeti da domaće tržište još uvijek ima zahtjev i potrebe za povećanjem domaće proizvodnje ribe kako bi se uskladili odnosi između ponude i tražnje. Tokom većeg dijela posmatranog sedmogodišnjeg perioda prisutna je nedovoljnost između ponude i tražnje.

Proizvodnja pastrmke kao najdominantije vrste u analiziranom periodu oscilira dok je šaran imao rast ali se radi o veoma skromnim količinama u pogledu proizvodnje i plasmana na tržište.

Izvoz ribe u analiziranom periodu rastao je brže u odnosu na uvoz i to predstavlja pozitivnu činjenicu vezanu za spoljnotrgovinsku razmjenu Republike Srpske. Uvoz ribe u RS za posmatrani period je opadao prosječno 6,8%, dok je izvoz rastao prosječno 4,5%.

Generalno posmatrano Republika Srpska se karakteriše niskom proizvodnjom ribe po stanovniku kao i samom potrošnjom i znatno zaostaje za svjetskim trendovima. Razlog je svakako u navikama i tradiciji potrošača ribe na domaćem tržištu jer se ona najčešće konzumira tokom posta. Stoga je bitno provoditi ciljane marketinške kampanje u pogledu intenziviranja tražnje i potrošnje ribe a posebno domaće slatkovodne zbog samog nutritivnog značaja ovog proizvoda u ishrani stanovništva.

Literatura 5

1. Arsil, P., Ardiansyah, Yanto, T. (2019): Consumers' Intention and Behaviour towards Fish. Consumption: A Conceptual Framework. *IOP Conf. Ser.: Earth Environ. Sci.* 255 012006.
2. Cvrtila, Ž. Kozačanski, L. (2006): Kemijski sastav mesa ribe, Meso, Veterinarski fakultet, Zagreb, str. 365-369.

3. Delgado, L.C., Wada, N., Rosegrant, W.M., Meijer, S., Ahmed, M. (2003): Fish to 2020: Supply and demand in changing global markets. International Food Policy Research Institute. Washington, D.C.; World Fish Center, Penang, Malaysia.
4. EUMOFA (2020): THE EU FISH MARKET. European Commission. European Market Observatory for Fisheries and Aquaculture Products. European Union, Luxembourg: Publications Office of the European Union. pp 107.
5. FAO (2012): *FAO Statistical Pocketbook 2012*. (dostupno na: <http://www.fao.org/docrep/016/i2493e/i2493e.pdf>, pristupljeno 06.10.2021.)
6. FAO (2020): Fishery and Aquaculture Statistics. Yearbook. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome.
7. Ostojić, A., Vaško, Ž., Savić, N., (2015): Ponašanje i stavovi potrošača ribe u sjevernom dijelu Republike Srpske, *Agroekonomika*, Vol. 44 (66), Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, ISSN 0350-5928 (Print), ISSN 2335-0776 (Online), str.139-148.
8. Ostojić, A., Savić, N., Vaško, Ž. (2017): Consumer attitudes on buying fish in Banja Luka, *Economics of Agriculture*, Vol. 64, No. 1, pp. 129-140.
9. Ostojić, A., Vaško, Ž. (2019): Projections of self-sufficiency of Bosnia and Herzegovina in basic types of meat. Sustainable agriculture and rural development in terms of the Republic of Serbia strategic goals realization within the Danube region: Sustainability and multifunctionality, 13-14th December 2018, Thematic Proceedings, International Scientific Conference, Institute of Agricultural Economics, Belgrade, Serbia 2019, pp. 50-67.
10. Verbeke, W., Vackier, I. (2005): Individual determinants of fish consumption: Application of the theory of planned behaviour, *Appetite* 44(1), pp. 67-82.
11. Republički zavod za statistiku Republike Srpske (2021): Statistika poljoprivrede, Akvakultura, Godišnje saopštenje po godinama (107/15, 115/16, 122/17, 127/18, 126/19, 123/10, 132/21) dostupno na: <https://www.rzs.rs.ba/front/category/269/>;
12. Republički zavod za statistiku Republike Srpske (2021): Procjene stanovništva, prema polu, po gradovima/opštinama, 1996 - 2020 - sredinom godine, dostupno na: https://www.rzs.rs.ba/front/category/2/131/?left_mi=34&up_mi=12&add=34.

Primljen/Received: 11.11.2021.

Prihvaćen/Accepted: 25.12.2021.

ОЦЕНА ЕКОНОМСКЕ ОДРЖИВОСТИ ГАЗДИНСТАВА НА БАЗИ ИНДИКАТОРА ПРОДУКТИВНОСТИ*

Миљатовић Александар, Вукоје Вељко,
Ђурић Катарина¹

Резиме

Циљ рада је да се на основу кључних показатеља продуктивности, оцени ниво економске одрживости различитих типова пољопривредних газдинстава Војводине. Анализе се заснивају на FADN подацима за 2020. годину, при чему су газдинства подељена у 7 основних група према типу производње. Просечна величина газдинстава у Војводини била је 21,4 ha, што је значајно више у односу на Републику Србију (6,1 ha). Истраживања су показала да је продуктивност рада највиша код интензивнијих типова газдинстава: хортикултура и повртарство, воћарство и виноградарство, свињарство и живинарство, а најнижа код газдинстава која се баве сточарском производњом (стока која се напаса). Продуктивност земљишта је највиша у повртарству и хортикултури, а најнижа такође у сточарству. Разматрани индикатори продуктивности указују да виши ниво економске одрживости достижу газдинства интензивније производње. У даљим истраживањима, поред индикатора продуктивности, пажњу треба посветити и другим показатељима економске одрживости газдинстава (профитабилност, ликвидности и стабилности). Такође је јако важно континуирано радити на унапређењу квалитета FADN података.

Кључне речи: продуктивност, капацитети, пољопривредна газдинства, FADN, Војводина

* Истраживање је финансирано од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије на основу уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада у 2021. години и Покрајинског секретаријата за високо образовање и научноистраживачку делатност (назив пројекта: Економска одрживост пољопривредних газдинстава АП Војводине)

¹ Маст. аекон. Александар Миљатовић, асистент, др Вељко Вукоје, редовни професор, др Катарина Ђурић, редовни професор, Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, Трг Д. Обрадовића 8, e-mail: vukoje@polj.uns.ac.rs

EVALUATION OF FARM ECONOMIC VIABILITY BASED ON PRODUCTIVITY INDICATORS*

Miljatović Aleksandar, Vukoje Veljko,
Đurić Katarina¹

Summary

The main aim is to evaluate economic viability level of different types of farming in Vojvodina based on key productivity indicators. Analysis was based on FADN data for 2020, whereby farms were divided into seven basic groups according to type of farming. Average farm size in Vojvodina was 21.4 ha, which was significantly more than Republic of Serbia (6.1 ha). Research has shown that labour productivity was the highest in more intensive types of farming: horticulture and vegetables, vineyards and fruits, granivores, and the lowest productivity was recorded on farms involved in livestock production (grazing livestock). Land productivity was the highest in horticulture and vegetables and the lowest also in grazing livestock. Considered productivity indicators pointed out that higher level of economic viability reach farms with more intensive production. In further research, next to productivity indicators, focus should be on profitability, liquidity and stability indicators. Also, continuously work on FADN data quality improvement is of great importance.

Keywords: productivity, capacities, farms, FADN, Vojvodina

* Paper represents a part of the research financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia within the contract on implementation and financing of scientific research in 2021 and Provincial Secretariat for Higher Education and Scientific Research APV (project title: Economic Viability of farms in AP Vojvodina)

¹ MAgrEc Aleksandar Miljatović, Teaching Assistant, Veljko Vukoje, PhD, Full Professor, University of Novi Sad, Katarina Đurić, PhD, Full Professor, Faculty of Agriculture, Trg D. Obradovića 8, e-mail: vukoje@polj.uns.ac.rs

1 Увод

Постизање одговарајућег нивоа одрживог развоја пољопривредних газдинстава (ПГ) веома је важно са аспекта дугорочног развоја пољопривреде у Републици Србији (РС). Концепт „одрживог развоја“ представила је Брундтландова комисија 1987. године (*WCED, 1987*). Према овом извештају, три основна стуба „одрживог развоја“ су економски, социјални и еколошки. У овом раду акценат је на економском аспекту одрживог развоја газдинстава, који се може посматрати изоловано, али и у међузависности са остала два наведена стуба.

Економска одрживост газдинстава може се изразити помоћу више различитих група индикатора: (1) профитабилност, (2) продуктивност, (3) стабилност и (4) ликвидност (*Latruffe et al., 2016*). У основи, економска одрживост ПГ заснива се на тежњи да се повећа ефикасност њиховог пословања. Један од начина да се ово постигне је кроз минимизацију инпута, односно смањењем превасходно утрошка рада. Други је, наравно, максимизација аутпута - вредности производње, прихода, бруто (нето) добити, нето додате вредности.

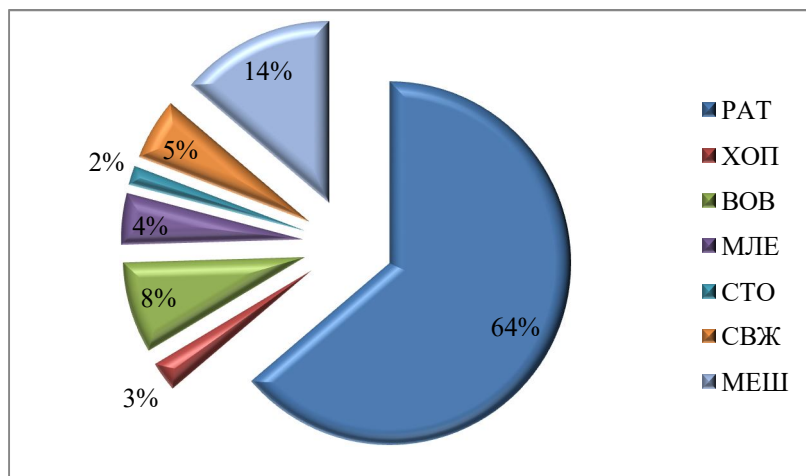
Продуктивност, уз економичност и рентабилност, представља основни показатељ економске ефикасности (*Новковић и Шомођи, 2016*). Као таква, продуктивност је врло значајна за оцену достигнутог нивоа економске одрживости пољопривредних газдинстава. Може се изразити из односа оствареног резултата производње и утрошеног живог рада у самом процесу производње. Нису ретки случајеви где се исказује и продуктивност земљишта, као однос резултата и коришћеног пољопривредног земљишта (*Wrzaszcz & Prandecki, 2015*).

Предмет истраживања у овом раду су одређени производно-економски показатељи пољопривредних газдинстава са подручја АП Војводине за 2020. годину. Основни циљ истраживања јесте да се на бази анализе кључних показатеља продуктивности различитих типова ПГ изведу оцене њихове економске одрживости. У раду се превасходно даје приказ коришћеног материјала и метода истраживања, затим се приказују резултати истраживања у два сегмента: прво, кроз основне капацитете пољопривреде Војводине, и друго, кроз анализу индикатора продуктивности газдинстава. На крају се дају одговарајући закључци и предлажу правци за даља истраживања на ову тему.

Материјал и метод рада 2

ОЦЕНА
ЕКОНОМСКЕ
ОДРЖИВОСТИ
ГАЗДИНСТАВА НА
БАЗИ
ИНДИКАТОРА
ПРОДУКТИВНОСТИ

Истраживање се заснива на подацима са пољопривредних газдинстава АП Војводине за 2020. годину, који се превасходно прикупљају за потребе FADN система. У истраживању је учествовало 530 газдинстава са подручја АПВ, од којих су најдоминантнија газдинства која се баве ратарством (*граф. 1*). За потребе анализе, газдинства су подељена у 7 група према типу производње: (1) ратарство - РАТ; (2) хортикултура и повртарство - ХОП; (3) воћарство и виноградарство - ВОВ; (4) млечно говедарство - МЛЕ; (5) сточарска производња, стока која се напаса - СТО; (6) свињарство и живинарство - СВЖ; (7) мешовита биљна и сточарска производња – МЕШ.

Извор: Обрачун аутора на основу FADN података

Графикон 1. Структура FADN узорка у АП Војводини у 2020. години
Graph 1. Structure of FADN sample in AP Vojvodina in 2020

За потребе одређених анализа разматра се и просторни аспект (просторна анализа), узимајући у обзир управне округе АП Војводине. С обзиром на примењену методологију FADN узорка која обезбеђује његову репрезентативност, резултати се могу валидно екстраполирати на целу популацију. Ово је и учињено применом одговарајућих пондера, тако да добијени резултати представљају пондерисане просеке за целу популацију.

У раду се најпре даје приказ основних капацитета пољопривредних газдинстава Војводине, као што су: коришћено пољопривредно земљиште (у власништву и закупу), коришћена радна снага, број условних грла, вредност укупне имовине). Производни капацитети имају

значајан утицај на остварену продуктивност, а индиректно и на економску одрживост газдинстава.

Бројни аутори користе индикаторе продуктивности приликом анализе економске одрживости газдинстава (*Spicka et al., 2019; O'Donoghue et al., 2016; Diazabakana et al., 2014*). Први и најчешће коришћени показатељ продуктивности рада ($Пр_1$), у случају када се врши анализа на основу FADN података, јесте нето додата вредност¹ по годишњој јединици рада² (*Група аутора, 2021; Ivanović et al., 2020*). Овај индикатор се у FADN методологији означава са SE425 (www.agridata.ec). Поред наведеног, често коришћени индикатор продуктивности ($Пр_2$) је и нето добит (НД) по неплаћеној радној снази (НРС), односно члановима породице носиоца газдинства (*O'Donoghue et al., 2016*):

$Пр_1$ = Нето додата вредност (SE415)/Коришћена радна снага (SE010).

$Пр_2$ = Нето добит³ (SE420) / Неплаћена радна снага (SE015).

Продуктивност радне снаге се може исказати и помоћу вредности производње (ВП) и бруто добити (БД) као остварених резултата са једне и коришћене радне снаге са друге стране (*Wrzaszcz & Prandecki, 2015*):

$Пр_3$ = Вредност производње⁴ (SE131) / Коришћена радна снага (SE010);

$Пр_4$ = Бруто добит⁵ (SE410) / Коришћена радна снага (SE010).

¹ НДВ - Нето додата вредност газдинстава се добија када се од бруто добити (SE410) одузму трошкови амортизације (SE 360) (*Стојановић и сар., 2015*).

² ГЈР – Годишња јединица рада, еквивалент раду особе запослене са пуним радним временом. ГЈР у Србији износи 1.800 радних сати, тј. 225 радних дана са по 8 радних сати (www.fadn.rs).

³ Нето добитак газдинства представља добитак преостео пољопривредном произвођачу и његовој породици након покривања свих трошкова (*Стојановић и сар., 2015*).

⁴ Вредност производње представља укупну вредност биљне производње и биљних производа, сточарске производње и производа сточарства и осталих производа и услуга (*Стојановић и сар., 2015*).

⁵ Бруто добитак газдинства представља укупан добитак газдинства, пре исплате зарада, закупа, камата и одузимања трошкова амортизације (*Стојановић и сар., 2015*).

Поред радне снаге и капитала, земљиште представља трећи фактор производње који је изразито значајан посебно у пољопривредној производњи. С тим у вези, врло је корисно израчунати и продуктивност коришћеног пољопривредног земљишта (КПЗ), што се може урадити на следећи начин (*Wrzaszcz & Prandecki, 2015*):

Pz_1 = Вредност производње (SE131) / Коришћено пољопривредно земљиште (SE025);

Pz_2 = Бруто добит (SE410) / Коришћено пољопривредно земљиште (SE025).

За потребе истраживања у овом раду, из узорка је искључено 2% газдинстава због екстремних вредносних показатеља. За податке из биланса стања коришћен је курс динара на крају сваке године, а за биланс успеха просечни курсеви у току појединих година, које редовно објављује Народна банка Србије - НБС (www.nbs.rs).

Резултати истраживања са дискусијом **3**

На основу FADN података из 2020. године, просечна величина пољопривредног газдинства у Војводини била је 21,4 ха. Ово је значајно већа просечна површина у односу на просечну величину газдинства у РС, која је према Анкети из 2018. године била 6,1 ха (www.stat.gov.rs). Ова разлика је превасходно резултат традиционално већег поседа и већег броја великих пољопривредних газдинстава у Војводини у односу на Централну Србију.

На подручју Европске уније (ЕУ), Словачка доминира са просечном величином газдинства од 524,81 ха (*Serenčėš et al., 2018*). Ово је превасходно због значајног броја великих пољопривредних газдинстава који у просеку располажу са 1.200 ха пољопривредног земљишта. Међутим, на словачким газдинствима је чак 95% коришћеног пољопривредног земљишта закупљено (*Ladvenicov & Miklovičov, 2015*). Код нас је овај проценат на нивоу РС 32,9%, док газдинства са подручја АПВ имају у просеку 44,0% закупљеног земљишта. Највећу процентуалну заступљеност закупљеног земљишта на нивоу Србије и Војводине имају СТО газдинства (54,9% и 81,4%, респективно).

Приметно је такође да СТО газдинства имају највеће површине земљишта у просеку (38,0 ха), док ХОП газдинства имају само 2,8 ха КПЗ у просеку (*таб. 1*). Ово је очекивано имајући у виду да су СТО углавном већа газдинства која, поред примарне сточарске производње, организују производњу сточне хране (концентроване

и кабасте) на значајним површинама. Такође, ова ПГ имају право пречег закупа пољопривредног земљишта у односу на друге типове газдинстава, како би могли у потпуности, или бар већим делом, обезбедити сточну храну из сопствене производње.

Газдинства која се баве ратарством имају у просеку 27,2 ха КПЗ, коришћену радну снагу од 1,2 ГЈР и вредност имовине од 179.468 EUR. Ова газдинства су најбројнија на подручју Војводине, као и целе Србије и у великој мери утичу на остварене резултате у пољопривреди. Са друге стране, ХОП газдинства располажу са 2,8 ха КПЗ, 1,6 ГЈР и имају вредност имовине од 39.541 EUR. Ова газдинства су најмање бројна на посматраном подручју, међутим овде је реч о врло интензивној производњи што може позитивно утицати на успешност пословања.

Табела 1. Основни капацитети пољопривредних газдинстава Војводине
Table 1. Basic capacities of agricultural holdings in Vojvodina

Капацитети	Тип производње						
	РАТ	ХОП	ВОЋ	МЛЕ	СТО	СВЊ	МЕШ
Коришћено пољ. земљиште	27,2	2,8	7,1	19,5	38,0	20,4	12,6
Коришћена радна снага	1,2	1,6	2,3	1,7	1,6	1,6	1,1
Број условних грла	1,1	0,9	0,0	30,0	25,7	66,9	11,9
Вредност укупне имовине	179.468	39.541	145.164	169.903	103.672	188.300	104.343

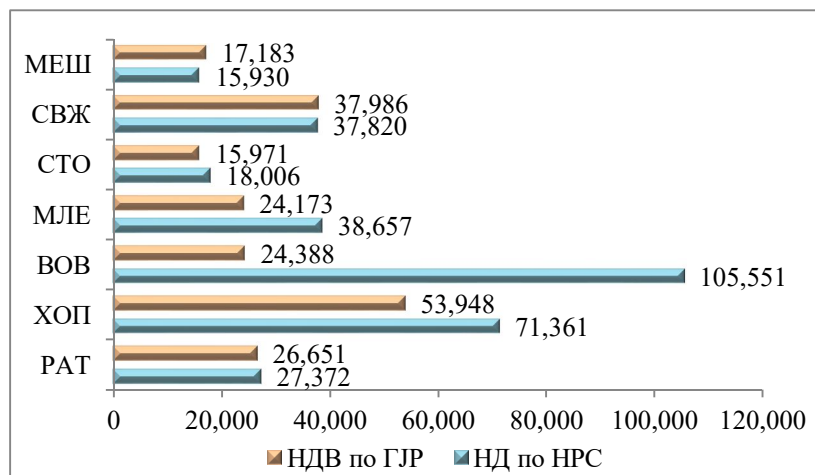
Извор: Обрачун аутора на основу FADN података

Коришћена радна снага је врло значајна са аспекта исказивања продуктивности рада. Највећи утрошак радне снаге имају газдинства воћарско-виноградског типа, у просеку 2,3 ГЈР. Најмањи утрошак је логично у ниско интензивној мешовитој биљној и сточарској производњи, уз утрошак 1,1 ГЈР.

Просечан број условних грла (УГ) на подручју Војводине је 7,4. Логично је да газдинства која се баве сточарским производњама имају већи број УГ, па се овде сагледава просторна распоређеност. Наиме, газдинства из Севернобачког округа имају 16,4 УГ, док газдинства из Јужнобанатског округа имају само 3,8 УГ, што указује где се налазе доминантна сточарска подручја на територији Војводине.

Вредност укупне имовине највећа је код СВЖ газдинстава и износи 188.300 EUR, следи РАТ са 179.468 EUR и МЛЕ са 169.903 EUR (таб. 1). Са друге стране, ХОП газдинства имају убедљиво најнижу вредност укупне имовине (39.541 EUR). Ово је наравно очекивано имајући у виду превасходно вредност основних средстава (објеката и опреме) код поменутих газдинстава. Такође, чињеница је да су газдинства у протеклом периоду могла користити разне европске и домаће фондове у циљу модернизације и повећања ефикасности производње, што је значајно утицало на саму вредност укупне имовине.

Продуктивност рада газдинстава Војводине изражена је првобитно нето додатом вредношћу по годишњој јединици рада. Овај индикатор се често користи у FADN методологији и сматра се врло поузданим показатељем продуктивности. Газдинства која се баве повртарством и хортикултуром имају највећу НДВ по ГЈР (53.948 EUR), док газдинства која се баве сточарством остварују најнижу вредност овог показатеља (15.971 EUR) (граф. 2). Повртарство и хортикултура су врло интензивне делатности које изискују ангажовање значајно већег броја радне снаге у односу на екстензивнију сточарску производњу (стока која се напаса), што свакако утиче и на остварене резултате.

Извор: Обрачун аутора на основу FADN података

Графикон 2. Продуктивност рада ПГ Војводине на бази НДВ и НД

Graph 2. Labour productivity of farms in Vojvodina based on FNVA and FFI

Када се продуктивност изрази преко нето добити по неплаћеној радној снази, односно носиоцу газдинства и члановима његовог домаћинства, приметно је да воћарско-виноградарска газдинства имају најбољи резултат (105.551 EUR), а мешовита газдинства најлошији (15.930 EUR) (*граф. 2*). Воћарско-виноградарска газдинства су високо интензивна и имају највећи утрошак рада од свих поменутих газдинстава. Међутим, на овим газдинствима, за разлику од већине других, доминира плаћена радна снага у односу на рад чланова домаћинства.

Продуктивност радне снаге се може изразити и преко вредности производње и бруто добити као показатеља остварених резултата. Према првом показатељу, газдинства која се баве свињарством и живинарством имају најбоље остварене резултате. Наиме, ова газдинства остварују 64.124 EUR ВП по ГЈР (*таб. 2*). Са друге стране, газдинства која се баве сточарством имају најнижу продуктивност и према овом показатељу (24.503 EUR). Највећу бруто добит по ГЈР такође остварују СВЊ газдинства (31.826 EUR), док МЕШ газдинства имају најмању вредност овог индикатора (16.686 EUR).

Табела 2. Продуктивност рада ПГ Војводине на бази ВП и БД
Table 2. Labour productivity of farms in Vojvodina based on TO and GFI

Продуктивност радне снаге	Тип производње						
	РАТ	ХОП	ВОЋ	МЛЕ	СТО	СВЊ	МЕШ
ВП по ГЈР	33.760	34.022	24.969	43.073	24.503	64.124	28.529
БД по ГЈР	21.050	25.766	19.078	28.126	16.913	31.826	16.686

Извор: Обрачун аутора на основу FADN података

Продуктивност земљишта је такође један од индикатора који се анализира у литератури, превасходно због великог значаја које земљиште има као фактор производње у пољопривреди (*Wrzaszcz & Prandecki, 2015*). Вредност производње и бруто добит се користе као остварени резултати приликом рачунања продуктивности, док је коришћено пољопривредно земљиште у имениоцу формуле. Према оба индикатора, ХОП газдинства су најпродуктивнија пошто остварују 20.256 EUR вредности производње по хектару, односно 15.341 EUR бруто добити по хектару (*таб. 2*). То је превасходно због врло добрих резултата које ова газдинства остварују на релативно малим површинама земљишта.

Табела 3. Продуктивност земљишта газдинстава Војводине
Table 3. Land productivity of farms in Vojvodina

Продуктивност земљишта	Тип производње						
	РАТ	ХОП	ВОВ	МЛЕ	СТО	СВЖ	МЕШ
ВП по КПЗ (EUR)	1.477	20.256	8.073	3.804	1.015	5.143	2.578
БД по КПЗ (EUR)	921	15.341	6.168	2.484	701	2.553	1.508

Извор: Обрачун аутора на основу FADN података

Газдинства која се баве сточарством бележе, са друге стране, најлошије показатеље продуктивности земљишта. Наиме, ова газдинства, имају у просеку 1.015 EUR вредности производње по хектару, односно 701 EUR бруто добити по хектару.

Економска одрживост газдинстава се, дакле, поред осталих релевантних фактора (профитабилност, стабилност, ликвидност), може утврђивати и на основу индикатора продуктивности. Јасно је да виши ниво економске одрживости остварују високо интензивни типови газдинстава који имају врло добре показатеље продуктивности рада, а то су ХОП, ВОВ и СВЖ. Наравно, у циљу доношења поузданијих закључака, потребно је урадити једну свеобухватнију анализу која ће поред индикатора продуктивности обухватити и друге релевантне индикаторе: профитабилност и ликвидност, превасходно.

Закључак 4

Оцена достигнутог нивоа економске одрживости пољопривредних газдинстава АП Војводине заснива се превасходно на доступним производно-економским подацима са газдинстава. У ту сврху анализирани су основни производни капацитети посматраних газдинстава и остварена продуктивност радне снаге и земљишта.

Пољопривредна газдинства Војводине располажу са 21,4 ха коришћеног пољопривредног земљишта у просеку, док је чак 44% земљишта закупљено. Газдинства која се баве сточарством (различита стока која се напаса) имају далеко највеће површине КПЗ (38,0 ха) и проценат закупљеног земљишта у укупном коришћеном земљишту (81,4%). Највећи утрошак радне снаге (2,3 ГЈР) забележен је код газдинстава воћарско-виноградског типа.

Остварена продуктивност, као један од показатеља ефикасности пословања газдинстава, може послужити као врло поуздан индикатор приликом оцене економске одрживости газдинстава. Истраживања јасно показују да газдинства која се баве интензивнијим линијама производње као што су: хортикултура и повртарство, воћарство и виноградарство, свињарство и живинарство остварују боље показатеље продуктивности. То значи да су ова газдинства успешнија, да имају профитабилнију производњу, а тиме и да достижу виши ниво економске одрживости. Са друге, стране, газдинства која се баве сточарством (превасходно стока која се напаса) остварују најлошије индикаторе продуктивности и реално су мање економски одржива.

Приликом оцене економске одрживости потребно је сагледати ширу слику и притом укључити и друге групе индикатора (профитабилност, ликвидност и стабилност). Међутим, треба имати у виду и ограничавајуће околности када се ради о индикаторима ликвидности и стабилности газдинстава. Наиме, ове индикаторе је врло тешко прецизно утврдити, с обзиром на оскудне податке о реалним обавезама газдинстава у FADN систему. Надлежне институције које се баве FADN-ом (министарство, секретаријат, саветодавне службе) треба да отклоне наведене недостатке у циљу унапређења квалитета података, односно поузданости разних агроекономских анализа које се на њима заснивају.

5 Литература

1. Група аутора (2021): Извештај о стању у пољопривреди у Републици Србији у 2020. години, Књига 1 Хоризонтални преглед. Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Сектор за пољопривредну политику.
2. Diazabakana, A., Latruffe, L., Bockstaller, C., Desjeux, Y., Finn, J., Kelly, E., Ryan, M., Uthes, S. (2014): A Review of Farm Level Indicators of Sustainability with a Focus on CAP and FADN. Deliverable 1.2 of the EU FP7 project FLINT.
3. Ivanović, S., Vasiljević, Z., Nastić, L. (2020): Productivity of Serbian milk producers based on FADN data. *Ekonomika*, Vol. 66, No. 1, p. 53-64.
4. Ladvenicová, J., Miklovičová, S. (2015): The relationship between farm size and productivity in Slovakia, *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, Vol. 4, No. 2, p. 46-50.
5. Latruffe L., Diazabakana A., Bockstaller C., Desjeux Y., Finn J., Kelly E., Ryan M., Uthes S. (2016): Measurement of sustainability in agriculture: a review of indicators. *Studies in Agricultural Economics*, Vol. 118, No. 3, p. 123-130.
6. Народна Банка Србије (2021): Извештај о инфлацији НБС – фебруар: https://nbs.rs/sr_RS/drugi-nivo-navigacije/publikacije-i-istrazivanja/IOI/ (приступљено: 01.12. 2021).

7. Новковић, Н., Шомођи, Ш. (2016): Организација у пољопривреди, друго измењено и допуњено издање. Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет Нови Сад.
8. O'Donoghue C., Devisme S., Ryan M., Conneely R., Gillespie P., Vrolijk H. (2016): Farm economic sustainability in the European Union: A pilot study. *Studies in Agricultural Economics*, Vol. 123, No. 3, p. 23-32.
9. Републички завод за статистику Србије (2021). Анкета 2018: <https://data.stat.gov.rs/?caller=SDDB> (приступљено: 03.12.2021).
10. Serenčėš, P., Strápekov, Z., Tóth, M. (2018): Value-added, net income and employment in farms in Slovakia, *Proceedings, International Scientific Days 2018: Towards Productive, Sustainable and Resilient Global Agriculture and Food Systems*, May 16-17, 2018, Nitra, Slovak Republic, p. 1413-1425.
11. Spicka J., Hlavsa T., Soukupova K., Stolbova M. (2019): Approaches to estimation the farm-level economic viability and sustainability in agriculture: A literature review. *Agricultural Economics - Czech*, Vol. 65, No. 6, p. 289-297.
12. Стојановић, Ж., Настић, Л., Јелочник, М., Анђелић, Б. (2015): FADN резултати са пољопривредних газдинстава, Министарство пољопривреде и заштите животне средине, Београд.
13. FADN Europe (2021): Methodology: <https://agridata.ec.europa.eu/extensions/FarmEconomyFocus/FarmEconomyFocus.html> приступљено: 06.12.2021).
14. FADN Србија (2021): Методологија: <http://www.fadn.rs> (приступљено: 06.12.2021).
15. World Commission on Environment and Development (1987): Our Common Future. Oxford University Press, United Kingdom.
16. Wrzaszcz, W., Prandecki, K. (2015): Environmentally sustainable agriculture in Poland - economic assessment. *European Journal of Sustainable Development*, Vol. 4, No. 2, p. 429-438.

Primljen/Received: 18.12.2021.

Прихваћен/Accepted: 11.02.2022.

АСПИРАЦИЈЕ МЛАДИХ ИЗ РУРАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА КА ПОЉОПРИВРЕДИ *

Петровић Марица ¹, Главаш-Трбић Даница ²,
Томаш Симин Мирела ³, Комароми Бојана ⁴

Резиме

Рад се бави анализом радне активности младих људи на породичним пољопривредним газдинствима. Анализа овог питања врши се на основи емпиријских података добијених полустандардизованим интервјуом са 500 младих људи из 10 села АП Војводине. Резултати до којих се дошло указују на то да постоји одређена радна активност младих људи у оквиру породичних пољопривредних газдинстава али да пољопривредна делатност није њихов доминантан извор прихода. Такође, већина испитаника не намерава да се бави пољопривредом у будућности, у највећем броју случајева из разлога што њихова професионална опредељеност није везана за пољопривреду.

Кључне речи: млади на селу, радна активност,
породично пољопривредно газдинство

* Рад је део истраживања на пројекту Економска одрживост пољопривредних газдинстава АП Војводине, (142-451-2031/2021-01), који финансира Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачки делатност, АПВ

¹ др Марица Петровић, доцент, Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, 21000 Нови Сад, Трг Доситеја Обрадовића 8, тел: + 381 61 269 90 90, e-mail: maricam@polj.uns.ac.rs

² др Даница Главаш-Трбић, асистент, Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, 21000 Нови Сад, Трг Доситеја Обрадовића 8, e-mail: danicagt@polj.uns.ac.rs

³ др Мирела Томаш Симин, доцент, Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, 21000 Нови Сад, Трг Доситеја Обрадовића 8, e-mail: marel.tomas@polj.edu.rs

⁴ др Бојана Комароми, доцент, Универзитет у Новом Саду, Пољопривредни факултет, 21000 Нови Сад, Трг Доситеја Обрадовића 8, e-mail: bojana.komaromi@polj.uns.ac.rs

ASPIRATIONS OF RURAL YOUTH TO AGRICULTURE

Petrović Marica ¹, Glavaš-Trbić Danica ²,
Tomaš Simin Mirela ³, Komaromi Bojana ⁴

Summary

The paper deals with the analysis of young people's work activity on family farms. The analysis of this issue is performed on the basis of empirical data obtained in a semi-standardized interview with 500 young people from 10 villages of AP Vojvodina. The obtained results indicate that young people are to a certain extent engaged in work within family farms, but that agricultural activity is not their dominant source of income. Also, the majority of the respondents do not intend to engage in agriculture in the future, mostly because their professional occupation is not related to agriculture.

Keywords: rural youth, work activity, family farm

¹ Marica Petrović, PhD, Assistant Professor, University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Department of agricultural economics and rural sociology, 21000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 8, phone: + 381 61 269 90 90, e-mail: maricam@polj.uns.ac.rs.

² Danica Glavaš-Trbić, PhD, Teaching Assistant, University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Department of agricultural economics and rural sociology, 21000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 8, e-mail: danicagt@polj.uns.ac.rs

³ Mirela Tomaš Simin, PhD, Assistant Professor, University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Department of agricultural economics and rural sociology, 21000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 8, e-mail: mirela.tomas@polj.edu.rs

⁴ Bojana Komaromi, PhD, Assistant Professor, University of Novi Sad, Faculty of Agriculture, Department of agricultural economics and rural sociology, 21000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića 8, e-mail: bojana.komaromi@polj.uns.ac.rs

1 Увод

Млади људи имају кључну улогу у развоју села и пољопривреде. Без активног ангажовања младих људи у својим локалним заједницама, савремено село нема могућности да опстане и да се развија. Узевши у обзир јасну улогу пољопривреде у руралном развоју, највећи потенцијал за развој локалне заједнице управо је у младим пољопривредницима (Ћикић, Petrović, 2012; Шљукић, Јанковић, 2015). Млади пољопривредници имају највише потенцијала да усвајањем и применом нових знања и достигнућа у пољопривреди унапреде производњу на свом газдинству (Ћикић, Petrović, 2014). Уколико би се пољопривредом бавили у предузетничком духу¹, а себе видели као лидера у локалној заједници, имали би могућности не само за остварење професионалних интереса и профита, већ и за развој и непредак читаве заједнице. Проблем је што се нашем друштву млади пољопривредници углавном не виде као лидери. Врло често се потцењују позиције моћи које они имају. Такође, међу младим људима пољопривреда није омиљена делатност (Petrović, 2015).

Наше село се већ дужи низ година суочава са низом демографских, структурних и развојних проблема који се читавају и на изразито неповољне старосне и образовне структуре пољопривредника. Према последњем Попису становништва, носиоци газдинства у Р.Србији у највећем делу старији су од 65 година. Ситуација је нешто повољнија у Војводини где су носиоци газдинства стари 55-64 године, а они који су млађи од 44 године се појављују као носиоци газдинства у 21.6% случајева (Богданов, Бабовић, 2014: 42). С обзиром на то да је породични посед и даље доминантан модел пољопривреде ако се овакви трендови наставе, прети опасност од пада ове делатности према свим параметрима.

¹ Шљукићи наглашавају да предузетништво није израз модерних друштава већ да је дубоко укорењено у традицију сељаковог рада, на шта је више пута указивао Сретен Вукосављевић. Они, наиме сматрају да је предузетнички дух присутан код српских сељака и облик културног капитала на српском селу који се треба посматрати као ресурс. „...традиција нуди и неке ресурсе који нису „фолклорног“ карактера и који могу имати значајну улогу у привреди која је по свом карактеру тржишна“ (Шљукић, Шљукић, 205:2012).

Методологија истраживања **2**

АСПИРАЦИЈЕ
МЛАДИХ ИЗ
РУРАЛНИХ
ЗАЈЕДНИЦА КА
ПОЉОПРИВРЕДИ

Анализа аспирације младих људи из руралних подручја ка пољопривреди вршена је на основу емпиријских података који су прикупљени у истраживању у десет сеоских насеља на подручју АП Војводине¹. Сеоска насеља су узоркована на основу територијалног распореда, развијености општина којима припадају, као и према броју становника. Водило се рачуна о томе да се у узорку нађу села која припадају свим окрузима у АП Војводини, као и села која припадају свим категоријама степена развијености². У сваком селу случајним узорковањем одабрано је 50 испитаника старости од 18 до 29 година који имају пребивалиште у датом насељу (Табела 1).

Пунолетство је узето као критеријум за утврђивање доње границе анализираних циљне групе јер се на тај начин задовољава формални принцип самосталности младог човека у одлучивању. С обзиром на то да у јавно доступним публикацијама пописа становништва није као посебна издвојена узрасна категорија младих од 18 година, детаљнија старосна стратификација није била могућа.

Подаци о аспирацијама младих ка пољопривреди прикупљени су у оквиру ширег истраживања применом полустандардизованог интервјуа чија је основа садржала укупно 107 питања. Избор технике и инструмената емпиријског истраживања обављен је у складу са специфичностима теме и детерминисаности истраживања у руралним подручјима (Јанковић, Новаков, Петровић, 2017). Прикупљени подаци анализирани су применом одговарајућих статистичких метода.

¹ Бешка, Чуруг, Војка, Нова Гајдобра, Лаћарак, Банатско Карађорђево, Велико Средиште, Јаша Томић, Мол и Доњи Таванкут.

² Четири села се налазе у општинама чији је степен развијености изнад републичког просека, три села су у општинама чији се степен развијености креће између 80 и 100% републичког просека, а још три су у општинама које су по степену развијености на нивоу од 60 до 80% републичког просека. Мера развијености у овом случају је вредност бруто домаћег производа у односу на вредности републичког просека.

Табела 1. Социо – економске карактеристике узорка (n=500)
Table 1. Socio - economic characteristics of the sample

<i>пол</i>	<i>%</i>
мушки	54,2
женски	45,8
<i>старост</i>	<i>%</i>
18-20	20,6
21-23	19,4
24-26	24,6
27-29	35,4
<i>образовање</i>	<i>%</i>
(непотпуна) основна школа	4,0
средња школа	53,4
виша школа/факултет	12,6
мастер, магистар, доктор наука	1,6
школовање и даље у току	28,4
<i>радна активност</i>	<i>%</i>
ученик/ца	10,4
студент/киња	16,6
запослен/а	32,2
незапослен/а	24,4
приватни предузетник	3,4
домаћица	4,2
пољопривредник/ца	8,8
<i>брачни статус</i>	<i>%</i>
неожењен/неудата	68,6
у браку	27,2
у ванбрачној заједници	1,8
разведен/а	1,4
удовац/удовица	1,0

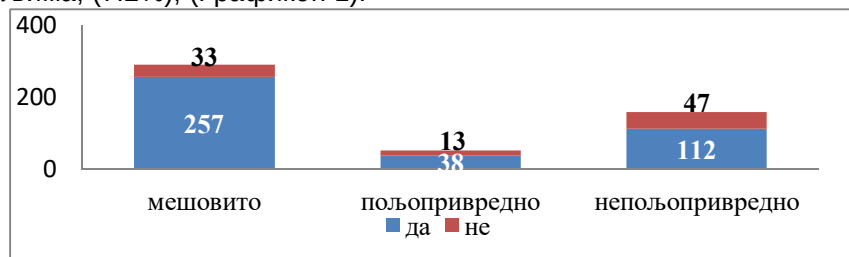
Извор: резултати истраживања

3 Резултати истраживања

Пољопривреда је једино што остаје у овој бедној земљи, као што људи кажу „Сам свој газда“. То је некако најбоље (м., 21-23, незапослен).

Више од половине домаћинстава испитаника, 58%, је мешовитог типа, односно чланови домаћинства своје приходе стичу истовременим радом у пољопривреди и непољопривредним занимањем. Иако већина испитаника живи у заједници са родитељима, (81.4%), то има одређени утицај на тип домаћинства и њихово бављење пољопривредом, али овај чинилац није пресудан. Удео оних који живе у заједници са родитељима у непољопривредном

домаћинству је 27.5%, али са друге стране, мали је број чисто пољопривредних домаћинстава међу онима који не живе са родитељима, (7.2%), (Графикон 1).

Извор: резултати истраживања

Графикон 1. Заједнички живот са родитељима према типу домаћинства
Graph 1. Living together with parents by household type

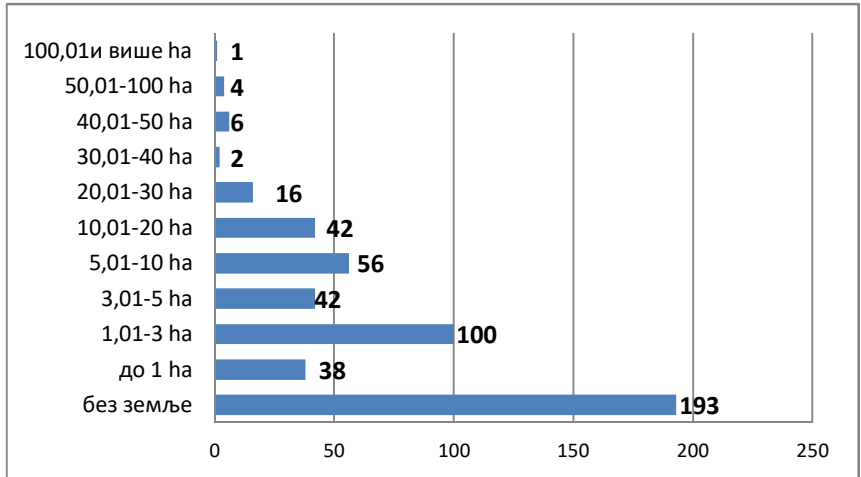
χ^2 тест показао је да постоје статистички значајне везе, слабог интензитета, између типа домаћинства и живота у заједници са родитељима ($p=.000$, $C=.215$) и нешто јачу везу са брачним статусом ($p=.000$, $C=.235$).

Као што се може видети на графикаону 2, код 193, односно 38.6% испитаника породица нема земље у власништву¹. Што се тиче величине земљишног поседа у власништву доминирају мали земљишни поседе. Највише је испитаника који имају 1.01 до 3 ха земље у власништву, њих 100, односно 20%, затим оних који имају од 5.01 до 10 ха земље, 56, односно 11.2%. Само један испитаник из Лаћарка је навео да његово газдинство има више од 100 ха у власништву, а четворо поседује више од 50 ха, од тога је двоје из Банатског Карађорђевог (Графикон 2).

Ситуација није много повољнија ни ако се погледа величина земљишног поседа који се обрађује. Тек петоро обрађује површину већу од 100 ха. Укупно је 71, односно 14.2% испитаника који у власништву имају преко 10 ха земље у власништву и 104, односно, 20.8% оних који обрађују преко 10 ха. Један број испитаника (15)

¹ Утврђена је значајна статистичка веза јаког интензитета између поседовање земље и села из кога испитаници долазе ($p=.000$, $C=.547$). Највише оних који су без земље је из Јаше Томића, 16%, затим из Великог Средишта 13.9% и из Мола 13.8%.

има земљу у власништву, али је не обрађују. Највећи број испитаника обрађује до 3 ха, (90, односно, 18%), затим до 10 ха, (51, односно, 10.2%).

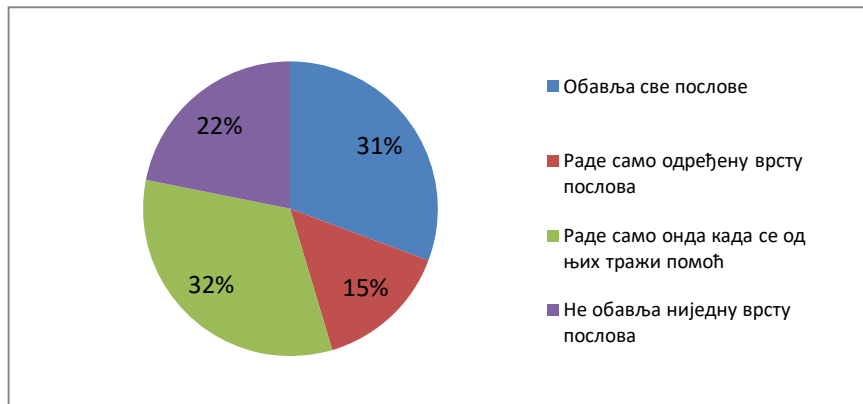
Извор: резултати истраживања

Графикон 2. Величина земљишног поседа у власништву
Graph 2. The size of the land owned

На основу резултата истраживања које је обављено са младим људима из узорком испитиваних села, млади се у највећем броју случајева не баве пољопривредом као основном делатношћу која им је главни извор прихода, односно, нису пољопривредници по занимању. Иако је највећи број младих радно активно на газдинству себе не сматрају пољопривредницима, нити планирају да се баве пољопривредом у будућности, већ имају неко друго занимање или се изјашњавају као незапослени, иако неки од њих чак ни не траже активно посао.

Учествовање младих у пољопривредним пословима на породичном газдинству не мора бити показатељ њихове заинтересованости за пољопривреду, већ пре указује на нужност да се помогне родитељима. На графикону 3 може се видети каква је дистрибуција пољопривредних послова које млади људи из истраживања обављају на газдинству¹.

¹ У анализу су укључени само они који имају пољопривредно газдинство (мешовита и пољопривредна домаћинства).

Извор: резултати истраживања

Графикон 3. Учешће у пословима на пољопривредном газдинству
Graph 3. Participation in agricultural work

Све пољопривредне послове на газдинству обавља 94, односно 31% испитаника, а 100, односно, 32 % испитаника ове послове обављају само када се од њих затражи помоћ. Ниједан посао на пољопривредном породичном газдинству не обавља њих 67, односно, 22% младих из испитиваних села. Само одређену врсту послова¹ обавља 47 испитаника.

Уочена је статистички значајна веза у учествовању испитаника у пољопривредним пословима, полу и старости. Наиме, више је мушкараца који се на газдинству баве пољопривредом. У укупном броју младих који обављају све послове на газдинству 80.9% је мушког пола. Мушки пол је заступљенији и у свим наведеним пољопривредним пословима, док је мало више жена које раде пољопривредне послове само уколико им је затражена помоћ, (52%), и више је женског пола међу испитаницима који не обављају ниједан пољопривредни посао (68.7%), ($p=.000$, $C=.295$).

Такође, учешће у обављању пољопривредних послова расте са годинама старости, па је тако најстарија категорија испитаника од 27-29 година најзаступљенија међу онима који обављају све

¹ Воћарско-виноградарске 9, сточарске 13, само ратарске послове 25

послове (40.4%), док је категорија младих од 18-20 година најзаступљенија међу онима који не обављају ниједан пољопривредни посао (32.8%), ($p=.005$, $C=.263$).

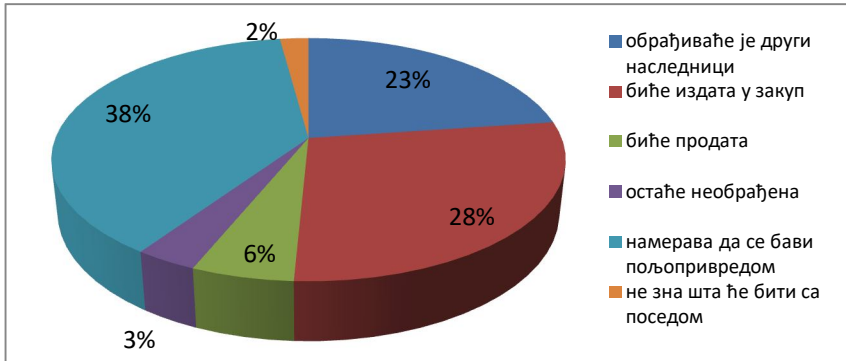
На питање који је *разлог због кога не учествују у пољопривредним пословима*, 129 младих је одговорило да их пољопривреда не интересује, што је 90.3%, када се изузму они који се баве пољопривредним пословима и они чије се породице уопште не баве пољопривредом. Поред овог, јавили су се и одговори да немају времена, да им старији не дозвољавају да раде, као и да је разлог мали земљишни посед. Све је присутнији претерано заштитнички став родитеља према деци по питању рада, чак и када „деца“ имају 25 година. Такође, уколико је у селу и даље присутан став да пољопривреда следи као казна за оне који не желе да се школују, питање је да ли пољопривредом остају да се баве углавном нешколовани, што би представљало велики проблем за професионализацију пољопривреде.

Такође, и овде се показала значајном веза између пола и разлога за не обављањем пољопривредних послова ($p=.000$, $C=.270$). Од укупног броја испитаника који су изјавили да их не интересује пољопривреда 63.3% су женског пола.

Млади испитаници упитани су *да ли намеравају да се баве пољопривредном производњом у будућности*, без обзира на то да ли они или њихови родитељи то сада чине, највећи број, укупно 379, односно 75.8% не намерава да се бави пољопривредом у будућности, а скоро $\frac{1}{4}$ намерава да се у будућности бави пољопривредом.

Испитаници који не намеравају да се баве пољопривредом у будућности, као разлоге у највећем броју наводе да њихова професионална интересовања нису везана за пољопривреду, (како је навело њих 234, односно 61.7%, а међу њима је 59% жена ($p=.000$, $C=.308$)). На другом месту по учесталости, као разлог нашао се мали земљишни посед. На трећем је неисплативост бављења пољопривредом, док је најмањи број испитаника, као разлог навео тежак рад у пољопривреди. Иако се обично сматра да је тежак рад оно што младе људе одбија од пољопривреде, добијени одговори указују да великом уделу младих из села са којима смо обавили истраживање, пољопривреда није професионално атрактивна, и имају другачија усмерења.

На графикаону 4 могу се видети очекивања младих из узорком обухваћених села у вези са земљишним поседом породичног газдинства.

АСПИРАЦИЈЕ
МЛАДИХ ИЗ
РУРАЛНИХ
ЗАЈЕДНИЦА КА
ПОЉОПРИВРЕДИ

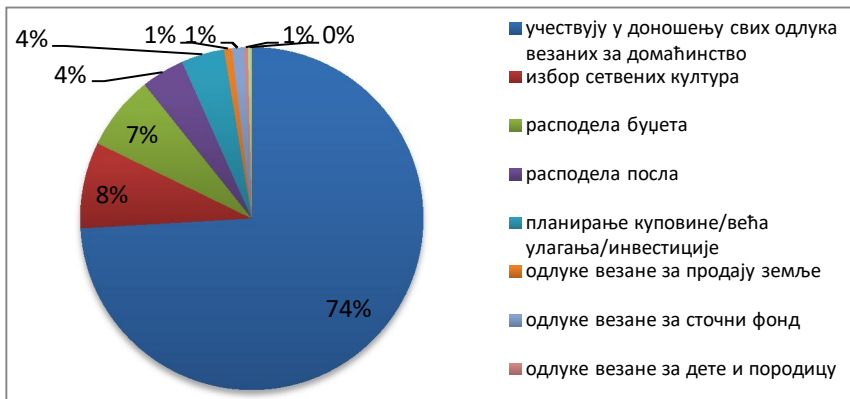
Извор: резултати истраживања

Графикон 4. Очекивања младих у вези са земљишним поседом у будућности

Graph 4. Expectations of young people regarding land ownership in the future

38% испитаника, намерава да се бави пољопривредном производњом у будућности, 28% сматра да ће земља бити издата у закуп, а 23% да ће земљу обрађивати други наследници. Међу испитаницима који сматрају да ће земљу обрађивати други наследници 64% је жена ($p=.000$, $C=.250$).

Поред тога што су показали да у највећем броју случајева обављају пољопривредне послове на газдинству, више од половине младих који су обухваћени истраживањем учествују и у доношењу одлука које се тичу њиховог домаћинства и газдинства. У доношењу одлука учествују укупно 270 младих, односно 54%, док 230, тј. 46% не учествује у одлучивању (Графикон 5).

Извор: резултати истраживања

Графикон 5. Доношење одлука у домаћинству

Graph 5. Household decision making

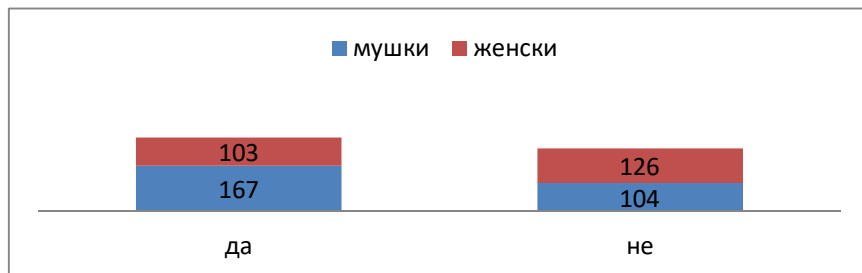
Као што се може видети на графикаону 5, испитаници који су укључени у доношење одлука везаних за домаћинство и газдинство, у највећем броју случајева укључени у доношење свих одлука (200, тј. 74%). Затим у одлуке везане за избор сетвених култура, расподеле буџета итд. Уочено је да је учешће у доношењу одлука родно условљено, с обзиром на то да су учесници у одлучивању у 61.9% случајева мушког пола ($p=.000$, $C=.164$). Такође, учешће у доношењу одлука расте са годинама, тако да најстарији испитаници, 27-29 година, чине чак 51.1%, док је, са друге стране, контингент становника 18-20 најзаступљенији у категорији оних који не учествују у доношењу одлука, (33.5%), ($p=.000$, $C=.378$).

Доношење одлука које се тичу целог домаћинства и газдинства директан је показатељ моћи коју млади испитаници имају, а њих чине у 61% случајева мушкарци. И у дистрибуцији питања/проблема у вези којих се доносе одлуке примећена је родна неједнакост ($p=.000$, $C=.218$). Мушкарци доминирају у готово свим областима, а жене су заступљеније једино у одлукама везаним за расподелу буџета (57.8%), а једна испитаница је једина навела да учествује у доношењу одлука везаних за децу и породицу¹. Такође, и овде је присутна старосна дискриминација с обзиром на то да они који доносе све одлуке у 52.5% случајева спадају у категорију најстаријих испитаника, и има их најмање међу најмлађима ($p=.000$, $C=.401$). Наводимо одговор једног испитаника који без обзира на године, учествује у доношењу свих одлука везаних за газдинство и домаћинство:

Учествујем да би осигурао моју будућност и моје породице (м., 18-20, ученик-пољопривредник).

Што се тиче разлога због којих млади из узорком обухваћених села не учествују у доношењу одлука везаних за домаћинство и газдинство, у највећем броју случајева одговорили су да то не чине јер њихови родитељи сами доносе одлуке, пре свих отац, како је одговорило 31% испитаника, док 30% није заинтересовано да учествује у одлучивању. У дистрибуцији одговора са 15.2% учествује и разлог који указује не само на родну и већ и на генерацијску неједнакост, односно млади не учествују у одлучивању због својих година и/или пола (шема 1, графикон 6).

¹ Питање је отвореног типа.

Извор: резултати истраживања

Графикон 6. Учешће у одлучивању према полу
Chart 6: Participation in decision-making according to gender

Оваква дистрибуција одговора указује нам на очување патријархалне, традиционалне климе, која још увек присутна у нашим сеоским срединама. Тако, више жена је заступљено у одговорима да их учествовање у доношењу одлука не интересује (57.9%), да их нико не пита (54.6%), да су младе да би одлучивале (64%), као и одговори да не доносе одлуке зато што су жене, и зато што их доноси муж/свекар ($p=.001$, $C=.225$).

Посматрано према старосној структури, међу контингентом испитаника од 18-20 година најучесталији су разлози да родитељи доносе одлуке (38.6%), да нису довољно стручни (35.7%), као и да су сувише млади да би учествовали у доношењу одлука (72%), ($p=.000$, $C=.460$).

Наводимо још одговора испитаника о разлозима неучествовања у процесу одлучивања на породичном газдинству:

Не, тата размишља за све (м., 21-23, пољопривредник, средња машинска);

Све главне одлуке доноси глава породице (м., 27-29, студент);

Не мешам се у супругове одлуке (ж., 21-23, трговац); Зато што немам још права на то (м., 21-23, незапослен);

Студент сам, и с обзиром на то да немам својих при-хода, не могу учествовати ни у доношењу одлука (ж., 21-23, студенткиња);

Зато што силом прилика, живим у породици у којој влада хаос.

Високо образован сам и самим тим сматрају укућани да треба да одем од куће и оснујем свој дом, нпр. у Новом Саду, а мој млађи брат остаје у кући, и он одлучује сам, и ради шта му се прохте.

Одлучује отимачина (м., 27-29, економиста);

Зато што сам незапослен и немам право гласа(м., 21- 23, незапослен);

Немам право гласа! (ж., 27-26, радница, удата, живи у вишегенерацијској породици).

4 Закључак

Можемо закључити да је међу младима из узорком обухваћених села присутна одређена радна активност у пољопривреди, али је она по потреби, спорадична и уколико се затражи.

Пољопривреда им у највећем броју случајева није основни извор прихода. Када се изузму они који се баве пољопривредним пословима и они чије се породице уопште не баве пољопривредом, преко 90% испитаника не учествује у овим активностима из разлога што их пољопривреда не занима. Такође, више од 70% испитаника ни не намерава да се бави пољопривредом у будућности.

За пољопривредне послове везује се маскулин модел, мушкарца пољопривредника, домаћина, газде, који су више укључени како у обављању послова, тако и у процесу доношења одлука.

Из ових разлога, младим људима који су се професионално определили за пољопривреду треба посветити одређену пажњу. Да системски буду препознати и уважени. Потребна им је добра институционална подршка која није само декларативна. Пре свега адекватна и релативно стабилна аграрна (и рурална) политика, као и одређени подстицаји усмерени баш на ову друштвену групу. Потребно је, такође, оснажити жене да у сфери пољопривредних послова њихов рад не буде подразумевајући и у сенци мушкараца већ да и оне себе идентификују као пољопривреднице.

Уколико се не посвети посебна пажња групама младих и родним диференцијацијама у овој делатности, све мање младих људи ће имати овакво професионално опредељење, што би препостављало и неизвесну будућност саме пољопривреде.

5 Литература

1. Богданов, Бабовић, (2014), *Радна снага и активности пољопривредних активности*. РЗС, Београд
2. Janković, D., Novakov, M, Petrović M., (2017), Iskustva empirijskih istraživanja u ruralnim područjima: izazovi intervjua i ankete. *Agroekonomika*. Vol. 46/74. Str.47- 62.
3. Petrović, Marica, (2015), *To be a Farmer or Unemployed - Dilemma of the Rural Youth*. In: J. Subić, B. Kuzman, A. J. Vasile (eds.) Sustainable Agriculture and Rural Development in Terms of the Republic of Serbia Strategic Goals Realization Within the Danube Region. Institute for Agricultural Economics: Belgrade. 10.-11. 12. 2015. Srbija. p. 413-428. ISBN: 978- 86-6269-046-3,

UDC: 338.43(292.455)(082)(0.034.2)
005:63(082)(0.034.2)
338.43:502.131.1(082)(0.034.0)
502.131.1:631(082)(0.034.2)

4. Čikić J, Petrović M., (2012), *Women and youth in sustainable agricultural and rural development*. In: Cvijanović, Drago; Jonel Subić, Andrei Jean Vasile (eds.) *Sustainable Agriculture and Rural Development in Terms of the Republic of Serbia Strategic Goals Realization within the Danube Region - Preservation of Rural Values*. Belgrade: Institute of Agricultural Economics. Pp. 343-360.
5. Čikić, J, Petrović M., (2014), *Educational Capital as (un)Limited Capital in Rural Development*. In: Cvijanović, D., J. Subić, A. J. Vasile (eds.) *Sustainable Agriculture and Rural Development in Terms of the Republic of Serbia Strategic Goals Realization Within the Danube Region - Rural Development and (Un)Limited Resources*. Institute for Agricultural Economics: Belgrade. p.751-776.
6. Шљукић С., Шљукић М., (2012). *Земља и људи - сељаштво и друштвена структура*. Mediterran publishing. Нови Сад
7. Шљукић, С., Јанковић, Д., (2015). *Село у социолошком огледалу*. Mediterran Publishing. Нови Сад

Primljen/Received: 13.12.2021.
Prihvaćen/Accepted: 25.02.2022.

АСПИРАЦИЈЕ
МЛАДИХ ИЗ
РУРАЛНИХ
ЗАЈЕДНИЦА КА
ПОЉОПРИВРЕДИ

UPUTSTVO AUTORIMA (od 30.04.2018)

Radove slati na Email: redakcija@agroekonomika.rs

Dodatne informacije potražiti na <http://agroekonomika.rs>

Radove tehnički pripremiti na sledeći način:

1. Autori šalju radove na engleskom, srpskom jeziku ili jezicima okruženja (hrvatski, bosanski i sl.). Radovi na srpskom jeziku mogu biti na latinici ili ćirilici,
2. Rad treba pripremiti na računaru, program Microsoft Office, Word for Windows,
3. Radovi mogu da imaju do 12 strana, a samo izuzetno mogu biti duži.
4. Format papira: Envelope B5 (176 x 250) mm, margine: gore/levo/dole/desno 3.1cm, font Times New Roman, Line Spacing Single, spacing before=6 i after=6,
5. Naslov rada: centriran, size 12, bold, sva slova velika i najviše u dva reda,
6. Prezime i ime autora, size 11, bold, italic, samo prvo slovo veliko,
7. U fusnoti navesti: prezime i ime, akademsko/naučno zvanje, organizaciju/instituciju, punu adresu, broj telefona i e-mail adresu. Sve fusnote formata, size 10,
8. Jedan red prazan (11pt). Reč "**Rezime**", centrirano, size 11, bold, italic,
9. Sadržaj rezimea do 150 reči, justify, size 11, italic, spacing before=6 i after=6,
10. Reč "**Ključne reči**" i ključne reči, size 11, Italic, navesti najviše 5 ključnih reči,
11. Glavni naslovi (npr. **1. Uvod**) imaju redni broj, prvo slovo veliko, size 11 bold, centrirano, spacing before=12 i after=6,
12. Tekst rada size 11, ravnanje justify, spacing before=6 i after=6,
13. Podnaslovi imaju redni broj naslova i redni broj podnaslova (npr. 1.1. Uvodne napomene), prvo slovo veliko, size 11, centrirano, spacing before=12 i after=6,
14. Svakoј tabeli ili grafikonu prethodi tekst koji je najavljuje. Naslov tabele pisati iznad tabele, a naslov grafikona/slike/šeme ispod grafikona/slike/šeme, Size 10, bold, italic, spacing before=6 i after=0, ravnanje, Justify na srpskom i engleskom jeziku (Table 1./ Graph 1./ Figure 1/ Scheme 1.),
15. Kompletna tabela size 10, normal, a izvor tabele/grafikona/slike/šeme pisati ispod tabele/grafikona/slike/šeme, size 10, Italic, ravnanje desno, spacing before=0 i after=6,
16. Citiranje autora se navodi u zagradi a počinje prezimenom prvog autora i slovima "et.al." (ako ima više autora) i navođenjem godine citiranog izvora,
17. Za citiranje Web izvora je potrebno u tekstu navesti osnovnu Web adresu, a celu adresu sa datumom zadnjeg pristupa navesti u literaturi,
18. Literatura se navodi abecednim redom prema prezimenu autora, sa rednim brojem, font size 11, spacing before=0 i after=3. U spisku literature se mogu naći samo citirani naslovi, a u tekstu samo prozване tabele/slike/grafikoni,
19. Citirane internet adrese se navode kao kompletan link a u zagradi se navodi datum zadnjeg pristupanja,
20. Na novoj stranici napisati naslov rada na engleskom jeziku, prezimena i imena autora (u fusnoti podatke o autorima), Summary, tekst rezimea na engleskom i Keywords po pravilima koja važe i za tekst na srpskom.

Rad koji nije pripremljen na napred navedeni način neće se prihvatiti za štampu.

Uređivački odbor časopisa „Agroekonomika“

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Библиотека Матице српске , Нови Сад

338.43

AGROEKONOMIKA = Agrieconomica : časopis Departmana za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela Poljoprivrednog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu 1 glavni i odgovorni urednik Branislav Vlahović. - 1972, br. 1- , - Novi Sad : Poljoprivredni fakultet, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela, 1972-, - 23cm

Tromesečno ,
ISSN 0350-5928 = Agroekonomika (Novi Sad)
COBISS.SR-ID 28370439

Departman je u okviru Fakulteta naučno-obrazovna institucijasa dugom tradicijom i velikim naučnoistraživačkim iskustvom. U Departmanu radi dvadesetak naučnih radnika, uglavnom uglednih profesora i mladih talentovanih i perspektivnih saradnika.

Departman je organizator i realizator, zajedno sa kolegama sa drugih departmana, osnovnih studija agroekonomskog smera i smera za agroturizam i ruralni razvoj, kao i master i doktorskih studija iz ovih oblasti.

Departman je ovlašćena institucija za procenu vrednosti kapitala preduzeća i drugih subjekata iz agrobiznisa. Pored toga, uspešno radi i studije ekonomske isplativosti (fisibility studies), biznis plan, marketinška istraživanja i analizu tržišta, studije razvoja vodoprivrede, ekonomske, ekološke i agroekonomske ekspertize, studije upravljačko-organizacionog i finansijskog restrukturiranja, ocenu boniteta preduzeća, računovodstvenu reviziju, statističke, demografske i sociološke studije, informatičke, konsultantske i savetodavne usluge, kao i projekte ruralnog razvoja.

Departman je moderna naučna ustanova koja raspolaže kadrovima, kapacitetima, znanjem, iskustvom, tačnim i pravovremenim informacijama, moćnim pojedincima i uspešnim timovima. Naše ime i naše preporuke se respektuju i uvažavaju. Na tržištu intelektualnih usluga, iz svojih oblasti, Departman je jedna od naših vodećih, kompetentnih i cenjenih naučno-obrazovnih kuća.

UNIVERZITET U NOVOM SADU
POLJOPRIVREDNI FAKULTET
DEPARTMAN ZA EKONOMIKU POLJOPRIVREDE
I SOCIOLOGIJU SELA

21000 Novi Sad, Trg Dositeja Obradovića br. 8
Tel: +381 21 458 138, +381 21 475 02 76, Faks: 021 63 50 822
E-mail: redakcija@agroekonomika.rs